

1987/1.

BARANYAI MŰVELŐDÉS

DR. LEVÁRDY FERENC—LEVÁRDY HENRIETTE:

A historizmus építészete Pécsen

WEILER ÁRPÁD:

A szecesszió Pécsen és Baranyában

MENDOL ZSUZSANNA:

A funkcionalista-konstruktivista építészet

Pécsen és Baranyában

SZIGETVÁRI JÁNOS:

A szocialista realizmus építészete

Pécsen és Baranyában

**A Baranya Megyei
Tanács V. B.
művelődésügyi osztálya
kiadványa**

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Antal Gyula
Dr. Andrásfalvy Bertalan
Bóna Ernőné
Mezei József
Pirisi Jánosné
Újvári Jenő
Dr. Vargha Károly
Dr. Vastagh Zoltán
Dr. Tóth Tibor

Szerkesztik:

Brandstätter György főszerkesztő
Dr. Bárdy László
Mezei József
Lippenszky István
Molnár G. Judit
Dr. Szita László

A kiadásért felel:

Fischer János

A szerkesztőség címe:

Baranya Megyei Tanács V. B.
művelődési osztálya
7601 Pécs, Pf.: 121

ISSN 0133-350 x

MUNKATÁRSAK

Dr. Levárdy Ferenc Pécs, művészettörténész
Levárdy Henriette Pécs, OMF Baranya
Megyei Kirendeltségének munkatársa,
művészettörténész
Mendöl Zsuzsanna Pécs, Baranya Megyei
Könyvtár, művészettörténész
Szigetvári János Pécs, Ybl-díjas építész, a
DTV munkatársa
Dr. Tóth Zoltán Pécs, Ybl-díjas építész, Ba-
ranya Megyei Tanács, főépítész
Weiler Árpád Pécs, a DTV építésze

Dr. Tóth Zoltán
Pincehelyi Sándor

BARANYAI MŰVELŐDÉS

Társadalomfejlődésünk és a műemlékvédelemmel foglalkozók hosszú kitartó munkájának eredményeként jelentős szemléleti változást élhetünk meg öröklött építészeti emlékeink megítélésében. Az elmozdulás iránya egyértelműen pozitív és több vonatkozásban is visszahat a műemlékvédelemmel foglalkozók munkájára. Ennek a visszahatásnak több vonatkozása közül különösen fontos, hogy a közvélemény egyre inkább igényli a legújabb, de a mai fiatalok számára már történeti emlékananyag számbavételét, védelmét.

A XX. sz. építészeti emlékananyagából a legkiemelkedőbbek már eddig is szerepeltek a műemléki jegyzékekben, de be kellett lássuk, hogy átfogó ismereteink meglehetősen hiányosak e korszak építészetének helyi dolgaival kapcsolatban. Amit ebből az időből védünk, az csak a jéghegy csúcsa, ráadásul még ezek között is meglehetősen esetleges a válogatásunk. Ezen a helyzeten akart változtatni a Baranya Megyei Tanács Műemléki Albizottsága, amikor 1986 áprilisában kétfordulós pályázatot írt ki a pécsi – baranyai XX. századi építészeti emlékananyag feldolgozására. Az első ütemben a pályázók a kiírt témákból választva elkészítették tervezett munkájuk rövid vázlatát.

A bíráló bizottság az elfogadott vázlatok alapján 1986. június elején a pályázat I. ütemének zárásaként az alábbi témák kidolgozására kérte fel szerzőiket:

- DR. LEVÁRDY FERENC-LEVÁRDY HENRIETTE: *A historizmus építészete Pécssett,*
- WEILER ÁRPÁD: *A szecesszió Pécssett és Baranyában,*
- MENDÖL ZSUZSANNA: *A funkcionalista-konstruktivista építészet Pécssett és Baranyában,*
- SZIGETVÁRI JÁNOS: *A szocialista realizmus építészete Pécssett és Baranyában.*

A pályázatok elkészültek, a zsűri a hatalmas munkát eredményesnek tartotta. Megállapította többek között, hogy a tanulmányok hiánypótló jellegűek, forrásértékekkel bírnak a felölelt korszakok további építészettörténeti, építéstörténeti vizsgálataihoz, a megye műemléki topográfiájának összeállításához, bázisát jelentik a tárgyalt korszakokból származó emlékananyagból az országos műemléki minősítések körének kibővítéséhez és a helyi védelemben részesítendő építészeti emlékek kiválasztásához.

A Baranyai Művelődés a Pécssett rendezendő műemléki országos értekezlet tisz-

teletére, s mert szerkesztői az építészetet a művelődés tárgyai közé számítják, – az építészetet a kultúra szerves részeként tartják számon, s ekként segítik is, – vállalkozott arra, hogy a tanulmányokból a szerzők által készített kivonatokat közölje. Így születtek az itt közölt írások. Meggyőződésem, hogy még így, erősen rövidített formában is tudatossá tehetik naponta megélt környezetünkben az értékek kibontását, segíthetik azok megismerését, gondolatokat adhatnak a helytörténeti, a városvédő munkához, s végül segíthetik bemutatni vendégeinknek Baranyát.

Bemutatni azt az arcunkat, amit még mi magunk is csak most kezdünk igazán megismerni.

Köszönet a szerző baranyai művészettörténészeknek és építészeknek, hogy ez a szám létrejöhetett.

Dr. Tóth Zoltán

PÉCS HISTORIKUS ÉPÍTÉSZETE

Munkánk a pályázati kiírás szellemében ill. tételes előírásai szerint készült. Pécs historikus építészetének tárgyalását a legújabb kutatások ismeretében a historizmus egészére, az egész XIX. századra, pontosabban a város fejlődéstörténetének 1780-tól 1920-ig terjedő szakaszára, gazdaságtörténeti, társadalomfejlődési, ideológiai szempontból is megszakíthatatlan, egységes korszakára kellett kiterjesztenünk. Az anyag nagy terjedelme és a rövid határidő nem tette lehetővé, hogy gyűjtött anyagunk alapján befejezett, teljességre törő, lezárt egészet alkossunk. Mind az ismeretetésre kiválasztott építkezések, mind azok feldolgozási módja, mind pedig a párhuzamos kutatások alakuló szempontjai további intenzív munkát igényelnek. A terjedelem és a korlátozottságok felmérése után csak az lehetett a törekvésünk, hogy a korszak építészeti alakulásáról többé-kevésbé kielégítő képet rajzoljunk, a korszak pécsi építészetének legjellegzetesebb alkotásait és alkotóit ismertessük, a feldolgozáshoz elengedhetetlen forrásanyagot feltárjuk, azoknak a megítéléséhez szükséges gazdaság- és társadalomtörténeti szempontjainkat ismertessük.

A benyújtott pályázati tanulmánynak viszonylag legjobban kidolgozott része a munkát meghatározó koncepció, az egyes ember tevékenységét tükröző történelmi miliő ábrázolása. Természetesen ennek egyes részletei is nyitott kérdéseket tartalmaznak, további kutatásainktól függően várhatóan ezeket is módosítanunk kell. Az idő korlátozottsága miatt a levéltári kutatások, a fennálló épületanyag részletekbe menő vizsgálata, stílusfejlődési megítélése szükségyszerűen további – 2–3 éves – munkát igényel.

Technikai és anyagi nehézségek miatt le kellett mondanunk arról, hogy a százkra menő tervanyagot, épületfelmérési dokumentációt, s a vizsgált részleteket, városesztétikai egységeket ezres nagyságrendben fényképfelvételekkel mutassuk be. Törekvésünk csak az lehetett, hogy a csatolt rajzi dokumentációval elemző tárgyalásunkat illusztráljuk.

Anyagunkat 3 fejezetre tagoltuk:

- I. Gazdaságtörténeti adatokkal megalapozva igyekeztünk érzékeltetni, s a polgári fejlődés útjára lépő társadalom történeti gondolkodását indokolni.
- II. Az építőket mutattuk be jelentősebb alkotásaikon keresztül.
- III. Bemutattuk a város XIX. századi fejlődését.

I. A HISTORIZMUS ÉVSZÁZADA

A század első harmadára a racionális célszerűség nyomja rá a bélyegét: az építészet zárt, geometrikus tömegekben gondolkodik, az vezérli a funkciók összevonását, a homlokzatok síkszerű megformálódását, indokolja a díszítések ókori (és reneszánsz) mintaképeit. 1848 körül változik a kép: az angol későgótika, a romantika, Bizánc és az iszlám, majd az olasz trecento díszítőműveibe öltöznek a klasszicizmustól örökölt, szimmetrikusan felépített tömegformák, a *romantika* önálló kubusok sorolásával megformált épületei. A hatvanas évek végére beérik a korai historizálás vetése: az érett *historizmus* eklektikus (válogató) világi épületei az érett reneszánsz külsőségeibe, a szimmetrikus formálású, geometrikus templomok pedig a skolasztika korának gótikus díszítőműveiben gondolkodnak. Csak a század legvégén, a tömegtermeléssé vált mérnöki alkotásokban válik az építőművészet szoros értelemben vett *eklektikává*, s a történelmi stílusok egymásba oldódó tarka kavalkádja meggyőződés nélküli álarcosbállá.

A klasszicizmust előkészítő korai gótizálás bontakozásától az eklektika elvirágzásáig ívelő építészeti fejlődés indítója és mozgatója a nagy régészeti feltárások nyomán megformálódó történelmi gondolkodás volt. Művészeti irodalmunk a fejlődés egyes csomópontjainak jellegzetes megnyilvánulásait vizsgálva copf – korai gótizáló – korai és érett klasszicista – biedermeier – klasszicizáló romantikus – romantikus eklektizáló – érett historikus – eklektikus építészeti formákról beszél. Mi a stílus-tendenciákra töredező fejlődésben egységet látunk, az építészeti felépítményben egy egységes folyamatot kiváltó gazdasági-társadalmi struktúra indításait érezzük, a XIX. századi építészeti fejlődés egészét azonos világnézeti, bölcséleti megfontolásokból fakadó, következetesen formálódó, jellegzetesen XIX. századi művészi formációnak tartjuk.

A korai gótizálástól az eklektika stílusokat keverő tobzódásáig – sajátos pécsi szempontokat figyelembe véve 1780-tól 1920-ig – terjedő építészeti folyamat a gazdasági alapokon kifejlődő társadalom mélyreható változását tükrözi, a nagy területek gazdasági és szellemi életét irányító feudális hatalmak kezéből az élet és gondolkodás irányítása a polgárság kezébe kerül. „A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet Nyugat-Európában több évszázadon át tartó folyamata Kelet-Közép-Európában viszonylag rövid idő, csaknem egyetlen század alatt, regionálisan és az egyes államok vonatkozásában is sajátosan, torzultan és befejezetlenül ment végbe.”

A fejlődést gátló török nyomás alól szabaduló és lassan ébredező hazánk akkor tette meg az első lépéseket a tőkés gazdálkodás felé, amikor a kontinens nyugati államaiban már megindult az ipar döntő és minőségi változásokat eredményező forradalma. Európa lakossága a XVII. században 14 millióval, a XVIII.-ban 70 millióval gyarapodott, a népességszám a XIX. században már 206 millióra növekedett. Ez a fejlődés tükröződik Pécs népességszaporulatában is. Lakosságszáma 1720-ban csupán 2304 főre tehető, a szám 1780-ra négyszeresére (8450), 1842-re 14 612-re növekszik. 1857-ben 17 447, 1869-ben 23 863, 1880-ban 28 702, 1890-ben 34 067 a város lakosainak száma.

A Rákóczi szabadságharc befejeztekor, 1711-ben Pécs még a püspök hatalmában élő földesúri mezőváros, igazgatását, igazságszolgáltatását földesura irányítja, gazdasági életére is igen nagy befolyást gyakorol. A korlátozás mellett azonban a rendelkezésére álltak bizonyos eszközök és szolgáltatások, amelyekkel meg tudta

szervezni, magához tudta kapcsolni a város környékét, meg tudta formálni a város növekvő vonzaskörzetét.

Mint minden más feudális keretbe ágyazódott városnak, Pécsnek is el kellett magát látnia a mindennapos élete számára szükséges mezőgazdasági terményekkel, mégpedig olyan mértékben, hogy a vonzaskörzetével folytatott árucseréhez megfelelő termékálapot biztosítson. Városaink nagyrésze ezt az áralapot elsősorban nem a szántóföldi növénytermelésből, hanem a minőségileg értékesebb bortermelésből biztosította. A XVIII. században főleg a bortermelés volt az *első funkció*, amely a környező vidéket a városhoz kötötte.

Az ipar, a vonzaskörzetet magához kapcsoló város *második funkciója*, a századfordulón Pécsen eléggé fejletlen: 1772-ben még csak annyi fémműves van a városban, hogy azok együttesen alakítanak céhet, s csak a század végén indul meg a fémműves céh differenciálódása az órássok, késesek, puska- és ráspolykésztők kiválásával.

A harmadik funkció, a *kereskedelem*, a XVIII. században nem játszott jelentős szerepet. Pécs kereskedelmét javarészt vásároló iparosai bonyolították le, megtelepült kereskedő nagyon kevés volt a városban.

Sokkal nagyobb jelentősége volt a város *igazgatási funkciójának*. A felszabadulás óta megyei székhely volt, s mint püspöki városnak – Tolnától a Verőce megyei Sárengrádig és Pozsega megye közepéig – öt vármegyére terjedt ki egyházigazgatási hatásköre.

Funkcióiból eredő s egyre növekvő gazdasági ereje segítette hozzá, hogy kiszabadulhatott a földesúri függésből. A jogi felszabadulás szabadabb fejlődést eredményezett főleg a kereskedelem vonatkozásában, Pécs a Dunántúl legnagyobb kereskedelmi forgalmú városává vált. 1830-ig 30-ra emelkedett a kalmárok, ugyancsak 30-ra a szatócsok száma, s megjelentek a nagykereskedők (speculatorok) is. Az ipari funkció is változott. A kisipar ugyan nem nagyon fejlődött, a céhek száma alig változott, az iparosok száma is alig gyarapodott. 1873-ban az iparosok 19 céhben tömörültek, 1828-ban 37 céhes és 39 céhen kívüli iparágról van tudomásunk.

Sorsdöntő változást hozott Pécs életében szénvagonának felfedezése és idegen tőkével történő hasznosítása. 1852-ben kezdődtek meg Pécs vonzaskörzetében a Dunagőzhajózási Társaság szénkutásai és a szén kitermelése. Kezdetben a szénbányászat 52–150 munkást foglalkoztatott, 1860-ban a bányászlétszám 774-re, 1870-ben 1705-re, 1880-ban 2753-ra növekedett. A városban megtelepülő bányászok a helyi kereskedelem számára a fogyasztói körzet nagymértékű kiszélesedését jelentették. A kitermelt szén hasznosítása érdekében 1852-ben megépült a pécs-mohácsi vasútvonal, amely a város kereskedelmét a dunai víziúthoz kapcsolta. A kiegyezés évében épült meg a barcsi vasútvonal, amely Nagykanizsán át az adriai hajóforgalommal teremtett igen gyümölcsöző kapcsolatot. A kereskedőknek a harmincas években még egészen alacsony száma 1881-ben már 682 főre emelkedett, 1910-re megháromszorozódott. Különösen tanulságos a virilisták közé került kereskedőiparosok számarányának változása. A legtöbb adót fizető gyárosok száma 1887-ben 8 fő (14⁰/₀) volt 14 (27⁰/₀) kereskedő mellett. 1913-ban az arány megváltozik: a gyárosok száma 19⁰/₀-ra (13 fő) emelkedik, a kereskedőké pedig 16⁰/₀-ra, 11 főre esik vissza.

A helyi tímárhagyományok üzemi méretű fejlesztésével alakult a Hämmerli Kesztyűgyár (1861), a Höfler-bőrgyár. Mellettük jelentős szerepet játszott az Angster orgonagyár (1867), a Weidinger gőzmalom, a két sörgyár, az Első Pécsi Mész és Téglagyár, a Zelms-féle Téglá és Mészgyár, 1859-ben indult a Littke pezsgőgyár, 1862-ben Engel Adolf parkettgyára, a Hoffmann-féle faüzem, a Griffaton hordó-

gyár stb. A Pécs környéki agyagtalajok kiaknázására alakult Zsolnay Imre lukafai, majd pécsi fazekasüzeme (1852), majd az 1868-tól üzemelő Zsolnay-gyár nagyarányú fejlesztése.

A budapesti közvetlen vasúti összeköttetés kiépítéséig „a helyi piac kitágítása előtt a külföldi tőkés vállalkozók nem érdeklődtek Pécs iránt. Nem jöttek ilyen vállalkozók Pécsre, úgy, mint Szombathelyre vagy Győrbe, hogy itt gyárakat alapítsanak. Csak a 20. század elején látták meg a Pécs és vidékében rejlő lehetőséget, és a bankokon keresztül a fővárosi tőke, ami egyszersmind a külföldi tőkét is jelentette, benyomult a Sopiana Gépgyárba, a Pécsi Bőrgyárba, a Pannónia Sörgyárba.”

Az igazgatási funkció további erősödését jelzik a város iskolái, a szőlészeti és borászati felügyelőség, erdőfelügyelőség, a Kereskedelmi és Iparkamara, a MÁV üzletigazgatóság, a Posta- és Táviradaigazgatóság, az ítéltábla és a katonai létesítmények, amelyek egyre tágabb körzetet kapcsoltak a XX. század elejére iparosvárossá vált és a dél-dunántúli régió szellemi vezetőjévé formálódott Pécs városához.

II. MŰVEK ÉS MESTEREK

1. *A historizmus első jelentkezései (1780–1840).*

A KÁPTALANI LEVÉLTÁR ÉPÍTÉSE. A barokk kor utolsó nagy egyházi építtetője, Klímó György püspök (1752–77) kormányzása alatt érett meg a helyzet a székesegyház helyreállítására és homlokzatának újrafelmérésére. Az olasz művészek – pl. Nicolaus Pacassi – vonakodása miatt Klímó a püspökség szolgálatában álló KRAMMER Józseffel kísérletezett: építési képességeinek felmérésére alkalmasnak látszott a DK-i toronyhoz tapadó romos reneszánsz Szathmáry-palota helyén építendő Káptalani Levéltár és Székesegyházi Plébánia épületének megtervezése. Az első terv nem nyerte meg a püspök tetszését, öregségére és betegségére hivatkozva elodázta az építést.

Krammer ezután még több tervet is készített. A káptalan a tervekhez vonatkozóan meghallgatta a székesegyház barokk oltárain dolgozó Giuseppe Antonio SARTORI trentoi szobrász, továbbá SAUER József és BARTSCHEK eszéki hadmérnök véleményét is. 1782-ben az új püspök – Eszterházy Pál László – és Koller nagyprépost végül is határozott: Krammert bízták meg a munkával. A mester 1783. jan. 19-én bekövetkezett halála miatt azonban FÖLSINGER Mátyásra, Krammer palérljára maradt a megvalósítás, aki mestere özvegyének kezével a káptalani munkák vezetését is megörökölte. A barokk fogantatású klasszicizáló, copfos díszítésű épület a historizmus első jelentkezése Pécsen. A következő monumentális feladat a SZÉKESEGYHÁZ GÓTIZÁLÓ HOMLOKZATÁNAK KIALAKÍTÁSA volt.

A székesegyház külsejének reprezentatív megújítása és a homlokzatnak a középkori székesegyház gótikus boltozatainak hangulatát tükröző megfogalmazása Klímó püspöktől származik. Klímó a tetőzet megújítására Krammerrel készített tervekkel. Halála után a káptalan szellemi öröksége értelmében itáliai mesterekkel keresett kapcsolatot. Informálásuk érdekében felmérést és egy homlokzati elképzelést is készítettett – Koller nagyprépost útján – BUCK Józseffel, a normáliskola rajztanítójával. Amikor Mitterpacher kanonok Podmaniczky báró és Thalherr ka-

marai főépítész javaslatára POLLÁCK Mihályra irányította a káptalan figyelmét, a pesti építész bízták meg a reprezentatív feladat megtervezésével.

Hosszú harc kezdődött a lateráni bazilika ihletésére klasszicista elképzelésekkel jelentkező Pollack és Klímó gótizáló koncepciójához mereven ragaszkodó káptalan között. Végül is Pollack meghátrált, s feladta klasszicizáló-római tervét, s a megbízatás elvesztésétől tartva, Buck terveinek felhasználásával gótizáló tervet készített, s aszerint indította meg a székesegyház új homlokzatát kialakító munkálatokat.

BUCK József, aki két tervet is készített Koller József ösztönzésére a székesegyház homlokzatának megújításához, a csehországi Libochovitzból származott. Bécsben folytatott építészeti és szobrásztanulmányokat, s a nyolcvanas években került Pécsre, Spett Ferenc faszobrász műhelyébe. 25 éves korában feleségül vette mestere Borbála nevű leányát és pécsi polgárjogot szerzett. Közel egy évtizedes faszobrásztevékenység után vette át a rajziskola vezetését.

Az oktatást szabályozó rendelkezések szellemében állította össze a tanítás menetét tükröző rajzmintákat. 27 megmaradt mintarajza között találhatók különféle mértani ábrázolások és szerkesztések, alapvető szabadkézi rajzminták, a dór, ión, korinthuszi és toszkán oszloprendek rajzai, dór sarokoszlopok, dór és ión kandallók, ívek és vállpárkányok az öt oszloprendhez Vignola beosztása szerint az első és második évfolyam tanulói számára, továbbá stilizált akantuszlevelek, ajtó- és ablakdíszítések, toszkán díszítésű külső ajtók, fabetétes padlózatok stb.

Valójában nem volt vállalkozó, „erősen foglalkoztatott építőmester”. Az építési feladatok megszerzésében és megtartásában edződött mesterek mellett a székesegyház homlokzatának építése esetében is háttérbe szorult, pedig szakmai felkészültsége, a jelentkező új építészeti irányzatok között eligazodást adó ízlése magasabbrendű feladatok megoldására is alkalmassá tette. Szobrászgyakorlata és bécsi iskolázása során szerzett ismeretei alapján elegendő gyakorlati tudással is rendelkezett, s mindenekezlőtt azzal a nevelői készséggel, amellyel át tudta formálni tanítványai ízlését, szakmai gondolkodását. Ő és két utóda, Buck Ferenc és Pflilf Máté félv századon át formálta azokat a fiatal mesterinasokat, akik a gyakorlati tevékenységük révén Pécs városias, építőművészeti arculatának formálói, a klasszicista pécsi építészet megteremtőivé, „művészekké és mesterekké” váltak.

A székesegyház kiviteli munkái 1807 augusztusában kezdődtek. A munkálatokat Pollack helyszínen tartózkodó pallérja, Leitl József irányította, Gianone Péter és Olaszországból toborzott kőfaragói közreműködésével 1807 végéig, Pollack visszavonulásáig. Utána Windisch János kőművesmester vezette az építkezést. A kőfaragó munkákat Gianone Péter halála (1823. máj. 23.) után Vogl Mihály irányította. Gianone öccse, Ágoston és id. Szántó Antal építész is részt vett a 18 évig – 1807–25-ig – tartó munkákban.

A GIANONE fivérek az olaszlakta svájci Tessin (Ticino) kantonból, Brioneből kerültek Pécsre, feltehetően Sartori ajánlására. Gianone Péter Piatsek György kőfaragómester özvegyét feleségül véve megszerezte a pécsi polgárjogot, s testvéreivel – Antallal és Ágostonnal – a pécsi iparostársadalom ismert tagjaivá váltak.

WINDISCH János Budáról került Pécsre Pollack (ill. Leitl) ajánlásával, s a káptalan segítségével sikerült polgárjogot szereznie. Ferenc fia – kisebb nehézségek árán – ugyancsak pécsi polgár lett 1837-ben, s apja örökébe lépve a káptalan építkezési munkáit (pl. a Káptalan utca 6. sz. kanonoki házat) irányította.

Pécs 1785-ben 8853 fős város volt, 1474 házában 1834 család lakott. A házak és családok számából kiviláglik, hogy a városi házak nagy többsége egy-, esetenként kétlakásos, földszintes épület volt. A házak száma 1825-ig – 30 év alatt – 1802-re

növekedett. Ez a gyarapodás évenként 10–10 építkezést jelentett. Ezt az építési igényt bőven ellátta az a 3 kőművesmester, 62 kőműveslegény és 29 kőművesinas, akiket az 1823-ös összeírás felsorol, s akiknek a száma az 1832-es összeírásban 3 – 120 – 30 főre növekedett. A nagyobb építkezések a püspökség vonzókörébe tartoztak, tervezésüket és kivitelezésüket a püspökség szolgálatában dolgozó mesterek és kőművesek, kőfaragók látták el. Lényegében ők s mindenekelőtt Buck József határozták meg a város építészeti képének alakulását is.

Az első nemzedék legtehetségesebb alkotó művészeinek, Pollack Mihálynak nem adatott meg, hogy a számára kínálgató építészeti feladatot művészi meggyőződésének szellemében oldhassa meg. Pollack helyét (1773–1855) kifinomult formás és arányérzéke, csak a nagy művészekre jellemző tartózkodó eleganciája, térformáló képessége az elsők között jelöli ki az európai építőművészetben. A magyarországi barokk hagyományaiból kinőtt klasszicizmust választotta alkotó módszerének igazi építészeti meggyőződéssel, teoretikus szárazság, archeológiai befolyás nélkül, a szabadon alkotó művész zsenialitásával. Pécsi alkotása az egyetlen, amely kiválik ebből a sorból. Szuverén egyéniségének ismeretében nyugodtan mondhatjuk: a székesegyház gótizáló homlokzata nem igazi pollacki alkotás. Idegen gondolat határozta meg koncepcióját, a Klímó püspök szellemi örökségét őrző káptalan görcsös ragaszkodása egy archeológiai indítású ideológiai elgondoláshoz. Pollack szinte mindvégig harcolt a római (klasszikus) kifejezési formáért, de anyagi megfontolások megalkuvásra kényszerítették.

Pécs városképében a klasszicista mintaépület megformálása másra, kisebb jelentőségű építészre, vidékiesebb helyi mesterre, Piatsek Józsefre maradt.

2. *A klasszicista nemzedék (1820–1860)*

A korszak építészetének legjelentősebb pécsi egyénisége, akinek tevékenysége rányomta a bélyegét a város klasszicista építészetére PIATSEK JÓZSEF. 1780 január 10-én született Pécsen. Nevének említésével Pécs város jegyzőkönyveiben 1804-ben találkozunk: Josephus Piatsek murarius (kőműves) Quinqueecclesiensis 1804-ben 8 ft taxát fizetett a polgárjog megszerzéséért.

Családjának kőfaragó ága – a Trencsénből Pécsre került Piatsek György családja – a századfordulón vezető szerepet játszott Pécs igen kis számú építés-kőfaragó társadalmában. György 1783-ban szerzett polgárjogot s a szakmai érintkezésen túl családi kapcsolatokat épített az 1793-ban Pécsre települt s 1799-ben pécsi polgárjogot szerzett Gianone Péterrel. Piatsek József 1796–99 között tölthette inaséveit. Ha csak távolabbi rokonsági szálak fűzték is a tekintélyes Piatsek György családjához, bizonyosan segítették a fiatal rokon beilleszkedését és gyökeret eresztését. Bizonyosan az ő elhelyezkedését, pályaválasztását, társadalmi kapcsolatai szervezését is azok a szempontok határozták meg, amelyek Lyka megfigyelése szerint döntő szerepet játszottak a tőkében szegény, hitelben szűkölködő céhes világban. Az építéssel összeforrott (kőműves, kőfaragó, ács) mesterségekben a fiú rendszerint apja mesterségét folytatta. A választást támogatta, hogy a fiában megbízható munkatársat, öregségében támogatót találó öreg mesterek segítették fiaik beilleszkedését, a kezdeti nehézségeik leküzdését építőipari szerelvényeik örökségbe adásával, klientélájuk átadásával. A megrendelői kör kiszélesítéséhez, a kezdeti hitelek megszerzéséhez pedig a hasonló foglalkozású rokonság jelentett mellőzhetetlen segítséget a pályakezdő iparos számára.

A törekvő fiatal kőművesmester számára meghatározó volt idősebb rokonának

a megbízható információáramlást biztosító családi környezete. Piatsek György 1799-ben szerzett magának házat a Janus Pannonius utcában, a kanonoki házak szomszédságában. Ennek a környezetnek meghatározói Koller nagyprépost, Mitterpacher és Pfaffán kanonokok voltak, éppen azok, akiknek a püspöki és káptalani építkezésekben döntő szavuk volt. Ugyanehhez a körzethez tartozott Piatsek legénykorában az akkor jó negyvenes Buck József is, a városi rajziskola tanítója, aki Koller révén Piatsek Györggyel, Gianone Péterrel együtt a káptalan műszaki és művészeti tanácsadója is volt. Ebben a vidéki városokra jellemző módon a város életének minden jelentősebb mozzanatáról jól informált környezetben feltétlenül értesülnie kellett a székesegyházi építkezések kemény viták között érlelődő alakulásáról. Buck a konzervatív káptalani szárny hagyományokhoz ragaszkodó, gótizáló koncepciójáért harcolt, az öreg Piatsek és Gianone – mesterekhez illően – kívárta kenyeradói döntését. A fiatal mester azonban tanulékonyan szívta magába a világlátott Koller és Mitterbacher tanulságát, s a „római-klasszicizmust” magának valló Pollack szenvedélyes érvelését.

Első ismert munkája az Anna u. 7. számú lakóház, amelyet saját maga számára épített, de 1817-ben eladott, hogy megvásárolhassa Fő téri telkét (1816), amelyen a régi épületek bontása után emeletes sarokházat épített. A ház jobb megjelenése érdekében vállalta a főtéren éktelenkedő romhalmaz dombjának elhordását. Szorosan kapcsolódik ehhez a Schneckenberger- (Elefántos-) ház átépítése 1844 k.

Pécs lakóépületeire is érvényes a XVIII. század 2. feléig épült lakóházakat jellemző vonás: csak a palota jellegű épületek jelentettek az építészek számára tudatos művészi tevékenységet. A polgári lakóházak építése a XVI–XVII. század folyamán megfogalmazódott elvek szerint történt, s az esetek többségében egyszerű kőművesmesteri feladat. Pécsen Piatsek József lakóépületeinél találkozunk először olyan törekvésekkel, amelyek a XIX. század elején felbukkanó népesedési problémák megoldására utalnak. Természetesen, az ő kezét is erősen megkötötte az építési telkek ösztönösen alakult, szabdalt formája. A városi lakosság számának ugrászerű növekedése, az „első városiasodási hullám” Pécsen a húszas-harmincas években jelentkezik. Jellemző Piatsek üzleti érzékére, hogy a sűrűbb beépítés, fokozottabb lakástermelés érdekében elszakadt a jellegzetes pécsi beépítési formáktól s határozott lépéseket tett a több bérlakást egybefogó lakóházépítés felé.

A telekosztás elaprózottsága miatt nem valósíthatta meg teljesen a bérházak racionális szerkezeti tagolását Széchenyi téri családi bérháza esetében, de jól felismerhető az a tendencia, amellyel a szabálytalan alakú telek teljes körülépítésére törekedett. Tisztábban érvényesítette ezt az elvet a szomszédos Schneckenberger-féle telek beépítésekor. Mindkét háznál jól felismerhető az utcára néző szárnyak ki-tüntetett traktusmélysége. Földszinti részeit üzlethelyiségek, emeleti részeit pedig előkelőbb lakások foglalják el. Az udvari – rendszerint egymenetes szárnyakban – alárendeltebb jellegű lakásokat, illetve a lakások mellérendelt helyiségeit helyezte el. Mindkét ház tervén esetleges a lépcsőházak elrendezése: reprezentatív felhasználásra alkalmatlan maradéktérleten kaptak helyet, kialakításuk nem szabályos, vagy egyéb vonatkozásaiban esetleges. A belső udvar a beépített területhez viszonyítva kicsi, többé-kevésbé elég körülményes a lépcsőház elrendezése is.

Kezdetlegességei ellenére is érdeme, hogy felismerte a bérházformálás gazdaságosabb térkihasználásának lehetőségeit s ezt megkísérelte érvényesíteni, akkor is, ha Pécs belvárosának telkei – a középkori telekosztásból ösztönösen alakult esetlegességükkel – egy ésszerű városrendezési elképzelés, ill. racionális telekrendezés híján egyáltalán nem voltak alkalmasak több lakást egyesítő, a területet maximálisan kihasználó bérházak létesítésére.

1829-ben Szepessy Ignác püspök rábízta a Klímó-könyvtár elhelyezésére alkalmassá tett Lyceum monumentális épületének tervezését és kivitelezését. A szűk utcában szélesen szétterülő homlokzat súlyos toszkán oszlopaival „Pécs legszebb és szinte szimbolikus épülete”, híven tükrözi alkotója Pollack köréhez (Nemzeti Múzeum, szekszárdi megyeháza; Török Ferenc, Giba Antal kaposvári, ill. makói megyeháza stb.) kapcsolódó építési műveltségét. (Ez a műve talán a nevéhez fűződő „Schinkel-legenda” legjobb cáfolata.) A könyvtár épületével párhuzamosan készült a Káptalan u. 3. sz. kanonoki ház tervezése és építése.

A köztudat neki tulajdonítja az első pécsi (Déryné utcai) állandó színház építését is. Az épületet hitelesen csak a bontásakor készült alaprajzi felmérésből ismerjük, fiának, Antalnak 1831-ben készített tanulójajza inkább csak sejteti a megépített homlokzatot. A kortársak vélekedése szerint „csinos” épület kiemelkedett a korabeli színházak (Balatonfüred, Győr, Miskolc) sorából, méltán szerzett elismerést alkotójának.

Nagyobb művei között jelentős a bécsi tervek megvalósításával 1830–34 között épített tornyos városháza is. Építkezései közé soroltunk többet a Felsőmalom utca környékén épített polgári lakóházak közül is (Felsőmalom u. 19., 3., 7., Liceum u. 7.), ezeken Fölsinger Ferenc, illetve Mátyás hatása ismerhető fel.

Pályakezdesének éveit elég nehéz körülmények közt indultak. Bécs igyekezett állami támogatással is segíteni a gazdasági fellendülés folyamatát, természetesen az osztrák és cseh területeken. A magyar fejlődés messze elmaradt az osztrák birodalom többi országainak gazdasági állapotától. Ausztriában 1840. k. minden 13. lakos ipari foglalkozást űzött, Lombardiában minden 9., Galiciában minden 80., nálunk pedig csak minden 83. A nehéz gazdasági körülmények között az országot a legsúlyosabban a tőkehiány érintette. A XIX. sz. közepéig egyáltalán nincs hitel-szervezet, kölcsönt legfeljebb a kereskedők nyújtottak uzsorakamat fejében. A pénztelen kort a városok nagyon megsínylették, építkezésekre alig került sor. A középítkezések kimerültek a barokk idők végén létesített templomok, egy-egy kórház, városháza, nagy ritkán egy-egy táncterem, beszállóvendéglő építésében. Bizonyos, hogy Piatsek épületeinek sokszor felemlegetett kiviteli hiányosságai is a dekonjunktura nehéz anyagi körülményeiben lelik magyarázatukat, s nem teljesen Piatsek szak-tudásában, ill. vállalkozói spekulációiban.

Pécs esetében a klasszicista térformálásban, homlokzatalakításokban a korszak polgári stílust teremtő racionális szerkesztő módszerei csak tendenciaszerűen érvényesülhettek. A folyamatos osztódással kialakult minimális telekméretet változtat-hatatlan keretet jelentettek. A kis telekméret következtében minden négyzetcenti-méterre gondosan őrkdtek, s az utcavonal egységesítése miatt nem voltak hajlandók feláldozni a birtokolt területet. A meglévő ház is érték volt: az új konstrukció ezért a legtöbb esetben valójában csak a meglévő adottságok bővítésére irányulhatott. Ez magyarázhatja az alaprajzi elrendezésekben megnyilvánuló merev konzervativiz-must. Újat jószerével csak a homlokzat alakításában nyújthatott a tervező építész, akinek kezét itt is megkötötték a begyökerezett sablonok. A feltörekvő polgár igyekezett elfoglalni a korábbi uralkodó osztály helyét, családi háza építésével is reprezentálni akarta a város életében megnövekedett anyagi erejét. Anyagi lehetőségeinek megfelelt az egyszerűbb, síkká merevedő homlokzat, a későbarokktól örökölt díszítményekről azonban a túlzott takarékoság hajszolása miatt nem óhajtott lemondani.

A megbízók, építtetők igénye az építőmesterek körében is egyetértésre talált, céhes keretben rögzített egzisztenciájuk is hasonló törekvéseket támasztott. A belterjes céhes gondolkodás, a vállalkozói lehetőségek családon belüli megőrzése igazi

váltásra nem adott módot. Az apjuk műhelyét, klientéláját öröklő fiúk rendszerint maradi módon ragaszkodtak az öreg mesterektől átvett, s csak lényegtelen apró módosításokkal továbbfejlesztett formai örökségéhez.

3. *A romantikus nemzedék.*

Pécs klasszicista épületei sokáig őrzik a klasszicizáló későbarokk formákat, s szinte észrevehetetlen apró változtatásokkal örökítik át azokat a következő – romantikus – nemzedékre.

A MIASSZONYUNK TEMPLOMA és az építésével szorosan összefüggő tér megformálása Pécs első romantikus építészeti alkotása. A kor polgári törekvéseinek ellentétben, egyházi személy, Scitovszky János püspök az alkotója, aki szuverenitásának szívós és erőszakos érvényesítésével következetes tervszerűséggel jelölte meg építészeti számára a megvalósítás egyedül járható útját.

1847-ben helyezték el a zárdaépület alapkövét, de a megkezdett építkezés hamarosan abbamaradt a politikai események miatt. Csak a szabadságharc befejeztével került sor az építkezésekre.

A Pozsonyból érkezett nővérek 1851. július 6-án foglalták el nagy ünnepélyességgel az új pécsi rendházat. A rendház és a templom tervezőjének személye ismeretlen, a tervet feltehetően Pozsonyból vagy Bécsből hozta a püspök, kivitelezését pedig minden bizonnyal a püspöki palota felújítását végző Windisch Ferenc irányította.

A ZSOLNAY IGNÁC ÉPÜLETKERÁMIÁI. Gazdagabb külsővel, ízes homlokzati kerámia díszítéssel készült el Zsolnay Vilmos „kereskedő” Kossuth u. 1. sz. háza 1859-ben.

A vásározó kereskedelem kirakodó helye a város akkor még kialakulatlan, elhanyagolt, jórészt beépítetlen telkekkel körülvett főtere. Amikor a város a katonai főőrség és tűzoltószertár elköltöztetésével felszabadította a „városi piac fundusát”, megnyílt a lehetőség a tervszerűtlenül épített városi boltok megszüntetésére, s a tér városiasabb beépítésére. A parcellázásra kerülő területből a 477. és 478. számú 158 négyszögöles telket Zsolnay vásárolta meg, a maradék terület (476. sz. 61¹/₆ négyszögöl) Littke Lőrinc szabad tulajdonába került. A telkekre kétemeletes házak épültek még a szabadságharc előtt. Itt, a város főterén rendezi be Zsolnay folyamatosan bővülő, nagy raktárkészlettel rendelkező áruházát.

Zsolnay Ignác üzeme akkoriban volt felfutóban, amikor öccse megvásárolta a Kossuth Lajos utcai házat, és annak helyébe – bécsi tapasztalatait felhasználva – korszerű üzletházzá szándékozott átépíteni. A háromemeletes üzlet- és lakóház a kor ébredező romantikájának stílusában épült, bécsi tervek alapján.

A síkszerűen kimerevített felület tagolásai kitűnő alkalmazási területet jelentettek Ignác épületdíszei számára, amelyek ünnepélyessé, elegánsá formálták a szolid homlokzatot s jó reklámjaivá váltak az igényes üzletnek. Az üzlet rangjának emelését szolgálták a bazár belső – üvegtetővel fedett – folyosójára nyíló üzletbejáratok gazdag díszítő plasztikai keretezései. A Zsolnay-bazár építészeti dívatot teremtett Pécsen, a romantikus lakóházak homlokzata jó alkalmazási terület volt Ignác épületdíszei számára. A Déryné u. 1. sz. Taizs-ház, Reinfeld Sándor kereskedő házának (Kossuth L. u. 8.) Ó-posta utcai homlokzata, Hügl József szíjgyártó mester Kossuth Lajos u. 32. sz. házának 1862-es átépítése, Kaltwasser Márton pékmester Kossuth Lajos u. 39. sz. házának felújítása (1865 k.), Mihalovits Imre földbirtokos 1861-ben épült Sallai u. 14. sz. háza, Gruber Ede táblabíró Dischka

Győző u. 8. számú kétemeletes háza jó lehetőség volt a Zsolnay épületdíszek alkalmazására. Ezeken az épületeken bontakozott ki Pécsen a romantika dekorációs törekvése, mégpedig Zsolnay Ignác jó ízléssel mintázott, aprószereken műves kerámiáiban.

Az említett házak tervezőire nem sikerült adatokat találnunk. Ebben bizonyosan része van a Deák Ferenc-i politikai passzivitás nyíltan nem hirdetett, de széles körben gyakorolt „nemleges ellenállásának” is. „A nemesi és polgári értelmiség jelentős része is távol maradt a közéletnek az önkényuralmi hatóságok által kiköve-kelt fórumairól, nem vállalt hivatalt, sőt kerülte, hogy közhivatalt egyáltalán felkeressen”. Bubreg Mihály – akit 48-as magatartása miatt meghurcoltak, majd az 1852-es királylátogatás után kénytelen-kelletlen visszahelyeztek polgármesteri pozíciójába – irányítása alatt a városi tisztviselők sem igyekeztek engedélyüggyekkel zaklatni a „rezisztenseket”, különösen olyanokat, mint a polgárőrségben résztvevő Windisch Ferenc építész, és a velük együttérző építetőket.

Az új zsinagóga

Építésével egy új mecénátus jelentkezett a város építészetében. A Duna Gőzhajózási Társaság a szénbányászat kifejlesztéséhez idegen – pesti közvetítéssel külföldi – tőkét hozott Pécs gazdasági életébe. A pécs–mohácsi vasútvonal kiépítésével biztosította a kitermelt szén gazdaságos elszállítását s egyben megeremtetette az áttételes összeköttetést a dunai víziút bekapcsolásával Pécs és az ország fővárosává fejlődő Pest-Buda között. A jobb közlekedési kapcsolat rövid idő alatt éreztette hatását: a külső tőkebeáramlás útja megnyílt, s lassan fellazította a DGT egyeduralmát, Pécs gazdasági életében egyre fokozódó mértékben jelentkezett az idegen – első-sorban zsidó – kereskedelemből származó tőke, amely erőteljes lendületet adott a város népességyaradásának, s ezzel együtt a város intenzívebb építészeti fejlődésének.

Az egyenjogúsághoz jutott pécsi zsidóság rövid idő alatt kinőtte a Citrom utcai zsinagógát. 1864-ben megszervezték és 1866. I. 21-én Grün Zsigmond, Justus Lipót, Justus Jakab, Schapringer Joákim, Engel Adolf, Reinfeld Sándor, Blau Hermann és Tranchiner Joákim nevére írták a Hertelendy alapítványtól megvett 900 négyszögöles telket a Munkácsy utcában (4. sz.).

Az ötvenes-hatvanas évek nagyobb építkezéseinél tűnt fel a Feszl Frigyes körül szerveződő romantikus építészcsoporthoz, amelynek tagjai – Gerster Károly, Kauser Lipót, Frey Lajos – rendszerint társasvállalkozás formájában tervezték romantikus hangvételű épületeiket. A pécsi zsidó hitközség is őket bízta meg a zsinagóga terveinek elkészítésével. A köztudatban Feszl, Gerster és Kauser műveként szerepel a jóarányú romantikus épület. Az újabb kutatások azonban Gerster Károlyt, Kauser Lipótot és Frey Lajost tartják az épület tervezőinek.

Az evangélikus templom és lelkészlak

Pestről, az evangélikus püspökségről Pécsre került lelkész, Baldauf Gusztáv buzgólkodására (Nendvich Tamás gondos előkészítése után) az egyházközség megvásárolta a 4–6. sz. telket a Dischka Győző utcában, s templomot, lelkészlakot és lelkészi hivatalt építtetett. Az előkertben álló templom, s két oldalán az utca vonalában szimmetrikusan elhelyezett lakó- ill. irodaépület terveit BALDAUF JÁNOS készítette 1878-ban. Az építés 1875 áprilisában lehetővé tette, hogy a templomszentelést megtartva használatba vegyék. Az építés 18 329 ft-ba került.

A lelkészlak és a hivatal földszintes 2 + 2 tengelyes homlokzata még romantikus stílusjegyekkel épült. A kiegyensúlyozott, monumentális hatású torony nélküli templom már a koraklektika klasszicizáló felfogásában épült: kváderezett földszintjének szimmetriatengelyében nyílik a félköríves kapu, emeletét korinthoszi lizénák között feszülő félkörívek (colosseum-motívum!) tagolják. A rizalitot háromtagú konzolos főpárkányon nyugvó háromszögű oromzat zárja.

Baldauf már a romantika továbblépő képviselője. Jól érezte a hetvenes években jelentkező historizmus klasszicizáló tendenciáit, a tobzódó felületdíszítések játékosága után újra a szerkezeti komponálás útját keresve találta meg temploma számára a pillérboltíves szerkezeti rendszerre épülő dekoratív homlokzati oszloprendháló egységesítő szerepét, monumentális nagyvonalúságát. A harmonikus együttesben jelentkező épületegyüttesnek bizonyosan sikere volt: több tervezési és kivitelezési munkát is sikerült megszereznie.

4. Nagy építkezések kora (1867–1920) (A historizmus három építő nemzedéke)

A nemzetközi tőkés expanzió 1867–73 között nálunk is viharos konjunktúrát hozott, az „alapítási láz” új üzemek, részvénytársaságok alapítását, a hozzájuk kapcsolódó beruházások gyarapodását, a népesség növekedését eredményezte, amely az 1870-es rossz gazdasági év, az 1872–73-as kolerajárvány, a bécsi tőzsdepánik következtében hirtelen megtorpant, s csak a depressziós évek múltával, valójában a 80-as években talált vissza rendes kerékvágásába. A helyrezökkenést ismét az idegen tőke beáramlása segítette. A nyugati országok beruházásainak csökkenése következtében előállott pénzbőség kedvező hitelek formájában keresett utat a keleti piacok felé.

Az újraéledő hiteltevékenység vidéki városaink belső tőkeképződésére is jótékonyan hatott, az akkumuláció gyorsulása számos vidéki takarékpénztár alapítását eredményezte.

A kapitalizmus jellegzetes vonásaként Pécsen is megjelennek a vállalkozói társulások, a tervezés és kivitelezés elkülönülése és a nagy munkáslétszámot foglalkoztató építési nagyvállalatok szervezése. „A pécsi Zsolnay-féle majolikagyár sikeres felemelkedése . . . iskolapéldája annak, hogy a vidéki kereskedőtőkés által alapított kisüzem sorozatos technikai újítások, új eljárások bevezetése . . . , valamint sajátos népi eredetű díszítőmotívumok alkalmazása révén kinőhet a regionális piac keretei közül, s vezető szerephez juthat a hazai, majd a kelet-közép-európai kerámiaiparban, ami a szolgáltatott igényes építőanyag révén a historizáló díszítőmunkákat bőven felhasználó építőművészet fejlődésére is jelentős hatást gyakorolt.”

1. AZ „ALAPOZÓ” NEMZEDÉK 1850–90 között igazában csak a vasúti csomópontokban kifejlődő és különböző jellegű vidékek találkozási vonalán fekvő vásárvárosok fejlődtek erőteljesebb ütemben. Pécs azon 5 dunántúli, 5 felvidéki és 3 dél-magyarországi ill. erdélyi város közé tartozott, amelyeknek lakossága a négy évtized alatt megkétszereződött. A magyar városfejlődés sajátossága szerint azonban ezek a városok is az urbanizáció viszonylag alacsony fokán álltak.

A féldoldalasan beépített Geczemani ill. Gyár utcából valóságos, városi beépítettségű Várad Antal utcává fejlődő út a XIX. század nyolcvanas éveinek egyik legjellegzetesebb pécsi építészeti együttese. A kiskertes, földszintes beépítés a módosabb építetők lakásigényét tükrözi. Óckodtak az emeletes bérházak több ké-

nyelmet nyújtó, de zsúfoltabb lakásaitól, ragaszkodtak a függetlenségüket jobban épültek, formálásukon a megrendelő és kivitelező közvetlen kapcsolata, a „tisztés ipar” garanciája érződik.

alkalmassá. A házak kisipari gondossággal, hagyományos építőipari módszerekkel

Elevenebb építési mozgás tapasztalható a Ferencesek utcájában (Sallai u.) a belváros északnyugati negyedében és az egyre határozottabban főutcává fejlődő Király (ma Kossuth L.) utcában. A többnyire földszintes polgárházak építői KÖRÖSZTÖS IMRE, SZÁNTÓ ANTAL, PFEIFFER JÓZSEF, HORVÁT FERENC, WALLENSCHER MÁTYÁS stb., helybeli kismesterek, akik a jelentkező építési feladatokat viszonylag kiskapacitású, néhány fős vállalatukkal oldották meg az egyre határozottabban kirajzolódó korai eklektika stílusában. A legjelentősebb kielégítő s a korábbi gentri, ill. nagypolgári kúriák emlékét konzerváló családi ház típushoz. A megszokott sablonokban dolgozó kislétszámú üzemmel rendelkező kőművesmesterek készségesen vállalták ennek a megrendelői igénynek a kiszolgálását, felszereltségük s tőkeerejük is ilyen méretű feladatok vállalására tette őket közülük Körösztos – a vármegyeház nyugati szárnyának, s a WÁGNER GYULA tervei szerint felépített megyei börtönnek a kivitelezője. A másik jelentősebb mester SZÁNTÓ Antal, aki az építész szakma megbecsült tagja lehetett. 1891-ben a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara rábízta éves jelentésének elkészítését. A Kamara gyakorlatától eltérő, részletes jelentés jellemzi az év építészeti helyzetét: a filoxerapuzstítás miatt nagyon megfogyatkoztak az építési munkák. „Spekulációra” nem érdemes építeni. Az anyagáruk kedvezőek ugyan, de a munkabér magas. „Annyi Pécssett az üres lakás, hogy 10–15 évig jó lesz nem építeni.” Felpanaszolja, hogy az 1872-es ipartörvény életbelépése miatt sok selejtes elem került az iparba. A 46188/1884. sz. miniszteri rendelettel jogosított „építési vállalkozók” közt több is akad, aki elzüllött pallérokkal és a tervezést nem értő rajzolókkal dolgoztat.

Kettőjük közül Szántó látszik a jobb készsültségű, mozgékonyabb tervezőnek. Legelső munkáin, a hetvenes évek végén épített 2–3 lakásos bérházai illetve üzletházai a keskeny, kismélységű telekviszonyok miatt eléggé zsúfoltak, közlekedésük nem egészen átgondolt, a maradékterületek felhasználásával épült lépcsőfeljáratok nehezen közelíthető meg, eléggé esetleges. Sallai utcai saját háza – mint a hozzá hasonló mestereknél általában – gondosabb tervezéssel, jobb kivittel készült, s a külső megjelenésre, reprezentációra is alkalmas módon. A 7 tengelyes homlokzat középrésze erős hangsúlyt kap az emeleti ablak két oldalán kialakított 2–2 kariatidahermás pilaszterrel közrefogott faltükröktől. A három nyílást imitáló, tört íves párkánnyal lezárt, baluszteres könyöklőjű tagozat szinte rizalittá emeli a középrészt, amelynek kvádervonalazású földszintjét és rusztikás lábázatát monumentális kapu nyitja meg. Az erős árnyékhatasú bábos kötényt a 3–3 háromszögromzatú emeleti és az ion pilaszterekkel keretezett, mélyített földszinti ablakoknál is alkalmazta. Erősen előreugró főpárkányát – némi romantikus utalásként – sűrű osztású konzolok gyámolítják. A Sallai u. 38. sz. emeletes házánál a megrendelői igény nem adott lehetőséget ilyen „fényűzésre”, szolidabb eszközökkel hatásosan meg tudta ismételni a csaknem azonos terjedelmű homlokzat csendesebb eleganciáját.

A hatvanas-nyolcvanas évek kisvárosi eklektikus építészete fontos szakasza a fejlődésnek. Aprólékos – a pályázati tanulmány anyagát is meghaladó – elemzése elengedhetetlen a városfejlődés helyes megítélése szempontjából.

A nyolcvanas évekkel lejár a kismesterek kora, a város fejlődésének felgyorsuló üteme nagyobb épületeket diktál, magasabb képzettségű tervezőket, szakosodott, nagyüzemi módszerekkel termelő építő üzemeket igényel. Szántó Antal nosz-

talgikus hangvételő, a régi világ építő gyakorlatát elsírató jelentését s céhesgyakorlatból kinőtt, vándorlásban iskolázott, gyakorlati képzettségű kőművesmesterek búcsúzásaként, a pécsi eklektika első periódusának záróakkordjaként értelmezhetjük.

2. Az érett historizmus városformáló építkezései

1882-ben alagutakkal fúrták át a Mecsek útvezetést nehezítő akadályait és megépítették a budapest–dombóvári vasútvonal szentlőrinci összeköttetését. Ezzel megtörtént Pécs összekapcsolása az ország fővárosával, s elkezdődött a sajátos elszigeteltségben önállóan fejlődő város képenek a világvárosi mezt öltő Budapest építészeti megjelenéséhez hangolása. A nyugati hitelekkel operáló fővárosi hitelintézetek egyre szorosabb szálakkal fűzték magukhoz az ország gazdasági vérkeringésébe intenzívebben bekapcsolódó dunántúli centrumot, amelynek arculatán – fővárosi tervezők jelentkezésével – megjelentek a többi (már korábban Budapesthez kötődő) magyar vidéki városok jellegzetes építészeti formulái. Pécs elindult a nagyvárossá válás kozmopolita, európai érvényű fejlődésének útján. Az új városformálódási törekvések megtalálták a maguk helyi viszonyokkal ismerős erős építészegyeniségét.

SCHLAUCH IMRE kész emberként, önálló építési vállalkozóként kapcsolódott be Pécs építészeti formálásába. 1883-ban szerezte meg – 42 éves korában, érett emberként – építómesteri képesítését, s közvetlenül utána települt le Pécsre.

1841-ben született Temesváron középosztály-béli családból. Nagybátyja, Schlauch Lőrinc a kor egyik legkiemelkedőbb főpapja, az országos politikában is komoly szerepet játszó nagyváradi püspök volt, aki egyházpolitikai tevékenysége elismeréseként a bíborosi kalapot is elnyerte. Gimnáziumi és rajzi tanulmányai végeztével az építészképzés szokásos útját járta. Inasként bizonyosan szülővárosában dolgozott, feltehetően Temesvár legkiemelkedőbb építómestere, Schmidt Ferenc mellett. Legényvándorlása során Bécsbe is eljutott, ahol Glaser építómesternél dolgozott hosszabb ideig. Bécsi munkavállalásának a Politechnikum, a Tudományegyetem és a Képzőművészeti Akadémia volt az indoka: a többre törekvő kőműveslegények útját járva itt szerezte meg építészképzésének elengedhetetlen ismereteit. Glaser mester nemcsak a gyakorlati munkaszervezésben hasznosította az igyekvő fiatal építész ismereteit, gyakran alkalmazta ügyes kezű tanítványát tervek készítésénél is. Több épülete valósult meg Bécsben, különösen a Praterben zajló nagy építkezések során és Badenben, ahol elsajátította a jellegzetes faragott-fűrészelt asztalosmunkákkal díszített villaépítkezés művészetét.

Hazájába visszatérve jól ítélte meg a hazai építési lehetőségeket: felismerve a Pécs és Budapest akkoriban kiépített vasúti összeköttetésének a város gazdasági kibontakozásában rejlő lehetőségeit, szorgalmas munkával szerzett tőkájével Pécsen telepedett le építési vállalkozóként.

Pécsi leteleülésének okait keresve, nem hagyhatjuk figyelmen kívül bécsi professzorával kialakult kapcsolatát sem. Friedrich Schmidttől hallhatott Pécsről, a pécsi székesegyház tervezett műemléki megújításáról.

A Pollack-féle úgjótkus helyreállítással az országos és pécsi közvélemény elégedetlen volt. A kialakuló magyar műemlékvédelem vezéralakja, Ipolyi Arnold már 1862-ben, a Magyar Tudományos Akadémia XX. közgyűlésén szembeszállt a kor naturalista tanultságú műkritikusaival, s kiemelte a székesegyháznak, „a kor egyetlen, de nagyfontosságú példányá”-nak egyedülálló, „epochális” értékét.

A magyar tudományos világ szembefordult az 1805–31 közötti újjáépítés ösz-

tönös gótizálásával. Ipolyi elítélte a székesegyház „kegyetlen és ügyetlen” restaurálását.” És mit még az utolsó barokk változtatás is meghagyott azon, valóban különös gúnya a sorsnak vagy inkább tudatlanságnak, még egy újabb ízetlen s kontrár gót átalakítás rongált utójára.” Henszlmann a gótikus boltozatok feszítő erejére irányítva a figyelmet, gyökeres helyreállítást sürgetett, Kovács püspök és káptalana azonban csak sok huzavona után 1876 őszén bízta meg Trefort miniszter és a hercegprímás sürgetésére Lippert József építész a helyreállítás előkészítésével.

A pesti tudományos közvélemény – s maga Trefort kultuszminiszter is – elégedetlen volt a püspökség takarékos tervezetéseivel. Gyökeresen megváltozott a helyzet, amikor 1877 novemberében, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosa, Dulánszky Nándor, Trefort Ágoston közvetlen munkatársa került a pécsi püspöki székbe. Tisztáztatta a püspökség vagyoni helyzetét, szigorú intézkedéseket tett a jövedelmek növelésére, igyekezett a tervezéssel megbízott Lippertet is megnyerni nagyobb költségráfordítást igénylő, a kormányköröknek is megfelelőbb új elképzelései számára. Az ellenkező káptalan a műemlékes körökben nagy szak tekintélynek örvendő Schmidt Frigyeset igyekezett Dulánszky purista reprezentációs törekvéseivel szembeállítani. Nagy reményeket ébresztett bennük Schmidtnek a Mátyás-templom Schulek-féle helyreállítását bíráló cikke a Budapesti Közlöny 1876. évi 120. számában. A „stílustisztaság” jegyében fogant forma-egységesítéssel szembe forduló professzornak – Steindl, Schulek, Aigner, Lippert, Foerk mesterének – a mai műemléki szemléletnek is megfelelő, korrekt felfogása megnyerte a káptalan tetszését. Dulánszky és Trefort egyetértésével felkérték Schmidtet, hogy Lippert mellett szakértői megbízatást vállaljon. Schmidt 1878. szeptember 1-i pécsi látogatása után a püspök felmentette Lippertet megbízatása alól, és Schmidt Frigyeset bízta meg a helyreállítás tervezésével és irányításával. Ugyanakkor a káptalan tagjai Szántó Antaltól és Gianone Ágostontól szakvéleményt kértek, hogy a „vallásos kegyelettel övezett székesegyház” veszélyeztetett állapotáról terjesztett indokolást kivédjék és tiltakoznak minden olyan változtatás ellen, „mely nem annyira a biztosítás, mint inkább a demoliáció színét viselné magán.”

Közben Schmidt műtermében intenzív munka folyt. A Pécsre küldött Kirstein Ágoston felmérései alapján elkészültek a helyreállítás tervei. Annak ellenére, hogy a terv az újabkori hozzáépítések és berendezések teljes megsemmisítését, a torony és a hosszház indok nélküli felmagasítását, a gótikus boltozatok lebontását stb. irányozta elő s az épületet „az itáliai román építészet stílusában” teljesen átfogalmazta, s a várható költségeket tetemesen megnövelte. Ez Ipolyi, Henszlmann, Rómer ellenállásába ütközött, Trefort az MMOB egyetértő felterjesztésére a tervet 1882. március 29-én módosítás nélkül elfogadta. A pécsi Valentin könyvkereskedés kirakatában közszemlére kitett tervek felháborodást váltottak ki a pécsiakból.

Az ellenállás azonban megtört a milleniumi reprezentációra készülő országos közvélemény, a kormányzó körök, s a nemzet ezeréves ábrándjait megnyergelő legitimista főurak és főpapok akaratán. Megindult s közel tíz éven át tartott az ország egyik legjelentősebb középkori műemlékének teljes átépítése: Dulánszky Nándor 1891. június 22-én a püspöki kar tagjainak segédletével, Ferenc József részvételével országra szóló ünnepek során felszentelte székesegyházát. 1 799 027 aranyforintos ráfordítással megsemmisítettek egy történelmi értéket, hogy hamis pompában állíthassanak fel egy hangosan harsonázó emlékművet. A merényletet az a kor követte el, amelynek világnézeti alapja a történelem volt.

Schmidt a munkálatok során többször is megfordult Pécsen, de az építés vezetését KIRSTEIN ÁGOSTON-ra, legkedvesebb tanítványára bízta, aki gimnáziumi tanulmányait Ratiborban végezte, majd építészeti tanulmányainak végzésére Ber-

linbe és Bécsbe költözött. Tanulmányai befejeztével professzora műtermében dolgozott 1882-ig, amikor Schmidt Pécsre küldte építésvezetőként. Ő végezte és irányította a felmérési, bontási, kutatási munkákat, Schulz Ferenc és Schlachta Károly segítségével rajzolta a kiviteli részletterveket, szervezte a kivitelezési munkálatokat. Tőle származnak a plasztikai munkák részlettervei is. Az újjáépítés befejeztével az uralkodó a Ferenc József lovagrend tagságával tüntette ki lelkiismeretes és szorgalmas munkáját.

Schlauch első ismert pécsi munkája a Schwarz Frigyes orvosdoktor számára épített emeletes bérház a ferences kolostor mellett (Sallai u. 33.). Utána saját lakóháza építése foglalta le az Indóház utcában.

Pécsi letelepedését bécsi ismeretsegeivel magyarázhatjuk. Schlauch bécsi tanulmányai során került kapcsolatba Schmidttel, az ő műtermében dolgozó Kirsteinnel és a művészeti életben vezérszerepet játszó „császári és királyi építőtanácsos és dóm-építőmester” építéskörével. Schmidt irányításának tulajdonítjuk, hogy Pécssett letelepedett meg s természetesnek tartjuk, hogy új hazájában is fenntartotta, sőt erősítette kapcsolatait professzora pécsi „helytartójával”. A székesegyház újjáteremtésén dolgozó bécsi kolóniában bizonyosan Dulánszky figyelmét is magára vonta. A székesegyházi munkák befejezése után a bécsi és budapesti környezethez szokott, modern gondolkodású főpap püspöki székhelyének európai városi szintre segítésében is szerepet vállalt. Intézményei, alapítványai építési feladatai megvalósításában további munkatársakra volt szüksége.

Az első olyan nagyvolumenű munka, amelyhez Dulánszky egyházi környezete ill. Kirstein hozzásegítette, az irgalmas rend építészeti feladatainak lebonyolítása volt. 1888-tól kezdve teljes kapacitását lefoglalták az irgalmasok telkén meginduló építkezések. A tervezési munkák már az előző évben megkezdődtek.

Az adományokból élő és gazdagodó rend vezetősége a nyolcvanas években a város központjában fekvő hatalmas földterületét intenzív beépítéssel, intézmények és bérházak építésével igyekezett jövedelmezőbbé tenni. A kor kapitalista gondolkodásából fakadó elgondolás megvalósítása jelentős lépés volt Pécs urbanizációját tekintve. A tervezettségben nagy része volt a felvilágosult Dulánszky püspöknek is, aki Kirstein Ágostont ajánlotta a rend helyi vezetőinek figyelmébe. Az építési munkálatok 1884-ben indultak meg, erről ad számot a Pécsi Figyelő november 1-i híradása: az irgalmasok emeletet akarnak építeni „Gránátalma” gyógyszeráruk földszintes épületére. 1887-ben készült el az újjáformált épület a templom homlokzatának átformálásával együtt, ugyanakkor a templom Bem utcai oldalán is építkeztek, s megépült a Bazár Bem utcai szakasza.

Az építkezések terveit Kirstein készítette el, s a kivitelezési munkákat Schlauch Imrére bízták. 1888-ban újabb nagyvolumenű építkezéssel siettek az akut pénzhiánnyal küszködő és időszerű építési feladatainak teljesítésében gátolt város segítségére. A kiegyezés nyomán kibontakozó alkotmányos törekvések igényelték a törvénykezési épületeket, viszont a városnak hiányzott az anyagi fedezete az igazságügyi kormányzat által megkívánt épületek megépítéséhez. Az irgalmasok vállalták, hogy telkük Fürdő utcai oldalán felépítik az igazságügyi palotát 80 000 forintos befektetéssel s az állammal 25 éves bérleti szerződést kötnek évi 6000 forintos bérösszeggel az épület használatba adására.

Az irgalmasrend építkezéseivel kezdődött el a gyakorlati indítású, hagyományos tanultságú kőművesmester-építész termékeny – 6–7 éves – együttműködése a Münchenben, Bécsben iskolázott, európai műveltségű, építész-történeti alapindítású mérnök-építésszel, Kirstein Ágostonnal. A sok éves pécsi tartózkodása idején helyi eligazodást szerzett osztrák építész készségesen elfogadta, sőt igényelte a gyakorlati

megvalósítás érdekében eszközölt átdolgozásait. Baráti kapcsolatuk közös munkáik során jól megalapozott érdekszövetséggé, munkakapcsolattá fejlődött, ha nem is léptek formális társasviszonyba. A munkakapcsolat mindkettőjük számára hasznos volt. Kirstein jól értékesítette Schlauch organizációs képességeit és építőipari gyakorlatát, Schlauch pedig sokat pótolhatott elméleti ismeretei hiányából Kirstein segítségével és a legújabb építészeti törekvésekre vonatkozó információs anyagából. A mintaszerű együttműködés Schlauchból igazi kapitalista nagyvállalkozót formált, aki az összes nagy építkezések megszerzésével és közben tartásával erős vonásokkal nyomta rá bélyegét a nagyvárossá fejlődő Pécs építészeti arculatára.

Együttes munkásságuk eredménye a Székesegyházi Ének- és Zeneiskola francia reneszánsz stílusban megtervezett palotája (1889), a Kereskedelmi és Iparkamara emeletes színháza a Perczel és Kisfaludy u. sarkán (1895), a Kossuth L. utcai Nemzeti Casino, s az Egyházmegyei Alapítvány és Takarékpénztár monumentális palotája a Janus Pannonius utcában ugyanabban az évben. Kirstein minden tervét az előképek alapos ismerete, a historikus építészet alapos, szinte iskolás tudása és lelkiismeretes építész megformálása jellemzi. Akadémikus szárazságát, néha talán kínos precizitását Schlauch gyakorlati érzéke oldotta fel, aki főleg a szerkezeti és funkcionális szempontokból dolgozta át tudós barátja akadémikus terveit. Mindketten jól érezték a fokozatosan fejlődő város „nőtt” arányait, s mérsékelt, természetes fejlesztéssel fokozták épületeik növekvő, de a környezet léptékéhez igazodó nagyságrendjét.

Nagyjából ugyanez az urbanisztikai igazodás érződik a Kúria palotáján s még a Déryné utcai leányiskola kétemeletes tömegén is. Az előbbinek Piasek Gyula volt a tervezője, az utóbbi a város építési osztályán fogalmazódott meg.

Más a helyzet a Pécsi Takarékpénztár és a Nemzeti Színház épületével. Korb és Giergl, illetve Lang és Steinhardt idegenből átültetett divatos, „világvárosi” igazodású, túlméretezett épületei nem alkalmazkodnak szerényebb pécsi környezetükhöz, idegen testként feszítik szét annak szűkebbre méretezett kereteit.

Slauch saját tervezésű épületein rugalmasan alkalmazkodó tanítványnak mutatkozik: a Fürdő utcai Törvénykezési palota, a Kossuth téri Irgalmas bérház, a Sipőcz és Antal-gyógyszertár, az Otthon-kávéház épülete, Somogyi színigazgató egyemeletes lakóháza a Várdi Antal utcában, a Balázs Ernő tervei szerint megépített Posta-palota hatása alatt tervezet Nádor-szálló (1901), a Katolikus Legényegylet a dekonjunktúra „túltermelési válságát” kiegyenlítő villa-építkezései az Indóház utcában.

Slauch – nekrológja (Pécsi Napló 1904. jan. 2.) szerint – „tisztán a gyakorlati tudáson alapuló képzettséggel kezdte építkezéseit”. Vállalkozói ambíciói következtében szükségszerűen került kapcsolatba a nagyobb építészeti feladatokat megoldó tervezőkkel. Kezdő pécsi éveiben (1883–88) főleg olyan épületeket vállalt, amelyekhez kellő felkészültséggel rendelkezett. „Mint tervező nem igen versenyzett a pálmáért, de mint építő, mindig elnyerte az elsőséget.” Különösen Kirstein Ágostonnal való kapcsolata formált sokat építészeti egyéniségén. A rendkívüli készületségű, művelt és széles pallettán tervező építész közvetítés számára azokat az elméleti, művészi ismereteket, amelyek Schlauchot tervező társai bíráló értőjévé és a tervezői elgondolásokat pontos munkával valóráváltó, igazi nagyvállalkozóvá tették. Eredményessége munkatársai gyors megismerésében, szervezőképességében rejlett, ez volt gyorsaságának titka is. „Bámulatatos gyorsasággal emelte föl házait. Annyi munkást alkalmazott amennyi csak elfért az építkezéseinél.” Munkatársai megválasztásában igényes volt. A festési munkákat végző Buday Béla, Kindl Ferenc lakatos,

a vállalkozóvá fejlődő Hoffmann Károly, Hillebrandt bádogos, Csonka ács, Burghardt üveges a város legjobb iparosai közé tartozott.

A városná formálódó Pécs Schlauch és főleg Kirstein nélkül nem képzelhető el. Az általuk emelt épületek meghatározták a város kialakuló képét, a város fejlődését: a tudós tervező és gyakorlatias kivitelező építési vállalkozó a historizmus jegeit magán viselő pécsi belvárosnak legjelentősebb formálójává vált.

Művének nem akadt igazi folytatója. Halála után két fia – József és Lőrinc – vette át vállalata ügyintézését, de munkájuk inkább csak a folyamatban lévő építési ügyek befejezésére korlátozódott. 1906-ban társultak a felfutó Károlyi Emillel, a Schlauch és Károlyi cég azonban néhány év múlva megszűnt s a megbízható, gyors munkájáról híres, Pécsét nagyvárossá fejlesztő építész öröksége az idegenből jött tervezők és kivitelezők (Engel és Morgenstern, Jaulusz stb.) mellett a felnövekedő fiatalabb építészgeneráció vette kezébe.

Ebben a szűkre méretezett kivonatban nincs terünk Horváth Ferenc, Lovrits József, Kálfics Antal, Wukailovits András, Makovitska Lajos, Mihailovits Ferenc, Misángyi András és József, Novákovits András, Gadó Ignác, Károlyi Emil stb. munkásságának elemzésére. Építkezéseik egyébként is átnyúlnak a századforduló jellegzetesen hanyatló kapitalista törekvéseit szolgáló korszakába.

3. A történeti formák burjánzása – új formakeresés

A kapitalista termelésnek jellegzetes velejárója a konkurenciaharc és a gazdasági haszonkeresés anyagi és esztétikai minőségromlása. Az építési feladatokat, tervezői és kivitelezési megbízásokat nyújtó iparos és kereskedő társadalom, a pénzügyi feltételeket biztosító hitelintézetek piacon maradása hivalkodó, tökeerőségüket reklámozó törekvése egyre feltűnőbb homlokzatokat igényelt. Ugyanez a törekvés vezette a szolgáltatukat felkínáló építészeket és kivitelezői társulásokat is. A verseny gyors és olcsó kiszolgálást várt, a megbízható, szolid, időtálló szakmunka másodlagos szemponttá vált, a kiérlelt, harmóniát kereső, apró részleteket is mérlegelő építőművészet teatrális harsogássá torzult. A brutális akció és a túlzásoktól megcsömörlött, kivezető utat kereső reakció szinte egyugyanazon időben, szétválaszthatatlan párhuzamosságban, dialektikus egységben jelentkezik. Ez meggátolja a korszak eltérő stílusú alkotásainak határozott szétválasztását, annál is inkább, mert az emberi tevékenység fejlődés kibontakozása sokszor ugyanazon alkotókból túlzásokban nyilvánuló ill. a túlzásoktól elforduló, új utakat kereső formai megoldásokat váltott ki.

A telekspekulációt kiszolgáló hivalkodó építészeti iránynak egyik legjellegzetesebb pécsi képviselője a Jókai u. 4. sz. Kollár-palota. A Zrínyi utca és Jókai utca sarkán álló kétemeletes bérházat Kollár Ferenc földbirtokos építtette 1903-ban. A mellékutcába szorult 10 tengelyes homlokzata – szinte a klasszicista épületeket utánozva – a sivárságig egyszerű. A Jókai utcára néző 6 tengelyes homlokzata viszont mindent elkövet, hogy a figyelmet az elegáns lakások ígéretével magára irányítsa. Az utcavonalba kényszerült földszinti sáv felett két szintet átfogó zárterkélyes tömeg nyúlik – szinte teljes járdaszélességben az utca fölé, sarkos formálása erőszakosan kisajátítja az egyébként is szűk úttest légtérének tekintélyes hányadát. Az oszlopszerű épülettömegek 3 tengelyes közét széles erkéllyel veszi birtokba. Az első emeleti erkélyt nehéz plasztikájú mellvéddel, háromnyílású, virágdíszbe öltöztetett félköríves árkádkokkal loggiává formálja, amelynek gazdagságát a II. emeleti erkély mellvédjére ültetett urnákkal fokozza. A zárterkély-tömböket hegyesszögű

oromzattal koronázta, timpanonjukba virágfüzért tartó barokkos puttókat komponált. A lekerekített 3 tengelyes sarokrészre alacsony tamburon ülő hajlított vonalú kupolát ültetett.

Hasonló hozzá Scholcz Gyula 1912-ben épített kétemeletes Sörház u. 4. sz. bérháza. A serfőző család polgári jólétét jelképező épület tervezője a homlokzat díszítésére még több ötletet pazarolt. Bár egyik épületnek sem ismerjük a szerzőjét, a homlokzatszerkesztés azonos módszerei, a hasonló dekoráció halmozott gazdagsága s további stíláriis egyezések miatt a két bérházat azonos tervező művének ítéljük.

A századforduló legjellegzetesebb pécsi építésze PILCH ANDOR Pécsen született 1877. november 27-én, a város falai közt nevelődött, itt végezte középiskolai tanulmányait is. A budapesti Műegyetemen szerzett építészmérnöki diplomát 1901-ben, majd visszatért szülővárosába. Magántervezőként, de a püspöki uradalmak főépítészeként is Pécsen és Baranyában (Mohács, Sikonda) dolgozott. Az egyetem a magyar historikus építészet klasszikus képviselőinek Hauszmann Alajosnak, Tandor Ottónak, Nagy Virgilnek, Schulek Frigyesnek, Schauderk Ágostonnak a tanítványa volt. Gyakorlati tervezői tevékenységéből azonban kiviláglik, hogy egyénisége korán elfordult a kölcsönzött formák megunt ismételtetésétől, a milleniumi ünneplés még mindig zajos söt egyre hangosodó építészetétől.

Építész munkásságának első 9 esztendeje meghatározó jelentőségű egész építőművészi egyéniségének kialakulása, tervezői módszereinek, stílusának kialakulása szempontjából. Az ipari kiállítás irányítja rá a figyelmet, kitüntetése, a püspöki uradalmaknál elfoglalt pozíciója sok megbízatást biztosít számára. Bérházterveinek aprólékos elemzése kimutathatná tervezői módszereinek tisztulását, érését. Az ellenérzéssel fogadott Cseh-palotától a püspöki bérházak, „házi szabványaiig”, a Pannónia Szálló tervezéséig ívelő fejlődés a következetes célratöréssel dolgozó Pilch csaknem egy évtizedes kemény munkájára alapozódik. Ebben a bontakozásban épp úgy része van az elméleti tanulmányoknak, mint a kivitelezési munkák során elsajátított gyakorlati ismereteknek. Tervei jobb gyakorló építő szakember munkájával öltöttek testet. 1905-ben Tichy Ödönnel dolgoztatott, 1908-ban Schmira Károllyal, 1911-ben a Hebenstreit és Schachtitz párossal, a Pannónia Szálló tervezésekor és építésekor Obrist Vilmos statikussal ill. Jaulusz Gyulával, a fővárosi építkezéseken edződött, keresett kivitelező szakemberrel, 1913-ban Czákó Lajossal. De mégis a legnagyobb hatást a Schlauch-iroda két kitűnő szakembere jelentette tervezői fejlődésére. Károlyi Emil Schlauch mellett kezdte építészeti tevékenységét és a jó munkaszervező, kitűnő munkát adó építész halála után ő vette át a cég vezetését. Pilch 1910-ben a Csendőrlaktanya céljára szolgáló Bercsényi u. 3. sz. lakóház építésekor volt vele kapcsolatban. Szinte állandó kapcsolata alakult GADÓ IGNÁCCal, Schlauch irodavezetőjével. 1907–08 között ő építette a Cseh-palotát, 1911-ben az izraelita hitközség Munkácsy utcai bérházát és 1912–14 között a püspöki javadalom 3 bérházát. Aligha túlzás, ha azt állítjuk, hogy a munkakapcsolat révén nőtt Pilch Andor Schlauch szellemi örökösévé, városépítő tevékenysége folytatójává. Nagyszámú építészeti alkotása meghatározó jelentőséggel formálta Pécs építészeti arculatát, ugyanúgy, mint Schlauch életműve is elválaszthatatlan részévé vált a város építészetének.

III. A VÁROSKÉP VÁLTOZÁSAI

Josef Haüy 1687-ben készült felmérése meggyőzően tanúsítja, hogy Pécs falakkal körített belvárosának középkori szerkezete a 150 éves török hódoltság idején lényegében semmit sem változott: a Szigeti kaputól a Budai kapuig húzódó Ny-K irányú Ferences és Király utca, illetve a Siklósi kaputól a Kaposvári kapuhoz vezető D-É irányú utca a kiszélesedő Főtérrel négy kb. egyenlő területű negyedre osztja a várost, s ezekre a negyedekre az emelkedő terephez igazodó Ny-K irányú utca-vezetés a jellemző. A barokk időkben, a XVII-XVIII. században a püspök-földesúr „fellegvárából” kisugárzó építészeti fejlesztés elszigetelten kiemelkedő templomai, s más nagytömegű egyházi létesítményei is ehhez a szerkezethez idomultak, s a szabad királyi rangra jutott város klasszicista külsőségeibe öltöző lassú polgári fejlődése is ezt az örökséget fejlesztí tovább. Kezdetben az utcavonalakra épülő merőlegesen elhelyezett földszintes polgárházak határozzák meg a szegényes városképet. A XVIII. században meginduló telekosztásokkal aránylag keskeny homlokvonalak alakulnak ki s ezt a sűrű osztást rögzítik a XIX. század első felének zárt utcasorok formálására törő, városiasabb külsőt eredményező törekvései is. A barokk városformálás teret ölelő tendenciái inkább csak az ÉNy-i „egyházi” városrészben érvényesülnek, a síkban merevedő, polgári egyenlőséget sugalló utcakép a klasszicizmus geometrikus rendjében még csak töredékesen, cikkcakkos utcavonalakkal tud érvényesülni. A földszintes házak a 48-as szabadságharcot megelőző évtized romantikus építkezései során kapnak erőteljesebb függőleges hangsúlyt, Pécs valójában a dualizmus idején formálódik emeletes várossá.

Amikor a vasútépítéssel a város bekapcsolódik az ország vérkeringésébe, s hitelintézetek alapításával részesedik a Pest-Budán át áramló idegen tőke ipar- és kereskedelemfejlesztő hatásából, a városkép is gyors ütemben megváltozik. A 3-4 kőművest foglalkoztató építő vállalkozások helyett tőkés nagyvállalatok kezébe kerül a nagyobb tömegű közintézmények, ipari és kereskedelmi létesítmények építése. Két évtizedes, harmonikus növekedés után Pécsset is eléri a nagyvárosi kozmopolita fejlesztésnek a természetesen nőtt kereteket szétfeszítő „reklám”-építészete: a millennium indokolatlan optimizmusa – főleg idegenből jött tervezők kezén – a sajátos arcú dél-dunántúli centrumot is heterogén elemekkel igyekszik fellazítani. A sajátos pécsi konzervatívizmus azonban a túlzó törekvésekkel szemben is viszonylag jól konzerválja a belváros jellegzetes, nőtt városképét. A városképet meghatározó nagyszámú eklektikus építkezés, átépítés és homlokzatformálás sem tudta kiforgatni a várost természetes fejlődéssel kialakított rendjéből.

Pályázati tanulmányunkban részletesebb dokumentálással igyekeztünk ezt a folyamatot érzékeltetni, s az utcaképek elemzését bemutató grafikus táblákkal törekedtünk „láthatóvá” tenni.

Ebben a rövid összefoglalásban csupán izelítőt szándékozunk adni, abban a reményben, hogy munkánk folytatásához meg tudjuk nyerni a hatóságok támogatását, s a teljes feldolgozást lehetővé tudjuk tenni azok kezébe, akik a város fejlesztését az elődöktől meghatározott utakon igyekeznek továbbvezetni.

A SZÁZADFORDULÓ ÉPÍTÉSZETE ÉS A SZECESSZIÓ PÉCSETT ÉS BARANYÁBAN

A tanulmány megszületésével kapcsolatosan köszönetemet fejezem ki a Baranya Megyei Levéltár munkatársainak

dr. Szita Lászlónak

Rozs Andrásnak

Moró Mariannak

a Janus Pannonius Múzeum Helytörténeti Osztályának, Bezerédy Győzőnek.

A Dél-dunántúli Tervező Vállalat igazgatójának Erdélyi Zoltánnak és munkatársannak: Szoyka Pálnak. Fényképanyagért részben Kovács Attilának. Reprodukciós képanyag készítését végző Cseri Lászlónak és valamennyi segítőkész barátomnak.

A mellékelt tanulmány az „új” építészet felkutatását szolgálja, annak jegyében készült.

Igaz, ez az építészet a századfordulón született, de jelentőségét értékelve gondoljunk az 1952-ben rendezett zürichi szecesszió-kiállítás bejáratánál lévő feliratra:

*„Az 1900 körüli évek forma és
eszmévilágából vezet az út a mi
korunk művészetéhez”*

Weiler Árpád

Az 1870-es években soha nem látott gyorsaságú fejlődés indult meg Pécssett. 1850-ben a lakosság száma még csak 15 318, 1880-ban viszont már 28 786 fő.

1890-re tovább emelkedve 35 449 fő és 1900-ban 43 982 fő, tehát ötven év alatt több mint kétszeresére növekedett.

A Pécssett nyilvántartott lakóépületek száma 1851-ben 2326 ház. 1900-ban 4596 házszámra emelkedett.

Pécs Magyarországon a városok között a negyedik helyre került népszaporodás terén.

Csak a főváros, Újvidék és Temesvár előzte meg. A népességnövekedés nagyobb része bevándorlások következménye volt. 1890-ben a pécsi tükék a lakosság 44,8⁰/₀-át tették ki.

A bennszülött pécsiek mellett 18,9⁰/₀ a Baranya megyeiek és 26,3⁰/₀ a más megyéből származók aránya.

Az 1850-es évektől számos gyár létesül Pécssett.

A kapitalizmus útjára lépett város főbb üzemei, gyarai és kereskedései: 1850. Két téglá és mészgyár: Lauber Rezső az első pécsi mész- és téglagyár és Zelms Gyula téglá- és mészgyár.

1852. Zsolnay Imre fazekasműhelye
Zsolnay Vilmos és Miklós kerámiagyár
1852. Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT) kutatásai a „Szenes hegy” (Fekete hegy) aljában az András bányatelep területén
Grossmann Sándor Pécsi Fém- és Lakatosáru Gyára
1853. Scholz-féle és a Hirschfeld-féle sörgyár
1858. Weidinger gőzmalom
1859. Littke-pezsőgyár
1860. Pintér parkettagyár
1861. Alakul gyárrá manufaktúrából a Hamerli-féle kesztyűgyár (Hamerli János)
1862. Engel Adolf parkettagyár, faanyagipar
Virág József kocsigyártó üzem
1866. Krausz Ábrahám gőzmalom
1867. Angster orgonagyár
1867. Zsolnay Vilmos porcelángyár
1867. Légszeszgyár részvényeinek kibocsátása
1881. Hoffmann bútorgyár
1882. Rézöntöde
1880. Pécs–Mohácsi Vasúttársaság önálló gépgyárjai
- 1867-ben Barcson át (Pécs–Villány–Mohács) kapcsolódott be Pécs a magyarországi vasúti hálózatba.
- 1882-ben átadták Budapest–Pécs vasútvonalat, amely 1889-ben kerül a Magyar Államvasutak kezelésébe.
Vécsey István telefonközpontja (első 40 előfizetővel) Kindl Ferenc és Justus Mihály városi villamostelep.
1886. augusztus hó Pécsen az első magyar napilap
Engel Lajos könyvnyomdája
Schapringer Joachim gabona- és sertészsírkereskedés, majd első pécsi magánbank.
(Schapringer Gusztáv az 1907. évi pécsi országos kiállítás alelnöke)
Justus Lipót olajgyár
Höfler-féle bőrgyár (Höfler Jakab és János)
Stirling-féle tímáripár
Lakits X Ferenc vaskereskedés
Hilscher család vaskereskedése
Deutsch Ádám téglagyár
Engel József fia borkereskedés
Kann Ignác borkereskedés
Dohánygyár
Krausz Simon vászonáru ág
Varga-Drenda-féle kocsigyár
Friedmann-féle bútorgyár
ifj. Türr Mihály malomtulajdonos.

Az 1850-es, 60-as évek nagy fellendülést hoztak a nemzetközi gazdaságban, a kapitalista termelés és forgalom fejlődését. Csakhogy Magyarország – az itteni áldatlan állapotok miatt jórészt kimaradt ebből a fél világra szóló felvirágzásból. Felénk a kiegyezés előtt alig csörgedeztek tőkés hitelek. Ami pénzt nyugatról kapott Ausztria azt többnyire osztrák és cseh földön fektették be vasútépítésbe, gyárfejlesztésbe és más vállalkozásokba. A bécsi pénzpiac urai hosszú éveken át elvonták

Magyarországtól a birodalmon belüli bankhiteleket is. Ezek híján viszont nálunk az uzsora maradt az úr, s egekig szöktek a kamatok.

A kiegyezés sem teremtett egycsapásra pénzabőséget.

1867-től mégis áradni kezdett a hitel az országba. Jócskán megkésve, de még sikerült Magyarországnak felkínálnia magát a nagyvadakra vágyó európai tőke újabb biztos vadászterületéül. Sikerült még a század közepe óta tartó konjunktúra utolsó hat-hét esztendejének lázával és pénzével a hazai vállalkozókat is feltüzelnie, s a parlagi pangó gazdaságot nekilódítania.

Magyarország valóban felült az új korszak felé száguldó gyorsvonatra. A vasút itt most nemcsak szimbolikus értelemben de a maga valóságában is a kor részévé vált.

Valóságos húzóerő amely bekapcsolta a porba, sárba ragadt vidék és a gyorsan iparosodó Lajtán túli és nyugat-európai területek piacait. A Pest-Vác vasútvonal 1846. évi megnyitása óta 1867-ig már kereken 2 ezer kilométer vasútpálya kötötte össze a délvidéki gabonatermő és a kelet-tiszántúli állattenyésztő központokat Pesttel és Béccsel.

1900-ra már 17 ezer, 1913-ra pedig közel 23 ezer kilométer vasútvonal léte-sült, a MÁVAG mozdonya az 1900-as évi párizsi világkiállításon nagydíjat nyert. A vasút megmutatta az utat a mezőgazdaság fellendülésének is és ez nem maradt hatástalan más ágazatokra sem. A vasipar, vasúti kerék, vagon, majd mozdonygyártás fejlődése már a kor fejlett gépipari ágazatainak meghonosodásához vezetett.

Pécs elzártsága következtében az egész kapitalista ipar fejlődésének, mindenek előtt a bányászat nagyipari nivóra történő kifejlesztésének kulcskérdése a vasúti összeköttetés megteremtése volt. 1853-ban alakult és rohamosan fejlődő DGT szorgalmazására a Darnustadti Kereskedelmi és Iparbank a nürnbergi Clamerklett érdekeltség finanszírozásával 1868-ban át is adták az új összekötő vasutat, amely az osztrák államvasutak ún. „déli vasútjához” csatlakozott Barcsnál. Három évtizeden át Pécssett azok az üzemek tudtak megerősödni, amelyek a helyi piacra dolgoztak. A bánya, az élelmiszeripar, a könnyűipar fejlődésének záloga legfőképpen azonban a hitel volt. Az a hitel, amelyet 1830-ban Széchenyi a modern átalakulás alapkövé-nek tartott és amit a külföldi pénzcsoportok és bankházak 1867 után bőséggel nyúj-tottak a vállalkozásokhoz. Igaz, a vasútépítésre biztosított nemzeti hitelek ka-matbiztosítási terheit az állam viselte. Minden befektetett tőkének évi 6-7⁰/₁₀-os biztos hasznot kellett hoznia. Amennyiben ez nem térült meg, az állam kipótolta. Volt ebben ráció, de nagy buktató is. Így érdemes volt drágán építkezni, aztán pedig rosszul gazdálkodni. Sőt már az építkezés megkezdése előtt érdemes volt a kiadott engedélyekkel üzletelni, őket jó haszonnal adni-venni. A világgazdaság akkori fel-fűtöttségében mindenütt szédítő pénzügyi játékok folytak. Már nálunk is. Ha meg-alakult egy új vállalat, részvényeinek jó részét tüstént nagy felárral adták el a tőzsdén, így magán az „alapítási hasznon” vagyonokat lehetett keresni.

Arany László írta 1872-ben „A Délibábok hőse”-ben:

„Hogy épül gyár, malom, egetverő
Kémények, új és büszke hársorok,
Hány vállalat kel, hogy nyer a merő,
A pénz nem is cseppen, hanem csorog,
A vérkeringés élő, friss, sebes,
Hogy aki látja, lelke is repes.
Bank, társaság, egylet nő, mint a gomba,
S Balázs örömmel mindezt élvezi,

Belévegyül az élénk mozgalomba,
Hisz a hazát dicsővé ez teszi,
Külföldi tőkék jönnek forgalomba,
Franc, belga, angol meg se kérdezi
Kinek, mi célra, mily pénz s mennyi kell, –
Szilárd s korlátlan a magyar hitel.”

Hat év alatt 170 ipari részvénytársaság alakult. Az új gőzmalmoknak, szesz- és cukorgyáraknak, téglaiiparoknak, vas- és gépgyáraknak, a bővülő és az újonnan megnyíló vasérc- és szénbányáknak, no meg a vasutaknak a felszerelésére évente több mint 100 millió forint áru, gép és féláru érkezett Nyugatról. De a magyar ipari-szellemi élet is megteremtette a sajátos forradalmát. Találmányok sora tette nemzetivé az eredményeket. A Ganz Gyár vezérigazgató konstruktöre Mechwart András (kéregöntésű hengersizék találmánya és a kéregöntésű vasúti kerekek), Bánki Donát, Eötvös Lóránd, Zipernowszky, Déri, Blathy, Kandó találmányai. Puskás Tivadar tevékenysége.

A Magyar Természettudományi Társulat működése bécsi kollégákkal vete- kedő magyar orvosprofesszorok, Lenhossék József, Balassa János, Korányi Frigyes, a zoológus és néprajzos Hermann Ottó, a földrajzos Lóczy Lajos, a botanikus Borbás Vince, a matematikus König Gyula tevékenysége jelzi ezt az időszakot.

„A baranyai és pécsi vállalatok 1900–1914 között nagy számban kerülnek maguk kezdeményezte, vagy más területekről indított részvénytársasági rendszerbe. 1890-es évek legvégétől, különösen 1900-tól a szénkitermelő iparban valamennyi vállalkozás elsősorban a DGT monopóliumra törekvő tevékenységétől sarkallva, részvénytársaságokba tömörült, pl. a Hosszúhetényi Kőszénbánya. Pécsi Székesegyház és Püspökuradalmi Bányafelügyelőség RT. Valamennyi pécsi üzemből alakul: Egyesült Pécsi Réz Fém és lakatosárugyár RT, Mezőgazdasági és Gőzmalom RT, Légszeszgyár RT, Villamos RT. Az élelmezésiiparban közel 120 kisebb vállalat, üzlet hozta létre a Pécsi élelmezési-déligyümölcs-fűszerkészítő RT-t 1902-ben. A tömértelen húsiparos mellett megalakul 23 nagykereskedő és 14 dűsgazdag hentes közreműködésével 1904-ben a „Pécsi Sertészizláló és áruaktár RT”. Ugyanebben az esztendőben a Pécsi Egyesült Szikvízgyár RT majd 64 tejcsarnok üzleti számítására a „Pécsi Tejcsarnokvállalat RT” 1909-ben a Kőbánya és Folyamkavics RT, majd a Téglyagyár és Cserép RT. Az 1851–53 között alapított és kiépített Pannonia Sörgyár 1912. évben RT-vé alakul. Az ipari részvénytársaságok, monopóliumok fejlesztő tevékenységének hatására Pécsen 1900–1903 között jelentkező gazdasági válság után ipari fellendülést figyelhetünk meg. A válság nagy munkanélküliséggel, szociális feszültségekkel járt. A nem párhuzamosan jelentkező agrárválság és annak elhúzódásai állandó nagytömegű szakképzetlen falusi proletariátust hozott a városba, amely tovább növelte a feszültségeket”. (28)

De volt is elég rugaszkodni valónk tudományokban és művészetekben egyaránt – az igyekezet megvolt hozzá.

„A matematika, közgazdaságtan, a polgári filozófia új irányzatai, a pszichoanalízis, a strukturalista nyelvészet, a tudományszociológia a 20. századi zene megalkotása, új irodalmi irányok a szecessziós és az avantgard művészet érdelem- leges ágai indultak el, s olyan nagy szellemek, olyan nagy zsenik éltek és alkottak a Monarchiában és Magyarországon, mint a közigazdász Böhm-Bawerk és Schumpe- ter a jogász, Kelsen, a filozófus, Wittgenstein, Mach és Husserl, a marxizmushoz eljutó Lukács György és az általa inspirált budapesti „vasárnapi kör”, a szociológus Mannheim, az esztéta Hauser és Fülep Lajos, a modern személyiségszociológia

atyja Freud, olyan írók és költők, mint Hoffmannstaul, Rilke, Musil, a prágai Hasek, Kafka, Werfel, a budapesti Nyugat írógárdája, Ady, a krakkói író-festő rendező művész Wyspianszky, a festő Klimt, Kokoschka, Mucha, Rippl-Rónai, Gulácsy, Mahler és Richard Strauss, Bartók, Kodály, Schönberg, Janacek". (36)

Harminc év gyors fejlődés azonban nem feledtetheti háromszáz év lemaradását. Az ellentmondások felszínre törésének történelmi, társadalmi okai nagyon is érthetőek.

Ez a sajátosan magyar kapitalizmus nem teremtett azonos esélyeket az újkori tőkés fejlődés során. A gazdagok és újgazdagok az ország iparbároi és kapitalizálódó feltalálói nem álltak hasonló megítélés alatt. A tradicionális vonásait erősen konzerváló társadalom politikai ellentmondásai igencsak kiütözköztek.

„A tőkés gazdasági átalakulás előrehaladásai ellenére ugyanis a magyar társadalom jórészt megőrizte hagyományos vonásait, az úgynevezett nemesi társadalmak születési előjogra alapozott hierarchiáját, s ez nem engedte szabadon érvényesülni a kapitalizmus vagyoni osztályozó rendjét.

A parvenü polgári iparbáro vagy bankmágnás, különösen, ha még zsidó is akkor sem kerülhetett a társadalmi-politikai elitbe, ha a liberális korszak lehetővé is tette számára a bárói cím és a nemesi előnév megvásárolását.

A hatvaniak mégis Deutschok, a csepeliek Weissek és a csepeliek elsősorban Herczogok maradtak.

A földjevesztett és szerény hivatalnokoskodásból élő dzsentri családok sарjai ezzel szemben változatlanul az úri társadalom belső köreibeh tartoztak. Ugyancsak tömegesen áttörhetetlen fal zárta el a polgári felemelkedés útját az akkor vagyonos parasztság elől is. A tőkés agrárfejlődéssel élesen differenciálódó parasztság egységesen rekedt kívül a társadalomból. Mindez megmerevítette a hagyományos társadalmi hierarchiákat, megakadályozta a modern középrétegek tömeges kialakulását, illetve sajátos kettős szerkezetet hozott létre a társadalmi gúla minden metszetén.

Alul a modern ipari proletariátus mellett, annál nagyobb tömegben konzerválódott a feudális vonásokkal átszőtt helyzetben élő agrárproletár, illetve félproletár paraszti réteg.

A modern kispolgárság, az ipar, kereskedelem és pénzvilág alsóbb zónáiban kialakuló polgári középrétegek mellett továbbra is fennmaradt, s jóval kedvezőbb gazdasági helyzete ellenére összehasonlíthatatlanul nagyobb társadalmi és politikai súllyal rendelkezett a dzsentri-típusú, a volt feudális elitből lecsúszó és jellegzetes hivatali, illetve az államapparátushoz kapcsolódó értelmiségi pályákon elhelyezkedő tradicionális középréteg. A gúla csúcsán hasonló kettősséggel ott találhatjuk a régi földbirtokos arisztokráciát, modernizált, tőkés mezőgazdasági üzemekkel, a föld legnagyobb részével és a politikai hatalom teljes monopóliumával, míg mellette felnőtt az ipari és bankoligarchia vetekedő vagy még nagyobb anyagi gazdagsággal, de megfelelő társadalmi presztízs és politikai hatalom nélkül." (13/1)

A pécsi részvénytársaságok igazgatóságában az ország más területeihez hasonlóan a régió gyáros és bankár családok mellett az arisztokrácia is megtalálható.

Gr. Zichyék a söripari részvénytársaságnál, Pallavicini örgróf a villamos RT-ben, báró Biedermann és az Esterházyak a tej- és sertéshizlalda RT-nél.

31 olyan tőkés és bankár család van akinek tagjai 92 részvénytársaságban vezetői szerepet játszanak, igazgatási tagok stb. A Zsolnay család egymaga 26 részvénytársaságban töltött be tisztségeket. A Kindl család 17, a Hamerli 16 részvénytársaságban volt közvetlenül vezető pozícióban. (28)

A hagyományok és az új ipari út termelte ellentmondások kétségkívül nemcsak nálunk jelentkeztek.

Mire Magyarországon felocsúdtak a millenniumi eufóriából, Európa túl volt az 1870–71-es porosz–francia háborún.

Németország gazdasági felzárkózása a gyarmatbirodalmak rovására már az új militarizálási örülettel itatta át az addigi haladásérzetet.

„Széchenyi idején egyértelmű ideálnak, követésre méltó modellnek tekintett angol intézmények és értékek hitele hirtelen megingott.” (13/1)

Ady Endre ezt így fogalmazta meg:

„Követeljük a legteljesebb demokráciát, holott századokkal nálunk előbb járó kultúrtársadalmak eredményei már elvették titokban minden gusztusunkat”.

Az orosz Larionov szerint: „szemben állunk a Nyugattal, mert lealázza a keleti formákat, mert mindent elértektelenít”.

E gazdasági és társadalmi konglomerátum – amely 1918-ban lényegében megszünt létezni – „kulturális virágzása olyan imponáló, hogy hajlanánk is a melegágy kép elfogadására, ha nem látszanánk mögötte – az elitkultúra káprázata mögött a közel 20 millió analfabéta, a szegény nép százados elmaradottsága, ha nem figyelnénk fel az álnépies műdal, és a bécsi–pesti operett, a silány és a giccses „népművelési” tömegtermelés térhódítására izlés és tudatromboló hatására.

Ha nem kellene azt is regisztrálnunk, hogy a prefasizta nemzeti szocializmus is Bécsben született, itt fejlődött nagyra az antiliberalis keresztényszocializmus, a vulgáris fajelmélet, és Budapesten bontogatta szárnyát a jobboldali radikális „fajvédelem”. A monarchia ugyanis nemcsak a lelkek nevelője, hanem termelője is volt, nemcsak forradalmi szellemi irányok, hanem új ordas eszmék melegágya is”.

Végül védelmében azért had idézzük Robert Musil-t itt mindig csak a zsenit tartották tökfeknek, de sohasem fordult elő, mint másutt, hogy a tökfejt is zseninek tartották volna (36)

Móricz Zsigmond Betyár című regényének végén a falusi zendülés egyik résztvevője a kivándorlást választó parasztok vezetője lesz. „Ez az esztendő a magyarok bejövetelének ezredik esztendeje, de ezer esztendő kevés volt arra, hogy nekünk csak egy hétre való élelmet is adjon... Most elmegyünk idegenbe, ahol sem apánk, sem anyánk nem járt...”

A 70-es évek óta tartó tömeges elvándorlás az országból a század végén elérte a félmillió főt.

Kivándorolt a pécsi Ulmann M. Károly bankár is, a rézarugár csődje miatt. (Igaz, ő magával vitte az 1907-es Pécsi Ipari Vásár 100 000 koronás hasznát is, amit Zsolnay Miklós egy kultúrpalota építésére kívánt volt felhasználni.)

A MŰVÉSZETEK ÁTALAKULÁSA A SZÁZADFORDULÓN

„Az 1890-es évekre a századon átívelő nemesi liberális nemzeti kultúra kimerült, aláhanyatlott. Amikor a kapitalizmus halálra ítélte a hagyományos gazdálkodási módot és eszközöket, a polgárosodás átalakította az izlést és az életmódot, a nemesi klasszicizmus és a vele ellenpontosztan összecsendülő nemzeti romantika s a népi nemzeti művészet értékrendjei és kifejezései elavultak.” (36)

A kiegyezés után a városok építészeti arculatát az ún. „historizáló eklektika” kezdi meghatározni, amely stílusában és formanyelvében heterogén, hiszen kezdetben a neoreneszánsz dominált, majd az 1880-as évektől háttérbe szorította a neo-

barokk, hogy aztán a millennium évtizedében helyt adjon a gótika megidézésének. Vidéken, így Pécsen is mindez bizonyos időeltolódással játszódik le. Igaz, már nem is olyan tisztán fellelhető stílusjegyekkel, inkább a már együtt alkalmazható formai, funkcionális és hangulati elemek váltakozó megjelenítésével. Ezen folyamat természetesen nem független az alkotó építészről, hiszen ismert középületeink és lakóházaink mind magukon viselik tervezőjük egyéniségét és keznyomát.

A századforduló építésze – nevezzük így – magába foglalja Steindl Imre, Hauszmann Alajos, Schulek Frigyes, Kós Károly, Zrumeczky Dezső, Thoroczkai-Wigand Ede, Vágó József, Quittner Zsigmond, Pilch Andor és Lechner Ödön építészetét is. Mégis mintha nem ugyanarról beszélnének. A századforduló építésze vagy az 1900-as évek elején Budán, Pesten, vidéken magába foglalja a historizáló eklektikát és a szecessziót. Jelen tanulmány célja az ornamens eklektika utáni építészet vizsgálata.

Különböztessünk meg tehát a századfordulós építészet címszón belüli irányzatokat és kezdjük a historizáló eklektikával.

„A historia a mi erős várunk az oltalmazza jogaink gyökerét – melyet valaha idegen erkölcsöket fölvéve, lerontani, megtagadni nem áttalunk: többé a négy folyam völgyén nemzetül és magyarokul e zagyva nép között meg nem maradhatunk” – írta történeti hitvallásként 1869-ben Thaly Kálmán, a múlt század utolsó harmadának egyik nagy hatású történésze, a Történelmi Társulat titkára.

A század fordulóján az egész Osztrák–Magyar Monarchia létét fenyegették a sok nemzetiségi jellegből és a különböző régiók eltérő fejlettségi szintjéből, nemkülönben külső nagyhatalmi aspirációkból adódó konfliktusok.

Az 1875–1905 közötti időszak magyar politikai életére az uralmon lévő Szabadelvű Párt és az ellenzékben lévő Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt küzdelme nyomta rá bélyegét.

A monarchia stabilitása felbomlóban volt. Szinte minden törekvés megtalálta a maga történelmi szimbólumait.

A Szent István-i állameszme a felívelő Árpád-kultusz, az 1878. február 8-i Trefort Ágost-i javaslat, a Szent István napjának megünneplése, 1886 Buda visszafoglalásának 200 éves évfordulója, a korona visszatérésének jubileuma 1890-ben, a király megkoronázásának negyedszázados ünnepe 1892-ben.

Ezt ellensúlyozólag Zrínyi, Nádasdy, Frangepán emléktáblájának leleplezése kivégzésük 200 éves évfordulóján 1871-ben (a bécsújhegyi börtön falánál), vagy Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatalára indított mozgalom 1872-ben, és maga a millenniumi készülődés. Jelentős Rómer Flóris a Történelmi Társulat 1885 júliusában tartott kongresszusán tartott fölolvasása: „A történeti érzék keltése, a közönségnél ünnepi menetek, színpadi előadások, nemzeti képek, történeti kiállítások és múzeumok által címmel”. (39)

„A dekoratív historizmus a szecesszív törekvéseivel párhuzamos jelenség, történelemszemlélete azonban lényegét tekintve tér el az új ízlés képviselőinek 'ahistorikus' felfogásától.” (40)

A pécsi Zrínyi Reáliskolai nevelőintézet – ismertebb nevén a Hadapród iskola tervezője Alpár Ignác nyerte az országgyűlés 1892. II. törvénycikke alapján rendezett millenniumi országos kiállítás épületére kiírt pályázatot Bálint Zoltánnal közösen.

Ez a városligeti Széchenyi-szigeten épített együttes az építészeti stílusok különböző korszakának emléke volt, a historizmus eszenciája.

Alpár, kinek pécsi művét a 60-as évek vidám, és múltat nem kímélő lendülete POTE központi épületévé avanszálta, tudvalévőleg szoros kapcsolatban állt Tisza

Istvánnal. Alpár és más munkatársainak építészeti formanyelve itt találkozott a politikai hatalommal. „Amíg az ellenzéki Lechner gyűlölte Tiszát. Ez a viszonylat döntő súllyal esett a latba, amikor a nagy állami megrendelések, például a Tözsdepalota vagy a Kultuszminisztérium pályázatának sorsa dőlt el.”

A historizáló – de inkább ornamentális eklektikából táplálkozott a pécsi Schlauch Imre építész és vállalkozó tevékenysége. A pécsi Déryné u. 23. sz. ház homlokzatától szoros kapcsolat vezet Cseh Ervin bérpalotájáig.

Ennek a gazdagon díszített és magasfokú építőtudást feltételező építészetnek kiemelkedő emléke a nagys. Swarcz Frigyes-féle Corsó Kávéház és étterem (Pécs, Kossuth Lajos u.), és a volt megyei tanács épülete, a valamikori Pécsi Takarékpénztár – mely utóbbinak tervezői KORB és GIEGRL voltak 1897-ben.

(Zsolnay majolikáinak műhelyrajzát lásd a terveysűjteményben.)

Míg az 1880-as években minden művészetre irányuló kezdeményezés az Európához való felzárkózás igényével jelentkezett, addig e téren a 90-es évektől egy faji alapú eredetiségkultusz és egy sajátos keleti orientáció is teret nyer.

Huszka József írta 1896-ban: a nép nyelve, szokása, ruházata, eszközei, díszítésmódja, a népies ornamentikánk magyar nemzeti tulajdon.

A 90-es évektől egyre nagyobb hullámokat vető nemzeti mozgalom 1905-ben éri el tetőpontját.

Az 1906-ban alakult úgynevezett Tulipán mozgalomnak a Függetlenségi Párt körül alakult koalíciós győzelme, a szabadelvű kormányzat bukása, a magyar ipar védelmének újonnan felmerült problémái állnak a háttérben.

Geöcze Sarolta írja: „A tulipán pedig a nemzeti érzés által egybeforrasztott egységes magyar társadalom jelképe.” (42)

Mi tehát a különböző „új stílus” ezekben az években?

A századelőn még mindig domináló historizáló eklektikával való szakítást az építészeti szecesszió hirdette meg.

„Az új stílusban a polgári ízlés emancipálódott a főnemesi eszményektől. Nem történeti stílusokat utánozott, hanem sajátot teremtett.” (36)

Álljunk meg egy pillanatra a „szecesszió” szónál. A kifejezés köznapi, el van koptatva.

Egykoron a patriciusok által elnyomott plebejusoknak a Szent-hegyre vagy az Aventinusra tüntetéképpen való kivonulását nevezték secessiónak. (Secessió in sacrum-montem, secessio in aventinum.)

De amit fed a szó az nincs.

A szecesszió szokatlan jelenségment tűnik fel a művészetek történetében. Hullámzó, elillanó formáit nem mindig könnyű megragadni, hatásai nincsenek pontosan körvonalazva.

(II. Vilmos Van de Velde 1902-es düsseldorfi kiállításán félt, hogy tengeribetegséget kap ezektől a hullámoktól.)

Bár éppen csak átsuhan a művészettörténeten, mégis egyetlen olyan másik stílus, amelyikre annyi és olyan különféle elnevezéseket aggattak volna rá mint erre a művészetre.

A művészettörténészek nemzetközi nyelvhasználata nagyjából egyetlen az Art nouveau elnevezésben. Ez a két szó szerepelt Sammel Bing 1896-ban megnyílt párizsi galériájának cígelzésében. A franciák azonban angolban sznobizmussal ragaszkodtak a modern style elnevezéshez, a németek pedig jugenostil-nek nevezték el az irányzatot, propagáló jugend = ifjúság című folyóirat után. Ezzel egyidőben keletkezett a secessionsstil megjelölés a bécsi secession nevű avantgardista csoport

nevéből, s ez terjedt el Közép-Európában. Így Magyarországon is az olaszok a *stile liberty* vagy *stile nuovo* – új stílus mellett döntöttek.

Az amerikaiak az irányzat legfőbb képviselőjének neve után *style tiffany*-nak nevezték.

Spanyolországban először a modernista illetőleg az *arte joven* elnevezés terjedt el, majd *estilo gaudi*.

Volt ezenkívül még egy egész sereg egyéb neve is, eleinte többé-kevésbé gúnyból használták őket.

Később azonban átmentek a köznyelvbe.

Ilyenek voltak a francia *nouvelle* = laska stílus, a *coup de fouet* = ostorcsapás stílus, majd később a *Belle époque* = szép korszak, a századforduló stílusa. A németek még szellemesebbek voltak, kitalálták a *bauchwurm* = galandféregstílus elnevezést. A párizsiak *style métro* = metróstílus néven is emlegették, önkéntelen hódolatként a párizsi metróbejáratokat tervező Guimard előtt. A *fin de siècle* = századvég-stílus vagy a *style 1900* elnevezés a világkiállítás előtti vagy a vele egykorú újdonságokat jelölte – míg ugyanakkor a francia agyakban született *style loubet* a hasonló nevű köztársasági elnök Franciaországát állította gúnyosan szembe a különböző Lajosok pompázatos stílusaival.”

A német művészek 1893-ban rendezett kiállításával nyilvánosságra hozott gondolat gyökerei a 19. sz. közepén Angliában működő preraffaelisták mozgalmában keresendő. I. Ruskin, W. Morris, D. G. Rosetti, Ch. R. Mackintosh. A mindenki által felismerhető formakincs eredetére a legjellemzőbb hatást H. Van de Velde, a belga szecesszió teszi.

Ez a képzőművészetekben, irodalomban, zenében megszületett egységes formanyelv és invenció megjelenik az építőművészetben is.

A tiltakozó és újat mondó szellemi erő.

Szakít tehát a historizmussal.

A szecesszió ornamentális szemlélete nemcsak a szecesszió és szimbolizmus esztétikájából, hanem sajátos módon magától a népművészettől is megerősítést nyer.

A népművészetnek mint a kultúrharc fegyverének elképzelése ugyanebben az időben fogalmazódott meg Malonyay Dezsőnél, Kós Károlynál is. „A népművészetnek a nemzet sorsával összefüggésbe állítása leggyakrabban a kalotaszegi népművészet kapcsán fogalmazódott meg. Koronghi Lippich Elek 1903-ban, Malonyai 'A magyar nép művészete'-nek első Kalotaszegi kötetében (1907), Margitay Ernő az Iparművészeti Társulat népművészeti kiállítása kapcsán 1910-ben.” (13/3)

A nemzeti művészet és a népművészet összefüggésének gondolata elsősorban Lechner Ödön és az őt körülvevő művészeti, építészeti munkában öltött testet.

A magyar szecesszió művésztelepe a gödöllői művésztelep és a lechneri kezdeményezést továbbfejlesztő építészek: Lajta Béla, Medgyaszay István, Kós Károly, Györgyi Dénes, Zrumeczky Dezső, Jánsszky Béla, Szivessy Tibor, Mende Valér – képviselték a nemzeti művészet értelmezésének e szakaszát.

Már nem elsősorban motívumok, ornamentika átvételéről van szó, hanem konstruktív elemek felhasználásáról, transzponálásáról.

Fülep Lajos figyelmeztetésén miszerint a népművészet önmagában befejezett stílus, ezért a rátámaszkodó művészet sem egyéb reflektált művészetnél, az említett építészek legjobb alkotásai felül tudtak emelkedni.

A XX. század első két évtizedében e program erőteljessé és hatékonyá vált és az „új művészet” építészeti megfogalmazása is túljutott az eklektikán.

„Magyar formanyelv nem volt hanem lesz. Mert kell lennie.” – Ezzel a mon-

dattal indította a hatvanegy éves Lechner Ödön cikkét 1906-ban a Lyka Károly szerkesztette művészetben.

Lechner és Lajta ezen a téren kifejtett munkássága a magyar építészettörténet sajátos gyöngyszeme, megismételhetetlen, de szellemében máig ható életmű.

A kortársak közönye, a pályatársak intrikációja, a hivatalos politika, Tisza István személyes ellenszeme az „új művészet”-tel szemben, mind hozzájárult, hogy Lechner tervei közül egyre kevesebb épült fel. Amikor 1914. június 14-én állami pompával eltemették bizonyára sokaknak lehetett nagyon rossz a lelkiismerete.

Igaz, ebbéli sorsában nem volt egyedül. A külföld neves mesterei szinte kivétel nélkül hasonló meg nem értés ellen küzdöttek. Sullivan elszegényedve halt meg, Loos kigúnyolták, Wagner-t mellőzték. Lechner és Pécs kapcsolata sok szalon megtalálható. Igaz, Pécssett megvalósult munkája nem született, de Zsolnay Vilmos személyes barátsága folytán akivel 1889-ben együtt utazott Angliába, több pécsi vonatkozásban említhető.

A Zsolnay-gyár készítette legtöbb épületének mázas pyrogránit díszzeit, ami a termék fagyállósága folytán különleges építészeti hatások elérését segítette.

(Pl. kecskeméti Rákóczi-emlék és víztorony terve ZS 61-227, Földtani intézet építési terve ZS 61 177, kőbányai r. kat. templom építése terve 61 214-6215 1-82, Iparművészeti Múzeum díszítési terve stb. A pécsi Zsolnay Múzeum anyagában megtalálható tervek.)

A Pécsi Nemzeti Színház építésének története bizonyos szalon kapcsolódik Lechner Ödönhöz.

Az első színház a valamikori ítélőtábla helyén nyílt meg 1839-ben, 1887-től pedig a posta melletti ideiglenes faépületben tartották előadásait. (29)

A jelenlegi építését tervpályázat előzte meg, amelyen Lechner Ödön is képviseltette magát. A B. M.-i Levéltárban látható pályamű, amely 1893-ban készült „magyaros” stílusban, nem tudta Lang Adolf és Steinhardt Antal tervét megelőzni, így az utóbbi valósult meg 1893-1895-ben.

Lechner követőinek egy része azonban formakincsének szellemi tartalom nélküli másolását gyakorolták.

Főleg a klasszikus főpárkány feloldásának a gyakorlata terjedt el. Ilyen emlék Szigetváron a „Rezső” polgári fiúiskola, ma gimnázium. Ilyen szellemben építették Komor Marcell és Jakab Dezső a marosvásárhelyi városházát, Sebestyén Artur és munkatársai a budapesti Gellért Szállót.

Lechner szolgái utánpótlása egyhamar a szecesszió elgiccsesedett változatába torkolt.

Azok, akik megértették Lechner tanításának lényegét: munkájuknál a hangsúlyt a tiszta funkcióra helyezték és nemzeti hagyományok ápolása mellett korszerű szerkezeteket építettek.

A „Fiatalok” csoportja által képviselt építészet (Kós Károly) Jánszky Béla elősegítették a PRE MODERN építészet kialakulását. Árkay Aladár, Vágó József, Tóry Emil, Pogány Móric, Málnai Béla a historizmus még mindig jelenlévő alkotásai között előkészítették egy új építőművészet beköszöntét.

„Egyidőben Gropius, Poelzig, Wagner, Hoffmann, Loos és Pervet műveivel elérték a fejlődésnek azt a fokát, amelyből a következő nemzedék a modern építészet érvényesítéséhez kezdhettek.”

NYERS TÉGLA ÉPÍTÉSZET

Az eklektikus építészet század eleji utolsó korszakát a Bárczy István Bp. polgármesteri tevékenysége során emelt középületek, elsősorban az iskolák stílusa uralja. Az olasz nagygotika, a padovai Szent Antal katedrális vöröstéglás falburkolási módjától ellesett vöröstéglás épületek stílusát akár Bárczyról nevezhetnék volna el.

Mint iskolák, kerületi előjáróságok, sőt gyárépületek építési stílusa Bp. külvárosára volt jellemző. Pl. Petz Samu vásárcsarnokai (Bp., Dimitrov tér) és Szilágy Dezső téri református templom Budán, mutat rokonságot. Pécsen épült református és evangélikus templom, valamint lelkészlak Pécs, Szabadság u. délkeleti végén lévő Károlyi Emil által tervezett épületével.

A Pécsi Sörgyár 1912-es átépítése hasonló formaképzésről árulkodik, mert a műegyetem könyvtáráépülete vagy az Üllői úton az ELTE gyakorló iskolája. Ilyen stílusban épül a Pécsi Zsolnay gyár is.

Károlyi Emil, aki az ismert pécsi építészek közül leginkább vonzódott a téglá homlokzati alkalmazásához: 1908-ban megtervezi a Mecsek Egyesület kilátótornyát a Misinán, melynek pártázata már téglából építetten, új elemeket is tartalmaz.

Mecsek Egyesület Kilátótorny a Misinán

Építés éve 1908. szeptember 16. Megrendelő Kis József reáltanár

Terv: Károlyi Emil

Művezetés: Károlyi Emil

Vállalkozó: Mischl József, Vukajlovics Antal

Bizottsági tag: Piacsek Gyula

Felújításra került: 1926-ban

Bővítésre: 1941-42-ben

Építőmester: Váradi Antal, Lovrics Imre

Bádogos: Minker János fiai

Asztalos: Kovács Sámuel

Villámhárító: Lévai Miklós

„18 m magas erkélyes majolika táblákkal díszített toronnyal, hozzáépítve az őrlakása T: 1-80.

Kilátás nyílik a Drávára, Dunára, Hegyhátra”.

Lebontották.

A főváros és Pécs közötti közvetlen kapcsolat bizonyítéka 1904-ből a a budapesti építész Cziegler Győző által tervezett pécsi gyermekkórház épülete téglá ornamentikával és díszítéssel.

Cziegler Győző, aki a Bp. VI. kerületi Hunyadi téri és az V. kerületi Rosenberg házaspár utcai vásárcsarnokokat is tervezte, itt már egy kiforrott és a részletekkel rutinosan munkálkodó építész benyomását kelti.

A gyermekkórház előképeihez bizonyosan hozzátartozik azonban a Kardiológiai Intézet gyermekosztályának az épülete.

Budapesten az Üllői úton, vagy az István Kórház pavilonjai a Nagyvárad téren.

Ennek a pályaudvari-vásárcsarnokos-kórházi lakóépületes stílusnak művelői nem tartoztak a szecesszió v. nevezzük úgy a századforduló legérdekesebb egyéniségei közé, Petschacher Gusztáv, Schmanl Henrik, Schickedanz Albert, Meinig Arthur, Ray Rezső, vagy a Műegyetem Épületszerkezettani Tanszékének profesz-

szora Petz Samu műveinek hatása azonban túlélte az eklektikát felváltó szecessziót és a későbbi években is fellelhető.

A pécsi Pilch Andor első szecessziós munkái után (Pécs, Fürdő u. 1-3-5., lakóház, Hammerli Szálloda volt Pannónia Pécs, Kossuth Lajos u. 5., Julian internátus Pécs, József A. u. ma gyermekklinika).

1921-ben tervezi meg az Apolló projektograph számára a pécsi kertmozit, amelynek homlokzati kialakítása a leggazdagabb téglornamentika. A „tégla-építészet későbbi hatásait figyelve gondoljunk a San Francisco: The Cannery egykori konzervgyár, ma színház épületére, a magát organikusnak nevező, de tulajdonképp funkcionalista Frank Lloyd Wright munkáira, vagy a Post Modern építészet nyomán kialakuló új téglarchitektúrára.

AZ EKLEKTIKA TETŐPONTJA ÉS ALKONYA PÉCSETT

1894-ben Schlauch Imre megtervezi és megépíti nagys. Swarcz Frigyes úrnak a Corsó kávéház és étterem épületét Pécssett a Kossuth Lajos utcában (ma Kamara-színház).

Az épületen minden akkori vívmány, a „Havel és Dümmerling” típusú öntöttvasoszlop és erkélytartó konzol, visszakötött lemez, minden ismert és szépnek tartott ornemens torony és kupola megtalálható.

„Szerény” túldíszítettsége és kétes értékű pompája méltó párjává teszi a Lang-féle színháznak.

Az épület fölött megállt az idő.

1898-ban a Pécsi Takarékpénztár háromemeletes házát (volt megyei tanács) Korb Flóris, Giergl Kálmán műve) építik fel. Zsolnay majolikával az oromzaton alakos díszekkel a homlokzaton Schlauch Imre kivitelezésében. Korb és Giergl, akik 1899-ben Budapesten a Klotild palotát és 1907-ben Budapesten a Zeneművészeti Főiskola épületét tervezik, itt létrehozzák mindazt, amit Pécs ezen a hullámhosszon túlszárnyalni már nem tudott. Igaz, ugyancsak 1907-ben Pilch Andor Cseh Ervin bérpalotájának megtervezését (Pécs, Székesfehérvár u. 4.) kísérletet tesz rá, és a szerkezeti szerepet nem játszó hamis atlantokat még nem kis fáradtsággal a homlokzatra helyezteti, de ekkor már áll a Munkácsy utcában a Pécsi Irodalmi és Könyvnyomda RT nyomdaépülete ugyancsak Pilch Andor tervezésében (használati eng. száma: 22039/1906) és felavatták 1902-ben a Pécsi Postapalotát (Balázs Ernő terve). Ez utóbbi épületek már új építészetet hirdetnek.

Milyen gondolatok merülhetnek fel Schlauch Imrének fejében aki 1898-as Pécsi Takaréki, és 1902-ben a Postapalota e két teljesen más megjelenésű épület kivitelezéséhez fogott? Bármi is lehetett, 1904-es halála már megakadályozta, hogy az 1900-as évek pécsi építészetének továbbra is aktív tagja és részese legyen.

A KÉSŐEKLEKTIKA PÉCSETT, SCHLAUCH IMRE TEVÉKENYSÉGE

A már korábban felemlített 1800-as évek utolsó harmadának építészeti emlékei szinte meghatározzák Pécs sajátos arculatát. A város korábban beépítetlen területein új utcák és házak jelennek meg. Az építési szándék már meglévő épületek elbontása árán is utat tör. Így lesz a bontó csakány áldozata a klasszicista városház a 1907-ben, amely 1833-tól állt és a Czindery és Cséby ház a Fő tér (ma Széchenyi tér) nyugati oldalán.

Ennek a konjunkturális időszaknak meghatározó alakja Schlauch Imre.
Születési helye és ideje Erdély 1841-ben.

Nagyváradai bíboros püspök az Új-Aradon született Schlauch Lőrinc és az unokaöcs Imre közötti rokoni szálak támogatják azt a feltevést, hogy születési helye az a város, ahol pályafutását is kezdte: Temesvár. Szeged és Kassa után Bécsben dolgozott. Glaser cég alkalmazottjaként. Terveiről és megvalósult épületeiről tudunk Bádénben és Bécsben. Miután 1883-ban megszerezte az építőmesteri képe-sítést Pécssett telepedett le és itt dolgozott mint építész, építési vállalkozó 1904-ben bekövetkezett haláláig.

A Pécsi Napló 1904. január 19-én hosszas nekrológban sorolja fel érdemeit. Mint a város megbecsült polgárát, vállalkozót méltatják „nemes szívű és nagy-lelkű” munkaadónak nevezve, aki munkásaival atyailag bánt és bérkövetelésüket méltányosan teljesítette.

Erre valószínűleg többször kerülhetett sor, mivel az 1900-as évek eleje bővelkedett építőmunkás sztrájkokban és ezek a Schlauch építővállalatot sem kímélték. Eredményes tevékenysége során több építész munkáját is kivitelezte. Jó kapcsolata volt a budapesti Giergl és Korb irodával, Lang Adolf-fal, valamint többször működött együtt Schmidt Gyulával.

1884-ben Pécs, Mátyás király u. 16-ban alakítja ki saját irodáját.

Első épületeit itt tervezi.

1884. Sallai (akkor Ferencziek) utca 33. egyemeletes ház.

Építtető: Dr. Schwarcz Frigyes részben e telken állott Mémi Pasa fürdője.

1884. Várad Antal u. 2. földszintes lakóház.

1886. Bajcsy-Zsilinszky u. 2. egyemeletes ház földszinten a Bedő-féle kávéházzal.

1886. Bajcsy-Zsilinszky u. 2. egyemeletes Vadember szálloda.

1886. Kivitelezési munkája Kossuth Lajos u. 23–25., amely a Pécsi Kölcsönös Segélyező Egylet épülete volt. Kétemeletes bérház. 1985-ben a bontások során előkerültek Ferhád Pasa fürdőjének alapjai. Akkor felmérést készített róla Cséfay Flórián városi mérnök.

1887. Déryné u. 23. Hamerli János emeletes lakóháza.

A B. M.-i Levéltárban található dokumentumok szerint az épület két szekciós volt, ikerházként épült volna két lépcsőházzal. Csak a nyugati oldal készült el.

Az építész Schlauch közben irodáját 1884-ben az Indóház u. 6-ba helyezte át.

1889. Munkácsy Mihály u. 23.

Egyemeletes bérház.

Az építtető: Dr. Erőssy József.

1887. Vitéz u. 3. Városi szegényház.

A kétraktusos részben boltozatos épület a Piacsek-féle kórházépület közvetlen szomszédságában épült.

1889. A volt Irgalmas Rend igazságügyi palotája. Széchenyi tér 4–5. és Munkácsy Mihály u. 2.

IV. 24-én adták át, részletes ismertetés Pécsi Hírek IV. 28.

Bekerülési költség 80 000 f.

1889. Leonardo da Vinci u. 14.

Székesegyházi Zeneiskola, egyemeletes.

Terv: Kirstein Ágoston.

Kivitel: Schlauch Imre.

Építtető: Dulánszky Nándor püspök.

1890. Piacsek Károly lakóháza.
Zsolnay Vilmos u. 13. sz. alatt. B. M.-i Levéltár tervtár 790.
Terv és kivitel: Schlauch Imre.
1891. Janus Pannonius u. 7., udvari szárny.
Terv és kivitel:
Építtető: Csepregi Schapringer Gusztáv.
1891. Irgalmasok kétemeletes bérháza.
80 000 f. költségen a bazár helyén.
Ma Kossuth tér 1-3.
1891. Királyi Tábla épülete, Széchenyi tér 14.
Terv: Piacsek Gyula.
Kivitel: Schlauch Imre.
Korábban a polgári kaszinó által épített színház állt a helyén.
1892. Megyei árvaház épülete (ma pártiskola).
1893. Papnövelde épületének – Kulich Gyula u. 1-3. díszterme és társalgó építése.
11 000 f. valamint az istálló átépítése.
Kivitel: Schlauch Imre.
1894. Kossuth Lajos u. 16. Pécsi Nemzeti Színház kivitelezése.
Terv: Lang Adolf és Steinhart Antal.
Lásd korábbi ismertetést, amely összefügg Lechner Ödön pályázatával.
1894. Dr. Schwarcz Frigyes lakóháza Kossuth Lajos u. 14.
A bérpalota kétemeletes földszintjén a Vigadó otthon kávéház és étterem.
Lechner Károly a vigadó bérlője itt nyitotta meg az első kőépületben működő mozit 1907-ben.
A színház épületével egyidőben épülő létesítmény tervezője és kivitelezője: Schlauch Imre.
1895. Kossuth Lajos u. 13. Nemzeti Kaszinó épülete, ma Fegyveres Erők Klubja.
Eredeti tervező Kirstein Ágoston volt de Schlauch Imre a tervet átdolgozta és olcsóbbá tette. Kivitelező: Schlauch Imre.
1895. Perczel u. 20. Kereskedelmi és Iparkamara Székháza, ma Kiegészítő Parancsnokság. Tervező: Kirstein Ágoston.
Áttervezés és kivitel: Schlauch Imre.
Kiviteli összköltség: 39 000 f.
1895. Janus Pannonius u. 11. A Pécs Egyházmegyei Alapítványi Hivatal és Takarékpénztár épülete.
Terv: Kirstein Ágoston.
Kivitel: Schlauch Imre F. 10 6340/1943.
1896. Déryné u. 2. a Schapringer örökösök és a polgári kaszinó által épített Mária utcai színház telkéből elvett területen. Létesült elemi és polgári leányiskola. Az épület kétemeletes.
Építtette: Schlauch Imre.
1897. Bem u. 18. (volt Irgalmasok u.) kétemeletes bérház terv és kivitel: Schlauch Imre.
Építtető: ifj. Antal Gyula gyógyszerész.
32 000 f. költséggel. A homlokzaton keramit díszítés készült.
1897. Geisler Eta u. 2. (Apácza u. 1. – Ferencziek u. 2.) tulajdonos Sipőcz István.
A meglévő ház lebontásából IV. 25. mindössze 6 hónap alatt felépült lakóház, patika és üzletek kivitelezője és tervezője Schlauch Imre. A ház föld-

- szintjén ma is működik a „szerecsen” patika – különlegesen szép berendezéssel.
1897. Váradi Antal u. 11. Kétlakásos lakóház 18 000 Ft költségen.
1934-től Jugoszláv Konzulátus.
1945-től városi kiegészítő parancsnokság működött az épületben.
Építő: Schlauch Imre.
1897. Déryné u. 28. Hillebrandt Ferenc bádogos földszintes lakóháza.
Terv és kivitel: Schlauch Imre.
17317/1897.
1898. Anna u. 7. földszintes ház.
Terv és kivitel: Schlauch Imre.
1898. Széchenyi tér 12. (Plébánia u.).
Nádasy Kálmán egyemeletes toldalék építkezése.
Terv és kivitel: Schlauch Imre.
1898. Teréz u. 2. Goldberger József egyemeletes háza.
Terv és kivitel: Schlauch Imre 6121/1898.
1898. Széchenyi tér 9–10. Geisler Eta u. 2. is a Pécsi Központi Takarékpénztár háromemeletes háza.
Terv: Korb és Giergl Bp.
Kivitelező: Schlauch Imre.
Volt B. M.-i Tanács épülete.
A homlokzatán Zsolnay pyrogránit díszítéssel. A díszítő elemek sablonjai ma is megtalálhatók. Lásd rajzgyűjteményt.
Az épület érdekessége, hogy 1913. március 23-án itt nyílt meg a város harmadik mozija Tedesco Viktor és társa üzemeltetésében. A mozi tervét Székely Dezső készítette.
1902. Széchenyi tér 15. Perczel Béla tulajdonában lévő területen a régi ház bontása után felépül a Nádor Szálloda. Új tulajdonos Szigeti Ede.
Terv és kivitel: Schlauch Imre.
(Pécsi Közlöny, 1902. febr. 5. száma).
Az épület a budapesti Pannonia Szálló mintájára fedett udvarral és télikerttel is rendelkezett. Ehhez kapcsolódik a szálló bérlőjének, Schaffer Bélának kérelme a szálló kapujának déli sarkától egy 16 m hosszú és 4 m széles dobogó-kávépavilon építésére a járdán túli részen.
(Ez a mai kávéház előtti terület.)
A város törvényhatósági közgyűlése forgalmi szempontból ennek felállítását azonban nem engedélyezte (1930-ban megvalósult). A kávéház büszkesége a műemlékké nyilvánított Harangi-féle Kávészüreti kép, amely a budapesti Béke Szállóból került ide.
1902. Jókai u. 10. Postapalota kivitelezése Balázs Ernő tervei alapján. A Zsolnay-pyrogránittal és mázas kerámiával díszített épület a szecesszió jellegzetes pécsi emléke. Különösen szép a nagy magyar címer a főhomlokzaton, melyet 1986-ban restauráltak.
Az épület alapozásánál jelentős római falat is találtak.
1094. I. 19. Berecze Péter Arc. Ért.
1903. Kossuth tér 8.
Hirschfeld Sámuel a lebontott régi Vadászkiút szálló helyén egyemeletes szállodát épített.
Terv és kivitel: Schlauch Imre 18865/1903.
1974-ben lebontották és a helyén 1976-ban megnyílt a Konzum Áruház.

1904. Megye u. 20–22. A Pécsi Katolikus Legényegylet egyszemélyes háza.
Terv és kivitel: Schlauch Imre 2208/1904.
1905. Károlyi Emil pécsi építésszel és vállalkozóval közös munkája az Indóház u. elején épült református templom. Elkészültét már nem érthette meg. Érdekes és egyedi vállalkozása volt a Szabadság u. keleti oldalán álló ún. Schlauch-féle villatelep megtervezése és felépítése. A kényelmes és olcsón épített lakóházak építése a korabeli újságok szerint hasznot nemigen hozott.
Mondhatni veszteséges vállalkozás volt. Schlauch méltatói ezt javára írják – mondván nem az anyagi haszon reményében, hanem a munkásai foglalkoztatása érdekében vágott bele.
Gúnyolói szerint elspekulálta magát.
Tartja magát az a hit, hogy az épületek között húzódó utcák neve Imre és Gizella összefüggésben van a millenniumi ünnepek Szt. István-i megemlékezéseivel és azok Szt. Imre herceg és Gizella királyné nevéből erednek. Így is lehet mondani, de nem elhanyagolható körülmény, hogy az építész Schlauchot is Imrének és a feleségét Gizellának hívták.
1907. halála után készült el már Károlyi Emil jóvoltából a közösen kezdett Kosuth Lajos u. 4. sz. háromemeletes lakóház.
Megbízó Geltch és Gräf cég volt.
Tervezője a bp.-i Schmidt Gyula volt.

Schlauch Imre nevéhez fűződik a pécsi Rét u.-i idegklinikum felépítése. Ő készítette a pécsbányai, a döbröközi és a paksi templomot, a szentegáti „szép” kápolnát is.

Munkái Pécs építészetének ma is meghatározó és jellemező elemei. Érdemként kell megemlíteni a kivitelezett épületek magas műszaki színvonalát és a saját terveinek igényes voltát.

A városban korábban kövel építettek vagy vegyes falszerkezeteket hoztak létre. Az ő érdeme a téglai építésmód következetes alkalmazása is.

1908-ban Schoditsch Lajos budapesti építésztanár megtervezi, majd kivitelezik a Magyar Királyi Állami Bábaképezde épületet Pécsen. Schoritsch – akinek nevéhez fűződik Bp.-en Eberling Bélával, Kós Károllyal közösen tervezett XIX. kerületi Wekerle-telep (1908–1914) és a XIX. kerületi Ady Endre u.-i rendőrség épülete (1912) – már egy népi ihletésű – mozgalmas tetőidomokkal, zömök tömeget finoman mozgó falszerkezetekkel bíró létesítményt hoz létre.

Az 1908-as évszám azért fontos állomás, itt már érződnek az 1907. év tanulságai, amikor egyidőben nyitott ki az Ipari Vásár és megépült az új városháza. – E két alapjában ellentétes szemléletű objektum jól példázza minden korszak szokásos ellentmondásosságát.

XIX. szd. folyamán Pécs lakossága gyorsan emelkedve megnégyszereződött. A klasszicista városháza szűknek bizonyult már a kilencvenes években is. A fejlődés irama több irányba feszítette a polgári társadalom megszokott kereteit. A külvárosok rohamosan nőttek, a történelmi város körül új erők gyűltek. A társadalom kitágult, a városi színház összeszűkült. A kényelmesnek, partíciumi otthonnak érzett klasszicista városháza átalakítása visszatérő, állandó probléma volt, mint száz évvel előbb is a céhesek közigazgatása idején. Az erre meghirdetett pályázaton, amely a kibővítéssel foglalkozott, Lechner Ödön Pártos Gyulával első díjat nyert.

Művészi tervének indokai között olvashatjuk azt az érdekes megállapítást is: „Amint erre a műtörténelemben számos példára hivatkozhatnánk, vagy az új szárny a régivel egészen összhangzatos stílusban terveztetik, mire mint egészen új feladat-

ra szintén hajlandók vagyunk . . . akár olasz renaissance stílusban történik a székház építése.”

A kibővítésre irányuló tervezői megbízásból azonban semmi sem lett. 1898. nov. 28-i közgyűlés új városháza megépítését szavazta meg. Igaz, a fenti körülményeket megerősítette és a döntéshez hozzájárult egy szerencsétlenség. A régi városháza északnyugati sarkán lévő Köszl János vegyeskereskedésének lőporkészletét egy szivarozó vásárló felrobbantotta.

Ami nem vált az épület hasznára, az kapóra jött a törvényhatósági bizottság tagjainak, akik minden áron új városházát kívántak.

„Így a török hódoltság idejében emelt első és 1831-ben létesített második városház helyén”.

felépült az új Lang Adolf tervei alapján 1907-ben.

1907

„1907. május 5-én nyílt meg a pécsi országos jellegű, ipari, művészeti, mezőgazdasági, egyszóval általános pécsi kiállítás.”

„A harangok zúgása, a lobogók lengése és az emberek arcáról lesugárzó öröm és kíváncsiság mind arról szólnak, hogy Pécs városának a maihoz hasonló nagy ünnepe még sohasem volt” – írja a tudósító. A megnyitást követő napok nagy forgalma sikerét is bizonyítja. Erről így ír a sajtó: „– Mesébe illő az a nagy forgalom, élénkség, mely az utóbbi napokban a pécsi országos kiállítás területén kifejeződött. Ezer meg ezer kéz munkája készíti elő a kultúra ünnepét, melyen hadásunk nagyságát és erejét fogjuk bemutatni. –”

A kiállítás főbejárata az akkori Indóház utca, a mai Szabadság út felől volt. Területe általában megegyezett a napjainkban kétvétenként megrendezésre kerülő ipari kiállítás és vásár területével. Ez a mai Radnóti Miklós és Zrínyi Miklós Szakközépiskolák és a Szabadság tér területének felel meg. Abban az időben azonban a városnak ez a része még kiépítetlen volt. A vasút közelsége miatt esett a választás ide. Mai szemmel nézve is impozáns épületekben nyertek elhelyezést a termények és iparcikkek nagy tömegei. A pavilonok a kor divatos szecessziós stílusában épültek. Az egész együttes tömegében tűnt impozánsnak. A jelentősebb pavilonok a következők: kiállítási iroda, tűzoltóság és rendőrség, zenepavilon, pezsgőgyári pavilon, közlekedési csarnok, erdészeti, bányászati ipari csarnokok. – A Zsolnay-gyárnak külön épülete volt. Külön volt mezőgazdasági pavilon, áru-, bútor-, tejcarnokok, valamint iparművészeti és textilcsarnok. Épült még teniszpálya, versenypálya, sőt tribün is.

„Hatalmas érdeklődés kísérte a borászati kiállítást. Borversenyt is rendeztek, de a benevezett borok száma oly nagy, hogy ez több napig is eltartott. A zsűrinek ezer palack bort kellett minősítenie. A filoxéra pusztítása után az újonnan telepített borszőlőfajták 1907-re már termőre váltak. A borversenyen a régi, filoxéra előtti borokat összehasonlították az új fajtákkal. A zsűri megállapította, hogy az új nem vallott szégyent, és a szőlő e veszedelmes ellenségével szemben az ember maradt felül.”

A pécsi kiállítás menetrendjének legérdekesebb programjai a következők voltak:

Május 25. megnyitás délelőtt 10 óra, 18. díjlovaglás, 19. tornaverseny, 20. lőverseny, 29. vívóakadémia, 30. az erdészeti pavilon megnyitása.

Június 9. vidéki hírlapírók országos szövetségének kongresszusa, 16. országos

teniszverseny, 23. országos erdészeti kongresszus, 27. a „Turul” léghajó felszállása, 29. szabadgondolkodók országos kongresszusa.

Július 5. II. országos zenekongresszus, 6. II. országos zenekongresszus, 14. atlétikai verseny.

Augusztus 4. lóverseny, 20. II. kertészeti időleges kiállítás, 26. méhészeti kiállítás, 27. hangverseny.

Szeptember 1–9. élőállat-kiállítás, 1–2. I. Magyar Tejgazdasági és Tejszövetkezeti Országos Kongresszus, 2. az állattenyésztési felügyelők országos értekezlete, 2–3. országos sajt- és vajverseny, 7. a Vasúti és Hajózási Klub kirándulása, 15. a Magyar Építész és Mérnök Egylet vándorgyűlése, 16–17. polgármesterek kongresszusa, 16. bányászok és kohászok kirándulása Pécsre, 20–22. Országos Borászati Kongresszus, 20. Szőlőkiállítás, 23. a Magyar Gyáripárosok Országos Szövetségének kirándulása.

Október 3–6. a szabad tanítás országos kongresszusa, 10. a kiállítási tárgysorsjáték húzása, 23. Zsolnay Vilmos szobrának leleplezése, 15. a kiállítás bezárása.

A kiállítás utolsó napjaiban, október 13-án, pompázatos külsőségek között, hatalmas ünnepségek keretében leleplezték a híres pécsi kerámiagyár alapítójának, Zsolnay Vilmosnak a szobrát. Az 1907. évi pécsi országos kiállításnak ez a ma is látható egyetlen emléke.

Érdeemes azt is megvizsgálni, milyen országos, vagy helyi jelentőségű gyárak és cégek képviseltették magukat a kiállításon. Tulajdonképpen a kiállítás színvonalának ez volt az egyik fokmérője: Győri Vagon- és Gépgyár Rt., Budafoki Zománccgyár, Első Magyar Lakatos és Lemezárugyár (Eger), Kőbányai Fém- és Lámpagyár, Hoffher és Schrantz Mezőgazdasági Gépgyár (Bp.), MÁV Gépgyár, Ganz és Társa Gépgyár, Danubius Hajó- és Gépgyár, Ganz Villamosági Rt., Wolfner Bőrgyár (Bp.), Kner Izidor gyomai nyomdász az egyik legrangosabb kiállító volt. A helyiek közül: Mestrics Jenő lakatos, Hamerli Gépgyár, Angster Orgonagyár, Höffler és Társa Bőrgyár, Hamerli Imre Kesztyűgyár, Zsolnay Majolikagyár, ifj. Tarr Mihály Hengermalom (Pécs), Neumann Cipőgyár (Szigetvár), Littke Pezsgőgyár.

Az 1888. évi kiállításhoz képest a legnagyobb előrelépés abban mutatkozott meg, hogy az állandó és az úgynevezett időszakos kiállításokat egyhelyen rendezték meg, s így biztosítani tudtak egységes kiállítási területet. Így a külsőségekre is jobban tudtak vigyázni.

Az igazi sikert bizonyítja, hogy bár pontos számlálást nem vezettek be, de hozzávetőlegesen a korabeli becslések szerint egymillió látogatója volt a kiállításnak, melyet október 15-én zártak be. Meg kell azt is jegyezni, hogy igen jó volt a propaganda is. Külön színes képeslapokat nyomtattak, háromkötetes Kiállítási Kalauz készült, kiállítási sorshúzást rendeztek és látványos ünnepségekkel növelték a vásár fényét.

„1907. ipari vásár pavilonjainak tervezése Pilch Andor nevéhez fűződik. Egyes ipari üzemek külön pavilonban tárták a látogatók elé előrehaladásuk bizonyítékait.

Az iparcsarnok volt méreteire a legnagyobb. Legközelebb állt ehhez méreteiben a nagy mezőgazdasági csarnok, mely öt csoportban mutatta meg a magyar mezőgazdasági élet állapotát, majd a háziipari, női kézimunka és amateur munkák csarnoka vonzotta a látogatókat, akik az ünnepélyek csarnokában, a műcsarnokban a nagyszerűen sikerült erdészeti pavilonban tolongtak.

A borászati csarnoknak még külön hivatása is volt, még pedig a látogatók ez-

reinek figyelmét felhívja borgazdaságunk fejlett voltára és az itt rendezett borkóstolók emlékeztetések maradnak mindenkorra. A művészeti kiállítások is budapesti színvonalon álltak, a közoktatási kiállítás mellett pedig a közegészségügyi pavilon, melynek létesítése körül nagy érdemet szerzett budapesti földink, Glass Izidor dr.”.

„A pécsi országos kiállítás rendezése körül szerzett érdemek elismeréséül a végrehajtó bizottság több tagja részesült legfelső kitüntetésben: Zsolnay Miklós, Oberhammer Antal akkori rendőrfőkapitány, Pilch Andor, az épületek generális tervezője, Szikorszky Tádé, Lenkei Lajos és Zsolnay Mattyasovszky Zsolt, Günther Mihály és Horváth István, Tausz Gyula bankár”.

PILCH ANDOR ÉPÍTÉSZ MUNKÁSSÁGA PÉCSETT AZ ÉLETMŰ SZECESSZIÓS (ÚJ EKLEKTIKUS) KAPCSOLATAI

Pilch Andor építész az, aki széles ívű életpályát járva, mindvégig kapcsolódik Pécshez. A késői eklektika, a szecesszió és a korai modern építészet minden formai és tartalmi elemét felhasználta és megélte a városban folytatott tevékenysége során.

Pécssett született 1877. november 27-én.

A ciszterci gimnáziumban érettségizett (ma Nagy Lajos Gimnázium).

1897-től 1901-ig a budapesti műegyetemen tanult, ahol építészmérnöki oklevelet szerzett.

Ezután Pécsre visszatérve megkezdji tervezői tevékenységét a városban, ahol 1936-ig dolgozott. 1936. július 22-én hunyt el. Itt is nyugszik, a temetőkápolnától északra található sírban.

Letelepedése és tervezői tevékenységének első állomása a Jótékony Nőegylet Székháza (1905) Pécs, Déryné u. 18., ma Bóbita Bábszínház.

Az épületet 1905. X. 28-án avatták fel. Homlokzati stílusára még jellemző a Schlauch-féle építészeti formaképzés, melynek nyomát a századforduló éveiben Pécssett sokfelé fellelni.

1906-ban megtervezi a Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Rt. földszintes üzleti és nyomdaépületét – használati engedély száma: 22039/1906. Kivitelező: Tichy Ödön. Az épület téglaromzatos díszítésű, sajátosan pécsi hangulatú. Különleges értékű a bejárat fölötti íves cserépfedésű párkány mint karakteres formai elem.

1908-ban a Francia emlékmű tervét készíti el. – A Zsolnay-gyár kivitelezésében létrejött alkotás megrendelője: Zsolnay Miklós volt. A sas Apáti Abt Sándor. Az emlékmű leírását lásd Romváry Ferenc Pécs szobrai c. könyvéből – kivonat mellékelve.

1908. V. 1. Déryné u. 10., Nemzeti Casino
Udvari nyári helyisége – táncterem.
Kivitelező: Schmira Károly.

1907–1909. Janus Pannonius u. 5.–Székefehérvár u. 7.
Cseh Ervin bérpalotája a megrendelő által kizárólagosan megkívánt eklektikus stílusban készült Gadó Ignác kivitelezésében.

Az épület sok kidolgozott részletével színvonalas, ha nem is előremutató alkotás. A Zsolnay-gyűjtemény levéltári anyagában Zs: 61 141. sz. alatt szerepel. Pécs, Janus Pannonius Múzeum.

Építészettörténeti értelemben szinte utolsó megépített emléke a kifejlett eklektikának. Schauch Imre 1904-beh bekövetkezett halála után nem is épül jelentős épület hasonló stílusban.

1908. Zsolnay-Mattyasovszky-palota, Szabadság u., Rákóczi út sarok – Zsolnay-gyárban készült homlokzati díszítéssel.
Homlokzatán reneszansz elemek, ablaknyílások találhatók. Átmenetnek tekinthető az új építészet és a késői eklektika emlékei között – hiszen a reneszansz formakincs és a Zsolnay-pyrogránit ritka találkozása.
1910. Justus Mihály egyemeletes bérháza, eredetileg csendőrlaktanya. Munkácsy Mihály u. 10.–Tímár u. 13. és Bercsényi u. 1–3. sz. telken.
1911. Munkácsy Mihály u. 4. kétemeletes bérház. Építtető a Pécsi Izraelita Hitközség.
A tervezést pályázat előzte meg. Megtalálhatók Bm. Levéltárban, Pécs, Rét u., lakhatási engedély 11 689/1914. sz. alatt.
Kivitelező: Gadó Ignác
Költség 270 000 K.
Az épület a város egyetlen igazán szecessziós lakóépülete. A bejárati kapuk és lépcsőházi oromzatok egyéni formaképzése a pécsi műtörténet fontos emléke. Védelemre érdemes.
1911. Pécs, Geisler Eta u. 9.
Kétemeletes lakóház, lakhatási eng. 11 964/1911.
Kivitelező Hebenstreit és Schachtitz.
1911. Keresztény Szocialisták Háza
Pécs, József u. 13–15. Kiviteli költség: 21 000 k.
lásd Madas József: Pécs-belváros telkei és házai kivonat mellékelve.
1912. XI. József u. 19.
Pécsi püspöki javadalom kétemeletes bérháza – ideiglenes használati engedélyt kapott főgimnázium és internátus céljára.
A végleges bérházzá alakításhoz ismét ép. eng. kell kérni.
Kivitel: Gadó Ignác.
1912. Zsolnay-emlékkút a Széchenyi téren, a kút történetét lásd Romváry Ferenc: Pécs szobrai c. művéből. Kivonat mellékelve.
1912. Kossuth Lajos u. 5.
Hammerli Imre és Károly Vigadó és Szálloda, későbbi Pannónia – jelenleg átalakítás – felújítás alatt.
Kivitel: Jaulusz Gyula, Bp.
Használati engedély száma: 8138/1916.
Vasbeton szerkezetek terve és statikai számítások: Obrist Vilmos Bp. megtalálható Bm. Levéltár tervtár.
A számítások kölcsönös érdekessége, hogy az akkor legkorszerűbb elmélet alapján és különös gondossággal készült. Az épület Pécs belvárosának fontos, meghatározó, hangulati eleme.
1913. Tausz Dezső ügyvéd kétemeletes háza.
Kossuth Lajos u. 24.
Kivitelező: Károlyi Emil és Társa. 29713/1913. sz. alatt kapott lakhatási engedélyt.
1913. Anna u. 20–22.
Püspöki javadalom kétemeletes bérházai
Kivitel: Gadó Ignác.
1913. Váradi Antal u. 13. – Dischka Gy. u. 7.
Városi Kereskedelmi Iskola, később sebészeti klinika, ma B. M-i. Kórház szülészeti o. és véradóállomás. D. KP. sz. 153.

Kivitel: Reisz Ádám
Levéltár tervtár. 366.

1913. József u. 17/1.-17/2. Püspöki uradalom jószágigazgatóságának kéteemeletes bérháza. Lakhatási eng. 23 685/1913.
Kivitel: Czakó Lajos.
1913. József A. u. 11. Julián tanulóinternátus épülete. 1924-től a pécsi Erzsébet Tudományegyetem gyermekklinikája – előtérben Heim Pál gyermekgyógyász szobra. Ma POTE Gyermekklinikája.
Az épület bejárati kapujának kiképzése mutat hasonlóságot a Fürdő u.-i lakóházzal.
1914. Főreál Iskola épülete, ma központi egyetemi épület.
Rákóczi út 80.
1914. Jezsuita Rendház, Gimnázium és Internátus, ma Pécsi Tudományegyetem Tanárképző Kara. Ifjúság u. 6.
Templom: Fábián Gáspár bp.-i műépítész terve.
Szent Mór kollégium.
1920. Apolló Projektograph megbízásából a pécsi Park mozi a Grünsperger-féle telken. Pécs, Felsőmalom u. 23. alatt.
Sajátos homlokzati téglá architektúrája áldozatul esett az 1972-ben történt felújításnak. Ekkor bontják le üvegezett pénztárcsarnokát és takarják le belső falfestéseit, Gebauer Ernő művét. E helyrehozhatatlan rombolás a város egyik legértékesebb postszecessziós emlékét tette tönkre.
- 1922-36 között
Mohács, kórházépület
Mohács, rendőrségépület
Mohácsi-sziget, rk. templom
Pécs-Gyárvaros, templom (Visy Zoltán és Gosztonyi Gyulával) és iskola épülete
Nagy Lajos Gimnázium előcsarnokában lévő hősi halotti emlékművet Zsolnay-kerámiából.

JELENTŐSEBB LÉTESÍTMÉNYEK 1900-1914 KÖZÖTT

1900-ban meghalt Zsolnay Vilmos.

Zsolnayak értékelésének elég csak a szakirodalmára utalnunk. Zsolnay-gyár működése a városban az új építészeti stílus meghonosodása szempontjából jelentős. A fagyálló pyrogránit feltalálása a magyar szecessziós építészet formai elemeinek gazdagságát is szolgálta.

Zsolnay-féle kerámiagyár.

Zsolnay Vilmos (1828-1900) 1854-ben létesített fazekasműhelyéből fejlődött, 101/2 katasztr.-hold, ebből 21/2 hold beépítve. 800 munkás – kerámia szakiskola, 1886 óta saját tűzoltóság. Zsolnay Vilmos 1868-ban vette át a műhelyt. 1873. bécsi világiállításon már jelentős sikerei voltak. 1878. párizsi világiállításon feltűnést kelettek a perzsa keleti díszű ivoir edények, 1882 óta reliefes sárga és arany színű díszű magyaros korsók készültek, s megindult az Amerikába való tömeges szállítás, 1895 óta fémfényű eosinmázás, 1897 óta az erzetes mázú dísz tárgyak készül-

tek. Zsolnay 1872–1886 spodiumgyártással (csontszerű, csontliszt) is foglalkozott. Az agyagot Zsolnay a Tettye-völgy oldalában és a Leticse Borok nevű erdőrészen bányászta. Majolika, ivoir (elefántcsontszerű) és eosin architektúra-díszítő terrakották-pyrogránitok, plu onitok, grés kombinációk.

Zsolnay Vilmos halála évében fia, Miklós mauzóleum építését határozza el. A tervet Szikorszky Tádé készíti. A kivitelezés 1902–1903 évben megtörténik. Lásd B. M.-i Levéltár adattár és tervtár.

Zsolnay mauzóleum – Zsolnay Vilmos hamvai 13577. sz. érk. 1900. szept. 21. Zsolnay Miklós kérelme Felsővámház u. és Újvilág u. közötti gyár tőzsomszédságában lévő fennsíkon. Haisósági engedély kiadása 1900. XI. 6. Terv: Szikorszky Tádé Ép. 1902–1903.

Zsolnayak és meghalt hozzátartozóinak hamvait rejtj magában a föld alatti kriptarészben és kápolnául szolgál a felső részben.

A kápolnához felvezető út két oldalán 24 oroszlán sorai.

A kápolna falát pyrogránit lemezek burkolják. Teteje zöld mázas cserép. Ormán egy angyal szobra volt, melyet 1923 májusban pótoltak egy kereszttel. A felső kápolnából a padlóba vágott nyíláson Zsolnay Vilmos és neje négy eosin kandela-berrel körülvett remek eosin szarkofádjára tekinthetünk le, melyet Abt Sándor min-tázott. A családtagok sírfülkéit feliratos lapok zárják el.

A mauzóleum minden porcikája más-más technikájú keramikus művekkel van díszítve.

A falak pyrogránittal, a belső mázas cserepekkel burkolt – a tetőcserepek fényes mázzal borítottak. Az oltár és felszerelése, a három apostol reliefjei eosinok, a csillár is kerámiamű.

Zsolnayak nyári háza Pécs, Felsővámház u. mázas cserép és pyrogránit díszítésű épület terveit készítette: Szikorszky Tádé.

Az 1950-es években kultúrházzá alakították át, akkor kapta az ebédlőhelyi-ség falának elbontásával a járulékos nagytermét.

Műemlékké nyilvánításra a DTV javaslatot tett.

1912. Perczel u. 20.

Apolló Projektograph belvárosi mozgóképszínház építése.

Terv: Spiegl Szigfrid, lásd még Spiegl Szigfrid és Englert Bp.

Dunántúli Napló, 1925. XII. 13. száma.

1913. V. 17. Használati engedély kiadása.

Kivitel: Károlyi Emil és társai.

Bővítés: 1930. Ast Ede és társai

Vasbeton Építési Rt. pécsi kirendeltségvezető, Pécs, Felsőmalom u. 15.

Bővítés 1942. VI. 16. Felelős művezető: ifj. Nendtvich Andor ép. mérnök.

Holló Alajos 1912. dec. 15., Pécsi Naplóban hosszú méltató cikket írt. „A Pécsi Apolló Színház falképei” címmel, Gebauer Ernő művét méltatva.

1914. MÁV Pécsi Igazgatóság ÜV-épülete

Pécs, Indóház u., ma Szabadság u.–Lenin tér sarok.

Nendtvich Andor polgármestersége alatt felépített létesítmény.

Tervezője: Jenei Ernő, Bp.

Kivitelező: Koch és társai, Bp.

Az épület szecessziós homlokzati elemeket és rizalit kiképzést tartalmaz.

Lépcsőházi korlátjai és belső folyosók lábazati odalfala mázas Zsolnay-kerámiával burkolt.

Felépítéséhez kapcsolódik a pécsi építőmunkás sztrájk. Lásd: Márfi Attila jegyzeteit. Mellékelve.

MAGYAR KIRÁLYI DOHÁNYJÖVEDÉKI KÖZPONT PÉCSI DOHÁNYGYÁRA 1908–1910.

Valamikori marhavásártér helyén épült gyár teljesen egységes kiképzésben, a gyártási épületektől a kapuslak és kacsao lig, a kerítéstől a jégveremig az összes szükséges és járulékos épületet beleértve terveződött. Szecessziós homlokzati díszekkel szolid, de következetes megvalósításban.

1906-ban 10 000 négyszögöl kerül a kincstár kezére a város területéből, 709 211 K. 33 fillér ellenértékben versenytárgyalás során 1908. augusztus 26-án Pollacsek és Epstein okl. mérnökök, építő vállalkozók Bp. VI., Király u. 98/b alól a kivitelezésre való jogot megnyerik.

Terv: Zobl Lajos bp.-i építész.

Ép. eng. száma: 25369/1909. Lásd: B. M.-i Levéltár tervgyűjteményét, ahol az összes terv fellelhető.

Terveket ellenjegyezte Pécs sz. kir. város Katona János oszt. vez. mérnök, Soos Nándor rend. főkapitány, Schnedinetz György dohánygyári aligazgató, Pannos Béla építésvezető.

Mohács: Nyári Színkör

Terv: Bálint Zoltán és Jámbor Lajos

1912. Mohács: Omnia mozgóképszínház

XII. 22. Kiviteli költség: 70 000 K

Nézőtér: 250 fő

Terv: Dregos Pompeius

Kissé a bp.-i Apolló mozira emlékeztető alkotás

Mozsgó: báró Biedermann kastély

Terv: Lechner Ödön

Siklós: Spitzer-ház

Terv: Fischer Ferenc

Központi Szálloda

Jakabháza, vasúti vendéglő

Szigetvár: gimnázium

Emlékműépítéset: ... lásd – külön kivonatot.

Romváry Ferenc Pécs szobrai c. könyvéből

Kossuth Lajos-szobor – talpazat

Zsolnay Vilmos szobra

Francia emlékmű

A TANULMÁNYBAN FELDOLGOZOTT IDŐSZAK ÉPÍTÉSZETI EMLÉKEINEK FELSOROLÁSA

- Pécs, József u. 17/1., 17/2.*
Pécsi püspöki uradalom jószágigazgatósága
Kétemeletes bérház
Terv: Pilch Andor, 1913
Kivitel: Czákó Lajos
- Pécs, József u. 19.*
Pécs püspöki javadalom kétemeletes bérház
Terv: Pilch Andor, 1912
Kivitel: Gadó Ignác
- Pécs, Kossuth Lajos u. 24.*
Tausz Dezső ügyvéd kétemeletes háza
Terv: Pilch Andor, 1913
Kivitel: Károlyi Emil
- Pécs, Perczel u. 20.*
Terv és kivitel: Schlauch Imre, 1895
- Pécs, Váradi Antal u. 13.—Dischka Győző u. 7.*
Városi kereskedelmi iskola
Terv: Pilch Andor, 1913
Kivitel: Reiszter Ádám
- Pécs, Maurinum „Szent Mór Kollégium”*
Terv: Pilch Andor, 1919
- Pécs, Zrínyi reáliskolai nevelőintézet*
Ma POTE központi épület
Terv: Alpár Ignác, 1897
Kivitelező: Neuschlosz Ödön, 1897–1898
- 1907-i Pécsi Ipari Vásár
szecessziós pavilonjai*
Épültek: 1905–1907-ig
Pilch Andor
- Későeklektikus építészeti emlékek*
Pécs, Sallai u. 33.
Kivitelező: Schlauch Imre
- Pécs, Váradi Antal u. 2.*
Kivitelező: Schlauch Imre
- Pécs, Kossuth Lajos u. 23–25.*
Pécsi Kölcsonös Segélyző Egylet
Kivitel: Schlauch Imre
- Munkácsy Mihály u. 23.*
Terv és kivitel: Schlauch Imre
- Vitéz u. 3., városi szegénybáz*
Ma B. M.-i Kórház épülete
Kivitel: Schlauch Imre
- Volt irtalmas rend igazságügyi palotája*
Pécs, Széchenyi tér 4–5.
Kivitel: Schlauch Imre
- Leonardo da Vinci u. 14.*
Székesegyházi zenciskola
Terv: Kristein Ágoston
Kivitel: Schlauch Imre
- Kossuth tér 1–3. Irgalmasok
kétemeletes háza*
Kivitel: Schlauch Imre
- Széchenyi tér 14.*
Királyi tábla épülete
Terv: Piacsek Gyula
Kivitel: Schlauch Imre
- Megyei árvaház, ma pártiskola*
Kivitel: Schlauch Imre
- Pécsi Nemzeti Színház*
Terv: Lang Adolf és Steinhardt Antal
- Kossuth Lajos u. 13., Nemzeti Kaszinó*
Ma Fegyveres Erők Klubja
Terv és kivitel: Schlauch Imre
- Kulich Gyula u. 1–3., Papnövelde ép.
díszterem*
Kivitel: Schlauch Imre
- Perczel u. 20., Kereskedelmi Iparkamara*
Terv és kivitel: Schlauch Imre
- Janus Pannonius u. 11.*
Pécs egyházmegyei alapítványi hivatal
és takarékpénztár épülete
Terv: Kirstein Ágoston
Kivitel: Schlauch Imre
- Déryné u. 2. Polgári leányiskola*
Kivitel: Schlauch Imre
- Bem u. 18. Lakóház*
Terv és kivitel: Schlauch Imre
- Váradi Antal u. 11. Lakóház*
Kivitel: Schlauch Imre
- Anna u. 7.*
Terv és kivitel: Schlauch Imre
- Mobács: Nyári Színpód*
Bálint Zoltán és Jámor Lajos
Omnia mozgóképszínház
Dregos Pompeius
- Mozsgó: Biedermann-kastély*
Lechner Ödön
- Pécs: Spitzer-ház, Irányi Dániel tér*
Pilch Andor
- Siklós: Spitzer-ház*
Fischer Ferenc
Központi szálloda
Jakabháza, vasúti vendéglő
- Szigetvár: Gimnázium*
Pécs főreál iskola, ma központi egyetemi épület
Pécs, Rákóczi út 80.
Terv: Pilch Andor, 1914.
- Pius-kollégium és gimnázium*
*Pécs jezsuita rendház gimnázium és internátus,
ma Pécsi Tudományegyetem Tanárképző Kara*
Ifjúság u. 6.
Terv: Pilch Andor, 1912.
Melléte lévő templom Fábán Gáspár bp.-i
műépítész terve

- Széchenyi tér 9-10. – Geisler Eta u. 2.*
Pécsi takarékpénztár háromemeletes háza
Terv: Korb és Giegrl pb 1897.
Kivitel: Schlauch Imre, 1898
- Munkácsy Mihály u. 10.*
Pécsi Irodalmi és Könyvnyomtató Rt.
Terv: Pilch Andor, 1906.
Kivitel: Tichy Ödön, 1906
- Anna u. 20-22.*
Pécsi püspöki javadalom kétemeletes bérháza
Terv: Pilch Andor, 1913
Kivitel: Gadó Ignác, 1913
- Pécs, Bem u. 18.*
Dr. Antal Gyula lakóháza
Terv és kivitel: Schlauch Imre, 1897
- Pécs, Bercsényi u., páros oldal*
Müller Salamon egyemeletes háza
Terv és kivitel: Jaulusz és Reiszter
- Pannónia Sörgyár*
Hirschfeld S.-féle gyár XIX. sz. 50-es évek
Átépitette: Károlyi Emil
- Harkány, kápolna*
Terv: Károlyi Emil, 1906
- Korzó kávéház, ma Kamaraszínház*
Pécs, Kossuth Lajos u.
Terv és kivitel: Schlauch Imre, 1894
- Pécs, Déryné u. 10.*
Nemzeti Casinó nyári udvari táncterme
Terv: Pilch Andor, 1907.
Kivitel: Schmira Károly, 1908.
- Pécs, Geisler Eta u. 1.*
Kétemeletes lakóház
Terv és kivitel: Schlauch Imre, 1897
- Pécs, Geisler Eta u. 9.*
German Ferenc kétemeletes háza
Terv: Pilch Andor, 1910.
Kivitel: Hebenstreit és Schachtitz
- Pécs, Janus Pannonius u. 5*
Székesfehérvár u. 4.
Cseh Ervin bérpalotája
Terv: Pilch Andor, 1907.
Kivitel: Gadó Ignác, 1908-09.
- Pécs, József u. 13-15.*
Keresztény szocialisták háza
Terv: Pilch Andor, 1911
- Apolló projektograph, Pécs, Perczel u. 22.*
Terv: Spiegel Szilárd és Englert, Bp., 1922
Kivitel: Károlyi Emil, 1913.
Bővítés: 1930. Ast Ede és társai
Bővítés: 1942., kivitel: ifj. Nendtvich Andor
- Munkácsy Mihály u. 4.-Fürdő u. 1-3-5.*
Lakóház, terv: Pilch Andor, 1911.
Kivitel: Gadó Ignác, 1911.
- Zsolnay-mauzóleum*
Terv: Szikorszky Tádé, 1900.
Kivitel: 1902-1903.
- Gyermekkórház*
Terv: Cziegler Győző, 1904.
- Pécs, Déryné u. 23. Lakóház*
Terv és kivitel: Schlauch Imre, 1887.
- Pécs, Szinbáz tér 3.-Perczel u. 19.*
Terv: Schlauch Imre, 1904.
- Zsolnayak nyári háza, Pécs*
Felsővámház u. 72.
Terv: Szikorszky Tádé, 1914.
- Park mozi, Pécs, Felsőmalom u. 23.*
Terv: Pilch Andor, 1920.
- Mecsek Egyesület, kilátótorony a Misinán*
Terv: művezetés
Károlyi Emil, 1908.
Kivitel: Mischl József, Vukailovics Antal
- Magyar Királyi Dobányjövédéki Központ, Pécsi Dobánygyár*
Terv: Zobl Lajos, Bp., 1908.
Kivitel: Pollacsek és Epstein, 1908-1910.
- Magyar Kir. Áll. Bábaképezde, Pécs*
Terv: Schoditsch Lajos, 1908.
Pécs, Édesanyák útja 13-15.
- Hamerli Imre és Károczi: Vigadó és szálloda (Pannónia) Pécs, Kossuth Lajos u. 5.*
Terv: Pilch Andor, Pécs, 1912.
Vasbetonszerk. terve Obrist Vilmos, Bp., 1912.
Kivitel: Jaulusz Gyula
Használati engedély száma: 8138/1916.
- Nádor Szálló, Pécs, Széchenyi tér 15.*
Terv és kivitel: Schlauch Imre és társai, 1902.
- Postapalota, Pécs, Jókai u. 10.*
Terv: Balázs Ernő, 1902.
Kivitel: Schlauch Imre
- Jótkony nőegylet székháza, Pécs Déryné u. 18.*
Terv: Pilch Andor, 1905.
- Zsolnay-díszkút*
Terv: Pilch Andor, 1912.
Felállították: 1930.
- Zsolnay-szobor*
Terv: Horvay János-Apáti Abt Sándor, 1907.
- Zsolnay-lakóház, Pécs, Indóház u., ma Rákóczi út 28.*
Terv: Pilch Andor
- MÁV üzletvezetőség palotája, Pécs Lenin tér*
Terv: Jenci Ernő, 1914.
Kivitel: Koch Károly
- Julianeum, ma Gyermekklinika, Pécs, József A. u.*
Terv: Pilch Andor, 1915.
- Pannónia Sörgyár*
Terv: Károlyi Emil, 1912.
- Francia emlékmű, Pécs, Mecsek, Szőlő utca*
Terv: Pilch Andor, 1908.
Apáti Abt Sándor

Református templom, Pécs, Szabadság u.

Terv: Károlyi Emil és Schlauch Imre

Széchenyi tér 12.

Terv és kivitel: Schlauch Imre

Zsolnay Vilmos u. 13.

Terv és kivitel: Schlauch Imre

Déryné u. 28. Lakóbáz

Terv és kivitel: Schlauch Imre

Megye u. 20-22.

Pécsi katolikus legényegylet

Terv és kivitel: Schlauch Imre

Kossuth Lajos u. 4. Háromemeletes lakóbáz

Terv: Schmidt Gyula

Kivitel: Károlyi Emil, Schlauch Imre

Idegklinika, Pécs, Rét u. 2.

Kivitel: Schlauch Imre

1. Baranya Megyei Levéltár: Tervtár, Janus Pannonius Múzeum: Helytörténeti Múzeum. 2. Fényképtárhívó, 3. Korabeli pécsi sajtó: Pécsi Figyelő, Pécsi Napló, 1904. I. 19. 4. Dercsényi-Pogány-Szentkirályi: Pécs; Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1956. 5. Bezerédy Győző: Képek Pécs történetéből. Baranya Megyei Levéltár: Pécsi Szikra Nyomda, 1978–2819. 6. Romváry Ferenc: Pécs szobrai, Pécs M. Város Tanácsa Műv. O. Pécsi Szikra Nyomda 1982. – 532. 7. Dr. Mérő József: Adatok a Nádor Szálló építéstörténetéhez, Pécsi Műszaki Szemle, 1963. 2. sz. 8. Dr. Szőnyi Ottó: Pécs, útmutató a városban és környékén II. kiadás (Danubia). 9. Kolta János: Pécsi Kalauz, Idegenforg. Hív. 10. Lencki Lajos: Negyven év Pécs életéből, Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Rt., 1922. Pál és Hal Pál: Szigetvári kalauz; Zrínyi Miklós Múzeum Egyesület, 1925. 13. Lélek és forma, magyar művészet, 1896–1914., Magyar Nemzeti Galéria 1896/2. 13/1. Berend T. Iván: A Milleniumtól a Tanácsköztársaságig. 13/2. Németh Lajos: A századforduló művészetéről. 13/3. Bellák Gábor: A historizmus és a szecesszió népművész felfogása. 13/4. Egri Mária: Művészközösségek az 1900-as években. 13/5. Mazánzy Judit: Emlékművek a századfordulón. 13/6. Gerle János: Építészet a kiállításokon (1896–1918) 14. Madas József: Pécs belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény: Janus Pannonius Múzeum, 1978. 15. Madas József: A pécsi budai külváros telkei, házai és utcái. Adatgyűjtemény: Janus Pannonius Múzeum 1985. 16. Lippenszky István: Pécs mozitörténete. B. M.-i Moziüzemi Váll., 1983. 17. Gerle János: A magyar századfordulós építészet emlékei, Magyar Építőművészet, 1986. 2. 18. Gerle János: Honismeret 1985/3 külön melléklet. 19. Szojka Pál: Tanulmányok. 20. Márfi Attila: Tanulmány. 21. Robert Venturi: Összetettségek és ellentmondások az építészetben. 22. Koós Judith: Style, 1900. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1979. 23. Kubinszky Mihály: Gondolatok a század eleji magyar építészetéről. Magyar Építőművészet, 1963. 3. sz. 12–17. A szecesszió értékeléséhez. Magyar Építőművészet, 1961/2 51–52. old. 24. Szabadi Judit: A magyar szecesszió művészete. Corvina, 1979. 25. Champigneulle: Art Nouveau, Jugendstil, szecesszió, Corvina, 1978. 26. Művészeti Lexikon 27. Vámos Ferenc: A szecesszió értékeléséről. Magyar Építőművészet, 1960. 6. 28. Szita László: A baranyai-pécsi munkásmozgalom története, 1867–1921. Pécs, 1985., Baranya Megyei Levéltár 29. Gosztonyi Gyula, Zsabokrszky Jenő: Pécs. Pécsi Idegenforgalmi Iroda Részvénytársaság. 30. Schulek Frigyes: A Zsolnay-szobor műszaki ismertetése. Különnyomat az „Építőipar” 1908 éve. Pátria Irodalmi Társulat és Nyomdai Rt. Bp. IX., Üllői u. 25. 31. Zsolnay Teréz és M.-Zsolnay Margit. Sikota Győző: Zsolnay. A gyár és a család története. Corvina, 1974. 32. Dr. Harcos Ottó: A pécsi Pannónia Sörgyár története. 33. Váradi Ferenc: Baranya múltja és jelene. Pécsi Irodalmi Rt., 1897. 34. Vörös Márton: A Széchenyi tér regénye. Pécs mj. Város Tan. V. B. műv. o. Pécs, 1963. 35. Csorba Csaba: Pécs. 1938, Panoráma. 36. Magyarország története 1890–1918 között. Akadémiai Kiadó, Bp. 37. Rév Iлона: Építészet és esztendő a magyar századfordulón. Gondolat, Budapest. 1938. 38. Genthon István: „A magyar művészet a millenniumtól a Tanácsköztársaságig”. A magyarországi művészet története 4. kiadás, Budapest, 1970. 469 old. 39. A Magyar Történeti Társulat 1885. július 3–6. napján Budapesten tartott congressusának irományai. Szerkesztette: Szilágyi Sándor, Bp. 1885. 114–135. 40. Sinkó Katalin: A valóság története avagy a törté-

nelem valósága. A Millennium-ünnepek historizmusa. Magyar Nemzeti Galéria, 1896/2. 41. Sármány Ilona: Lechner, az álmodozó. IPM, 1986. XII. 42. Tulipánkert, emlékalbum. Szerk.: Kun József Jenő. Budapest, 1907. 43. Császár László: Korai vas- és vasbeton-építészetünk. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1978. 44. Jékely Zsolt-Sódor Alajos: Budapest építésze a XX. században. Műszaki Könyvkiadó, Bp. 1980. 45. Századunk műemlékei Budapesten. Bp. Főváros Tanács V. B. Műemlék-felügyelőségének kiadványa. 46. Pamer Nóra: Art nouveau a belga építészetben. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1979. 47. Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1986.

A MODERN ÉPÍTÉS TÉRHÓDÍTÁSA PÉCSETT ÉS BARANYÁBAN

A XX. századi építészettörténet legjobban feldolgozott fejezete a Bauhaus működése. A hazai kutatás részletesen feltárta eredményeiben a magyar résztvevők szerepét, s ezek itthoni munkásságát.¹

Az építészeti közélet eseményeinek, s a 20-as évek közepén a Bauhausból hazatért építészek tevékenységének színtere túlnyomóan a főváros volt. Pécs a vidéki városok közül legföljebb azért érdemel ekkor megkülönböztetett figyelmet, mert a Bauhausban kezdeményező szerepet vivő, jelentőset alkotó mesterek és tanítványok egy csoportja éppen Pécsről indult, s talált el Weimarba, vett részt abban a munkában, amellyel Walter Gropius az 1919-ben gondjaira bízott iparművészeti főiskolát – a háború utáni szükségleteket helyesen felmérve – az építést és berendezést szolgáló műhellyé szervezte.

Az első világháború után szerb megszállás alá kerülő Pécs élni akarását jelzik a helyi kulturális kezdeményezések, lapalapítások, s az avantgarde fórumaival kapcsolatot kereső gesztusok.² A szabadabb tájékozódásra és alkotómunkára vágyó fiatalok épp a helyi körülmények kilátástalansága és bizonytalansága miatt kelnek útra, részben egykori iskolatársak hasonló szellemi orientációja és igénye motiválja kirajzásukat: elsőként Forbát Alfréd (1897–1972) utazik Weimarba, ahol Gropius irodájában talál alkalmazást (1920), majd követi őt Breuer Marcel (1902–1981), aki a Bauhaus asztalosműhelyében a modern tárgytervezés úttörője, a csöszkék egyik megalkotója lesz. Molnár Farkas (1897–1945) a fiatal pécsi művészek aktivista szellemiségű vezéregyénisége Weininger Ándorral (1899–1986) együtt ekkor még expresszív képeket állít ki Pécsett, s az 1920-ban alapított Krónika című folyóiratban rajzaival, cikkekkel kezdi meg az avantgarde elfogadtatásáért, megismertetéséért folytatott munkáját. Molnár Farkas és Weininger 1921-ben érkeztek a Bauhausba, ahol Molnár Gropius mellett részese volt az új életmódra szabott lakóház „... a nagyipar számára kimunkált mintadarab” kísérleteinek.³

Ezúttal azt vizsgáljuk, hogy a Pécsről indulók példája, híre, városukért tenni akaró kezdeményezéseik egy évtized múlva mennyiben alakíthatták szülővárosuk építészetét, milyen feladatokat, lehetőségeket kaptak itthon, milyen volt, kik valószínűleg meg s milyen forrásokból táplálkozott a helyi modern irányú építés.

Kétségtelen, hogy egy vidéki városban a két világháború közötti időszakban még korlátozottabbak voltak az új építésnek anyagi lehetőségei, szellemi-technikai feltételei: éppen ezért Molnár és Forbát pályáján a Bauhaus-elvek hazai térhódítása idején Pécsett megvalósult munkáik bizony epizodikus jelentőségűek; – a város és régió fejlődésében munkásságuk ösztönző hatású volt, de mégsem lett meghatározó. A helyi modern irányú fejlődésre is természetesen hatottak a kommunikációs csatornák révén – folyóiratok, könyvek útján az egyetemes és hazai építészet más kezdeményezései is.⁴

A Magyar Mérnök és Építészegylet Közlönye 1923. novemberi száma ismertette a Bauhaus első nagy kiállítását, amely „... a modern architektúra nemzetközi szemléjével lepi meg a látogatót... ugyanitt hazánkiai közül Forbát Alfréd egy sokféle programhoz simuló öntöttbeton típusház és egy pécsi egykonyhás ház vázlatát mutatja be, míg Molnár Farkas yörös kubusnak nevezett lakóházát, temperamentumos favázás házat és egy utópisztikus utcának rajzát állította ki.”⁵

Forbátnak a 20-as évek közepén készített pécsi üzletház terve valószínűleg éppúgy ideálterv maradt, mint a békési műteremháza és Békéscsabára tervezett lakóháza. Ha konkrét felkérésre készültek is – csupán 1927-ben Budapesten, a Gellérthegyén épült fel tervei szerint egy lakóház.⁶ E tervek inkább az otthoni környezetben gondolkodó, feladataival törődés termékei, mely sokkal rangosabb építészeti feladatok mellett születtek.⁷

Külföldön épült munkáit fotókon, terveken Forbát a pécsi képzőművészeti kiállításokon is bemutatta.⁸

Az emigrációból visszatért Kassák Lajos lapjai, a Dokumentum és a Munka (1928–) ugyancsak közölt képeket új épületekről, cikkei az építész szociális felelősségét tudatosították. Az új építés legfőbb eredményei: 1926-ban felépült Desauban a Bauhaus-iskola, 1927-re a Stuttgart melletti Weissenhofsiedlung kisméretű lakóházas mintatelepe nemzetközi építészek közreműködésével megépült, Le Corbusier néhány szabadon álló villaépülete már áll, s hatnak F. L. Wright munkái. Mindezek megismertetésére 1928-ban új folyóirat létesült: Budapesten Bierbauer Virgil szerkesztésében megjelenő Tér és Forma, amely két évtizeden át legnívósabb fóruma lesz az új építésnek és hazai eredményeinek.

A konzervatív társadalmi rétegek szemléletmódját kifejező történeti építészet maradványai elleni küzdelem, az új szükségletek, az ipari fejlődéssel járó városnövekedés tömegfeladatai, a technika fejlődése mind a változás, a régi formákkal szakító, gazdasági és szociális szempontokat jobban figyelembe vevő új építés létrehozása irányába hatott. Le Corbusier hívására 1928-ban a svájci La Sarrazban nemzetközi összefogás céljából gyűltek össze az új építés hívei. 1929-ben a második, frankfurti kongresszuson – ahol már hét magyar, köztük Molnár Farkas – vett részt – a létminimumra tervezett lakás kialakítása az összejövétel célja. A harmadik (Brüsszel, 1930) kongresszus – amelynek előkészítésében, programjának megválasztásában Forbát Alfréd működött közre – a korszerű beépítésmód és városrendezés feladatainak szánt fórum lett. A nemzetközi tervek kiállításán a magyarok 30 építészről 61 művet mutattak be, ugyanebben az évben Budapesten, a Múcsarnokban a XII. nemzetközi építészkongresszus törzssanyagát kiállították.⁹

Nálunk a 30-as évek megélenkülő építészeti tevékenységét mindenütt rendezési tervek készítették elő. Pécssett 1924-ben kerül a város műszaki ügyosztálya élére Kalenda Lóránd (1892–1972)¹⁰, aki szakértelmével s a maga köré verbuvált építésszelkel irányítója és támogatója lett városrendezésével a modern fejlődésnek. 1928-ban Pécs szabályozására kiírt pályázaton Dörre Endre–Weichinger Károly és Kőszeghy Gyula terve győzött.¹¹ Kőszeghy Gyula előadásán, Kalenda Lóránd A pécsi városkép címmel ismertette a pályaterv célkitűzéseit, amely kijelölte a város tervszerű fejlesztésének új területeit, meghatározva azok beépítési módját: a Rákóczi úttól délre az Ispitalja és Megyeri út közötti területen modern lakásos két-három emeletes városi bérházakkal, majd családi házakkal beépítve a Szabadság térrel mint központtal (ma Köztársaság tér). A másik fejlesztési zónát – az Irányi Dániel tér környékét egyetemi centrumnak szánták, többemeletes közintézményeknek. „A térrendezési problémák közül az egyik legfontosabb a város főterét alkotó Széchenyi térnek művészi kialakítása...”, amelyre végül csak

1936-ban kerül sor. A Balokányban modern sporttelep kialakítását, a régi budai temető helyére botanikus kert létesítését tervezik, a tisztviselők és a munkásság részére lakótelepek, modern kertváros építését határozzák el. A Mecsekre a város jövő villa telepét szánják, s ehhez utak kiépítését tervezik, s a „hegyvidék déli lejtőjén a főbb pontokat érintő magaslati kilátó útvonal...” kialakítását.¹²

Városrendezési tervek készültek Mohácson is (1929). A város történelmi emlékhelyé alakításának szempontjaival számos emlékművet, teret, parkot¹³ jelölnek ki, köréjük tervezik a város új középületeit, létesítményeit. A Deák térnek a mérnöki hivatal által készített rendezési terve szakértésére Pécsről Kószeghy Gyulát kérték fel.¹⁴ A telektömb Szt. István utcai részén 1930-ra már felépült a Téli Gazdasági Iskola (Barát Béla és Novák Ede) és a vámórségi laktanya emeletes épülete.

A város lakóira meglehetősen nagy anyagi terhet ró a mohácsi fogadalmi templom hosszan elnyúló építése (Árkay Aladár és Árkay Bertalan 1926–1940). Mohácson mégis ez az első építmény, amely a modern építésmódot és szellemet tükrözi: vasbeton szerkezete az első bordázat nélküli betonhéj kupola hazánkban. Jó tömegkapcsolása, egyszerűsége a modern egyházművészeti alkotások korai és legjobb példái közé emeli. Belsőjének művészi hatásában fontos szerep jutott a társművészeteknek, Árkayné Stehlo Lili üvegablakjainak, mozaikképeinek (Kolbe Mihály), s a szentély festői díszének (Takács István).¹⁵

1930 a fordulat éve.¹⁶ Vidéken is megérelődött a változás, a tervpályázaton az új építésmódra törekvés, funkcionális, racionális szerkesztés előtérbe kerülése érezhető főként a fiatal építészek munkáin. Fővárosi építészek itteni tervpályázati részvételei, s megbízásaik is importálják az új formákat (Králik László pécsi vágóhidterve, 1931.)¹⁷

Az év elején Pécsen is megalakul a Magyar Mérnök és Építészegylet pécsi alosztálya¹⁸, s egy őszi napihírből arról értesülünk, hogy az építészegylet pécsi fiókjának elnöke, Pilch Andor és igazgatója, Visy Zoltán vettek részt a Budapesten megrendezett XII. nemzetközi építészkongresszuson.¹⁹

Visy Zoltán (1903–1938) műegyetemi tanulmányai után Pilch műtermében kezdett építészeti gyakorlatot Pécsen. Rövid külföldi tanulmányút után hazatérve 1930-ban a mecseki tudományintézet tervpályázatára feltűnően modern szellemű munkát nyújtott be: lapos tetős, végigfutó erkélyekkel, lépcsősen tagolt hasábot. A tervpályázatra meghívott 8 építész között csak három pécsi volt: Pilch Andor, Hoffmann László és Visy Zoltán.²⁰

Visy említett tervén kívül a pályázat többi tervét nem ismerjük, csupán a napilapok híradásaira szorítkozhatunk a pályázat további sorsát illetően.²¹ A megrendelő úgy látszik, még nem volt ezúttal az új építés híve, mert olyan döntés született, hogy „Wälder Gyula műegyetemi tanár tervei szerint építik meg a szanatóriumot”. A bírálókat ellen többen fellebbeztek. Mindenesetre nemcsak a tervpályázati vita miatt, hanem valószínűleg anyagi okok következtében a mecseki tudószanatórium építésügye jócskán elhúzódott, s majd csak az 1940-ben meghirdetett újabb tervpályázat után döntöttek megépítéséről.²²

Ez utóbbi pályázat értékes eredményt hozott – neves fővárosi építészek, Brestyánszky Tibor, Králik László, Laurenszky Gusztáv mérnökök aláírásával található tervanyag (1941) a Baranya Megyei Levéltárban – ez az épületípus legkorszerűbb, formailag változatos, nagyvonalú megoldását adja. Különösen a főépület impozáns 7 és 8 emeletes szimmetrikus tömbjével, de a kiegészítő épületek, kisebb pavilonok, igazgatói orvosi lakás terve is a kor építészeti megoldásainak java ter-

méséhez tartozik. Valószínűleg a háborús évek anyagi körülményei akadályozták meg teljes megvalósítását.

1930-ban épül fel Pécsen Hoffmann László és Visy Zoltán közös terve alapján „Magyarország legnagyobb befogadóképességű és legmodernebb hangárja.”²³ E műszaki jellegű feladatnál a szerkezet megmutatása, a nagy feszítávolságú tér könnyed eleganciája természetesen tűnt, az előképek nélküli típus segített elfogadni a formát.

Az előző évben megalakult CIRPAC már megkezdte az új eszméinek hazai terjesztését. A legfontosabb feladat, a lakásépítés érdekében kísérleti mintatelep megépítését szorgalmazzák Budapesten. A lakótelepek, kislakásos telepek építésének a századfordulótól terítékre kerülő kérdése ismét aktuálissá válik. Pécsen 1930-ban létrejön a Megyeri Kertváros Építő Szövetkezet – az Észak-megyeri dűlőben 60 kat. holdat parcelláznak fel kertváros építése céljából, amelyhez a tervet Kőszeghy Gyula készítette: „előbb 135 házhelyet jelöl ki, de az egész telep 580 parcellából fog állni”. A kivételre kerülő épülettípusokra Kőszeghy Gyula, Hoffmann László és Visy Zoltán dolgoztak ki értékes terveket... minden házban vízvezeték és villany lesz, fasoros sugárutak... a keményítőgyárral szemben iskola épül... A pécsi Kereskedelmi és Iparbank Rt. az épületek típusterveit és az építési feltételeket tartalmazó füzetet jelentetett meg.²⁴ A Szigeti országút déli részén és a hadapród iskolától nyugatra eső terület kertes házakkal, villákkal való beépítését, tisztviselőtelep létesítésének tervét is ekkor hirdették meg.²⁵ A megyeri kertváros házaira azután több pályázatot is kiírtak, s a telep kiépülése egy évtizedig tartott.

Jelentős energiákat fektetnek az építésszek a tervpályázati szereplésekbe. Ezeknek a terveknek ismerete sokkal teljesebbé tehetné építésszeink pályájáról, szemléletéről alkotott képünket, e tervek azonban kevés kivételtől eltekintve helyi publicitást nem kaptak, levéltárba sem kerültek, így csupán újsághír marad a pécsi Rákóczi út és Bercsényi utca sarkára szánt sportpalota, vagy Visy Zoltán tervezte pécsi vásárcsarnok, aminek helyéül előbb a „Mátyás király”-telket, majd a Hal teret vették számításba.²⁶

Jellemző momentum az egy-egy feladatra szóló építész-társulás, a közös pályatervek készítése, vagy a bírálat után a díjazottak közös team-munkája a kiviteli terv elkészítésében. Olykor a pályázati kiírás tette szükségessé a társulást, mert csak helyi építésszek indulhattak – ilyen esetben eltekintettek attól, ha a páros egyik tagja nem volt helyi lakos –, de a munkalehetőségek, a nagyobb feladatok elnyeréséért így nagyobb eséllyel indulhattak. A harmincas évek elején Visy többnyire Hoffmann-nal dolgozott együtt, majd néhány jelentős tervpályázaton budapesti építésszek munkatársa lesz, illetve a pécsi Nendtvich Andorral együtt lesz eredményes.

Nendtvich Andor (1895–1970) sikeres amerikai tervezői karrierjét félbeszakító betegség hozta haza Pécsre, a 20-as évek végén. Külföldről hazatért építésszeink közül elsőként nyílt alkalmá arra, hogy Pécsen építhessen: Weichinger Károllyal (1893–1982) közösen tervezett temetőkápolnája (1932–34) racionális téralakításával, alaprajzi megoldásával, s nem utolsósorban a pécsi történelmi emlékekre (dzsámi) is utaló modern formájával a sajátos helyi ízekkel gazdagított modern építészeti példaként vált ismertté.²⁷

A Mecseken létesítendő üdülőszálló tervpályázatán (1935) Nendtvich Andor munkája Visy és Lauber László (1902–1953) közös terve mögé, a második helyre került. A kiválóan a tájba komponált épületet azután Lauber–Nendtvich–Nyíri István és Visy Zoltán közös terve alapján építették fel. Molnár Farkas Gosztonyi Gyulával közös pályatervvel indult, Hoffmann László ötödik lett. Forbát Alfréd

is pályázott, de a bírálathoz alaki hibára hivatkozva munkáját nem vették figyelembe.²⁸

Az Üdülőszálló a rétegvonalat követő enyhe hajlású elrendezése oldja a lapos tetű hasáb merev geometriáját. A dél felé kinyúló éttermi szárnyhoz eredeti módon tompaszögben kapcsolódik a terasz. Az épülettípus legjobb példái közé tartozik. Két évvel később mégis már bővítését határozták el, s ez a pécsi Ludwig Károly tervei szerint készült. A szálló ekkor kapta a mai képéhez annyira szervesen hozzátartozó terméskő lábazatos körteraszt és alagsori éttermet (bárt).²⁹ A szállóhoz egyedileg tervezték meg a berendezést is, ebben sok jó ötlet és szolid mértéktartás mutatkozik.³⁰

Az Üdülőszállóval egyidőben épül fel a Mecsek-oldal másik, városképileg hangsúlyos épülete: Weichinger tervezte Pálosok temploma és rendháza (1935), a korszak modern szellemű egyházi építészetének egyik reprezentatív példája.³¹

Weichinger Károly, Nendtvich Andor és Visy Zoltán első díjas pályaterve Forbát Alfréd terve ugyanitt második díjat nyert, azonban azt nem adták ki neki, mert még nem volt a Mérnöki Kamara tagja.³² Földszintes házak környezetébe jól illeszkedő mozi téglarchitektúrája a 30-as évek második felének anyagközponitú, a természetes anyagokat a homlokzaton szóhoz juttató felfogású építésmód egyik jellegzetes példája. A magánház-, a villaépítészetben Forbát Alfréd adja alkalmazásának szép példáját a Batsányi u. 15. házon (1936). A pécsi zsidó szeretetotthon emeletes sorokháza (Hegedüs Ármin, 1939) a Goldmark Károly utcában talán éppen Forbát korábban készült tervjavaslatának hatására kapott klinkerburkolatot.³³ A téglakapcsolás módjából alakuló ornamens finom textúrája az épület geometriáját nem zavarja, jó arányrendszeréből, funkcionálásából adódó értékeit csak emeli.

Dulánszky Jenő (1901–1981) a balokányi városi strandfürdő öltöző és napozótribünjeinek adott nemes megjelenést és időálló homlokzatot ezzel az anyaggal, másrészt sajátosan helyi karaktert a Zsolnay-gyár által ajándékozott, korábban készült eoizin kapubejárattal (1933). Magyarország legmodernebb versenyuzodájaként harangozta be építését a helyi sajtó, s kvalitásainak elismerését jelentette, hogy ismertette a Tér és Forma³⁴. Tervezőjének e típusban kiváló szakértelmét honorálta az újabb megbízása a Pius gimnázium sporttelepének megtervezésére.³⁵ Téglaburkolatot alkalmazott Hoffmann László is a Hullámfürdő gépházán és átépítésén (1935), de lakóházain is előszeretettel hangsúlyozta a nyílásokat két téglasávval (Jurisich u. 6. – 1934; Petőfi u. – bérház).

A 30-as évek főbb pécsi tervpályázatainak és középítkezéseinek vázlatos áttekintése után felmerül a gondolat, hogy Nendtvich Andor és Visy Zoltán eredményességében, megbízásaiban talán rokoni és társasági kapcsolataik is szerepet játszottak. Ha ez számított is valamit, mindenesetre szerencsés körülmény volt, hogy mindkét építész elkötelezett híve és értője ekkor már az új építésnek, s a beléjük helyezett bizalom révén modern szellemű munkájukat is elfogadták, s ezzel a modern építés áttörését segítették. Visy Zoltán Mohácsról nősült, így sokszor megfordult ott, s hamarosan számos feladatot is kapott a várostól. Árkay Bertalan és Visy Zoltán kapott megbízást a mohácsi Hősök emlékművének elkészítésére, amelyet vasbeton „épület-szoborral” oldottak meg (1934).

Ugyanebben az évben Harkányba az új tükörfürdőt tervezi és elnyeri az OTI megbízását a harkányi gyógyüdülő építésére.³⁶ Az OTI a korszak egyik legtöbbet építtető, legmegbízhatóbb megrendelője, pályázatainak elnyerése rangot jelentett és módot korszerű és jó épületek alkotására. Visy harkányi gyógyüdülője ma is jól

működő épület. Központi lépcsőházából nyíló középfolyosókhoz csatlakoznak a szobák, mindhárom szinten. A főhomlokzaton végigfutó erkélyekkel kapcsolja össze az íves sarokrizalitokat, ahol mély árnyékhatású loggiák keletkeznek. A középtengelyben az étterem lapos, messze előreugró íves tömbje, melynek teteje teraszként szolgál. A terméskő lábazat és kerítés nemcsak a helyi anyagok, a természetes építőanyag használata, hanem kellemes ellentétét adja a fehér vakolt falaknak. A végigfutó erkélyek tömör mellvédét a járószintnél végigfutó nyílássorral lazította. A korszak erkélyeinek jellegzetes formái ismertetője ez a nyílássor. A harmincas évek derekán épült épületeknél gyakori formaelem a legömbölyített végű erkélyek, íves előtetők, a sarkokon átforduló teraszok, erkélyek alkalmazása, az „áramvonalaság”. Ezek fény-árnyék hatása plasztikussá tette az egyre növekvő méretű homlokzatokat.

„A vidék első mentőállomása Pécssett, a Fiume utcában Visy Zoltán tervei alapján épült meg” (1935) – közölte a Dunántúl című napilap, s ezúttal is olyan épület született, amelyet a Tér és Forma c. folyóirat is érdemesnek tartott, hogy bemutassa.³⁷ A főhomlokzat síkjából aszimmetrikusan 4 tengely széles rész teljes magasságában visszalép, s így felette árnyékvető előtető keletkezik. A bejárat is a főhomlokzat síkjából kivágott „negatív forma”, a sarkon oszloppal támasztva. A különféle helyen alkalmazott körablakok, s a tetőpárkányon ülő felirat oldják egyszerű, elegáns fehér geometriáját.

Legjelentősebb épületének a mohácsi kórháznak tervezett tüdőbeteg-pavilonját tartom. 1935-ben kapta Visy Zoltán a megbízást, hogy a mohácsi kórház szükséges kibővítését megtervezze (szülészet bővítése, a főorvosi lakásra emeletráépítés, az ápolóapácák részére szállás építése kis kápolnával és külön pavilon a tüdőbetegék részére.) A lapos tetős kubusok lépcsős kapcsolásával, s a nyugati homlokzat lekerekített előtetőkkel osztott nyílássora az előttük végigfutó könnyed rácsú erkéllyel rendeltetését jól szolgáló, elegáns formát eredményezett. A bejáratot ketős oszloppal alátámasztott tetővel fedett úttal kapcsolja a régi épületekhez. A keleti, udvari homlokzaton oszlopos folyosó és körablakok, s nagy zárt falsíkok adnak konstruktív kompozíciót. Különlegesen jó megoldás a tüdőpavilon lekerekített, áramvonalas előtetői, amelyek az erkélyt a csapadéktól is védik, csak a nyári tűző napfényt mérséklik, egyébként nem akadályai a helyiségek benapozásának, s ez előtetőkkel elvágott hosszú nyílások megosztása is jó ritmust eredményez.

A mohácsi kórházépület sikere hozhatta számára a következő ilyen megbízást, a siklósi kórház átépítésére, amelyet még a megbízás évében át is adhattak rendeltetésének.³⁸

Siklóson 1927–28-ban épült új kórház Pilch Andor tervei szerint, ennek tervein már Visy Zoltán is dolgozhatott, mert ekkor Gosztonyi Gyulával együtt még Pilch műtermének munkatársa volt. 1937-ben tehát a kórházbővítés egy általa ismert feladat továbbgondolása volt. Tervei szerint épült fel Siklóson az egészség-gondozó ház, s ekkor vállalkozott arra, hogy díjtalanul elkészíti Pécssett az Erzsébet-telepre a Bártfa utcába szánt Szt. István kápolna tervét.³⁹ Az építésre azonban ekkor nem került sor, pár évvel később a templomot Gosztonyi Gyula tervei szerint építették fel (1943), aki 1930-tól mint az egyházi uradalom főmérnöke az egyházi építkezéseket tervezte. Nevéhez fűződik a megyeri kertváros temploma, Nagyharányban kat. templom és katolikus kör székházának tervei.⁴⁰

Visy Zoltán tervei szerint épült fel Mohácson a gimnázium tornacsarnoka (1937), s átalakítási terveket készített a mohácsi Korona szálló modernizálásához is, ez azonban végül nem az ő tervei szerint valósult meg. Sokféle építészeti feladata közül lakóházai is koruk rangos teljesítményei közé számítanak. Pécssett a Perczel

u. 11. kétemeletes bérházon közepén a homlokzat előreugratásával a lakásokat is megbővítette, kétoldalt legömbölyített végű erkélyekkel plasztikus hatást adott a meglehetősen szűk utcában álló épületnek (1938). A Surányi u. 36. nagy kerttel övezett, lapostetős, szabadon álló emeletes villa – kubusokból és íves tömegből szerkesztve. Természkő lábazatában az árkados folyosó – kissé novocentos ízű motívum, amellyel a Bahausból jött mesterek sohasem éltek.

Ismereteink szerint Pécsen először Hoffmann László (1897–1942) tervei szerint épültek modern, szabadon álló, lapostetős, sarkablakos emeletes családi házak (Höfler-villa, 1931, Damjanich u. 13/2.; ifj. Hamerli János részére a Makár-dűlőben 1934; Molnár-villa, Batsányi u. 10., 1935). A Tér és Forma c. folyóirat pécsi száma az új szemléletet kifejező, a használók életvitelére szabott lakóház példái között közölte ezeket az épületeket.⁴¹ Ezeket a villaépületeit azonban később – valószínűleg a megfelelő megrendelők hiánya miatt – inkább sátorfedésű, zsugáteres, gyakran téglasávok közé fogott ablakokkal, teraszokkal tagolt, jó beosztású, egyszerűbb családi, és lakóházak követték (Kaposvári u. 20.). Hoffmann László (1897–1942) Forbát kortársa, s iskolatársa volt a pécsi főreál gimnáziumban. 1926-ban szerzett építészmérnöki oklevelet a budapesti József Műegyetemen, s rövid építészeti gyakorlatra Münchenbe ment, de még ugyanebben az évben megnyitja Pécsen önálló építész-tervező és kivitelező vállalatát. Leggyakrabban Visy Zoltánnal társult. Hoffmann és Visy tervei szerint épült fel a Dömörkapu menedékház és a Mecsek egyesület turistaháza 1931-ben, dísztelen homlokzatán zsugáteres ablakokkal, egyszerű tömegével csupán szolid mértéktartást mutatva, s nem különösebb modernséget.⁴²

Hoffmann tervezte a pécsi nagy autóbuszgarázst, s több ipari épületet. A pécsi Bőrgyár részére készített különféle bővítési és építési munkák közül említésre méltó az 1936-ban készült finombőr-kikészítő épület: háromszintes hasábján ablaksorok és függőleges téglasávok raszterét a bejárat téglasávja s felette lévő toronyszerű felfalazása bontja meg.

Bérházainak is a tetőpárkányon túlnyúló, toronyszerűen kiemelt, téglasávokkal is hangsúlyozott központi lépcsőház-elhelyezés egyik jellemző motívuma (Petőfi u., 1934).⁴³

A Rákóczi út 39. bérházcsoport egyikét (Schwartz Mór 3 em. háza 39/a, 1936–1943) az egykori Mátyás király telek beépítési módját követő vita után Kőszeghy Gyula, Sikorszky Zsolnay Miklós és Tepes Ferenc által tervezett bérházakhoz igazított homlokzattal és építőanyaggal építette, ahol Hoffmann központi „lépcsőház-tornyai” jól tagolják a hosszan elnyúló homlokzatot, amelyet változatos kögyurmárcsok erkélyek és kiugró homlokzatrészek eléggé plasztikussá, változatosá tesznek. Részben a tulajdonos miatt (Sikorszky Zsolnay Miklósné), részben helyi anyagként alkalmazva a Zsolnay-féle barnászörös kögyurmát, időtálló és nemes megjelenést biztosítottak az épületnek. A város bérházépületein Kőszeghy Gyula is alkalmazta ezt az anyagot, a helyi építészetnek egyik jellegzetessége ez a „színeség”, amely a Bauhaus-épületek külsejére nem volt jellemző.

Az egyetemi tornacsarnok tervpályázatán ugyan Hoffmann terve Ludwig Károlyé mögött a második helyre került, mégis az ő terve szerint valósult meg az épület a felszámolt budai külvárosi temető helyén.⁴⁴

Hoffmann szerény méretű templomépítésre, tervezésre is módot kapott: a Donátus búcsújáró kápolna helyén „bájos hangulatú, faszervezetű síkfödémekkel képzett templom, érdekes megoldású szabadszószékkal” (1937) az ő alkotása.⁴⁵

Nyilvánvaló, hogy a Bauhaus szellemiségét, az ott kikristályosodott formálási-szerkesztési elveket Forbát Alfréd és Molnár Farkas munkái képviselték Pé-

csett a legtisztábban, hiszen ők részt vettek azok kimunkálásában is. Szülővárosukban csak lakóépület építésére nyílt módjuk, arra az épülettípusra tehát, amelynek reformjára a Bauhaus-erőfeszítések irányultak. A házat emberformáló környezetté szervezni, – „minden reprezentáció nélkül a legkisebb összegből minden dolgozó embernek nagyobb higiéniét, több napfényt, világosságot és levegőt nyújtani” – összegzi a Bauhaus programját 1930-ban Molnár Farkas az akkor induló Új Szín című folyóiratban,⁴⁶ amikor ennek megvalósítására Budapesten és vidéken az első kezdeményezések megtörténnek. Forbát Alfréd csak 1933 végén jött vissza Pécsre, s mivel még egy évig a Mérnöki Kamara nem vette fel tagjai sorába, így sok hátrány érte a tervpályázatokon (Üdülészálló, Uránia filmszínház).

A kortárs művészeti eseményekre kitekintő szabadlíceumi előadássorozat szervezésével serkentette a Nemzeti Szabadtanítás Pécsi Egyesülete az új ízlés, építés elterjedését. Itt hangzott el Gábor Jenő reáliskolai tanár, festőművész vetített képekkel kísért előadása „A modern ember háza és lakása” címen⁴⁷; „... az előadó változatos képekben mutatott be legkülönbébb rendeltetésű és formájú épületeket, kiemelte két nagy sikereket elért pécsi származású építőművész munkáit: Molnár Farkas budapesti házait és Forbát Alfréd németországi épületeit. A modern bútorokkal kapcsolatban a pécsi Breuer Marcellról, a csőbútorok feltalálójáról emlékezett meg. Szebbnél szebb modern interieurökkel igazolta a modern lakás esztétikai, célszerűségi, higiéniai fölényét a régimódival szemben és kiemelte, hogy itt nem az úgynevezett stílusbeli változásról van szó, amely külső elemekre vonatkozik, hanem egy alapjában új életfelfogással állunk szemben”.

A Bauhausban iskolázott művészekről nem volt idegen a bútortervezés. A 20-as–30-as években sok építész anyagi gondoktól indítva vállalkozott e feladatra. Valószínűleg Forbátot is pécsi időzésének kezdetén ugyanilyen szempontok készítették arra, hogy bútorokat tervezzen a pécsi asztalosmesterek szövetezete számára 1935-ben.⁴⁸ A pécsi lakberendezési vásáron még ugyanezen évben a szövetkezet bútorai jó kritikát kaptak a helyi sajtóban: „Általában minden bútoradarabnál a praktikuság, térkímélés és térkihasználás vezette a tervezőt és a megoldás az asztalosipar művészi remeklése ... Nádabetéses székei a legmodernebb stílustörekvéseket követik, amint általában minden darabnál tapasztalható az európaiságra törekvés, bátor kiállítás az új szépség mellett és az iparművészetileg tökéletes megoldás.”⁴⁹

Kár, hogy Forbát e terveit, bútorait nem ismerjük, az a tény, hogy az itthon időző neves és tapasztalt tervezőt munkatársnak nyerték meg, jelzi egyúttal a szövetkezet kvalitásait is. Sajnálatos, hogy Forbát egyéb, belsőépítészeti átalakításának sem maradt nyoma, sem dokumentációja (Nádor Szálló hallja, étterme, László-féle bőráruüzlet átépítése, 1936.)

Következetes szerkesztés és a feladatban a tipikus vonások keresése formailag igen jellegzetesség, felismerhetővé teszi Forbát villaépületeit. Köztük a legnagyobb szabású a hangsúlyos elhelyezésű saroktelekre épült. Bálványi Endre részére. (1934) (Kaposvári u. 17.) Forbát megbízóival bensőséges viszonyt alakított ki, hogy szokásaikat, életmódjukat megismerje, s lakóházukat használóik életvitelére szabottan tervezhesse meg.

Már itt megjelennek azok a formajegyek, amelyek szabadon álló családi házainál jellemzőek lesznek – a gránit lábazat, a sarok loggiává alakítása, a lejtős terepet jól hasznosító elrendezés, a tetősíknak a homlokzat elé ugrása, meghosszabítása az árnyékhatás kedvéért. A Bálványi-ház a lejtős terepből adódóan az utcára néző részen kétszintes. Hagyományos téglaközép- és főfalas szerkezettel készült. A földszintre a gondnoki lakáson kívül mosókonyha, szárító, tüzelőraktár

került. A zárt, északnyugati traktuson a konyha, – a kertre a pihenést és az egyéni elkülönülést szolgáló háló- és dolgozószobák néznek. A délkeleti sarokloggiát a déli homlokzaton a fal elé húzott tetősík kapcsolja össze a nagy délnyugati terrasszal. A nyílások elrendezése és mérete a belső funkcióit érzékeltetik a homlokzaton. A kertből a tetőre lépcső vezet, mert a tető kilátó-napozóként szolgál. (A Le Corbusier-i tetőkert, ill. a kert meghosszabbítására a tető hasznosítása.) A városképben még ma is hangsúlyos a Francia emlékmű alatt a Mecsek oldalába épült egyszerű kis villa konzolokkal előre ugró lapos hasábjá. (Kerpner-villa, Mátyás Flórián u. 4., 1936.). Ez a megoldás az épülettől félig takart, árnyékos, széltől védett kerti pihenőt eredményezett, ahonnan szép kilátás nyílik a városra. Nagy, déli fekvésű, kapcsolt ablakú nappali terét a sarkon egy fémoszloppal támasztott loggia hosszabbítja meg a szabadba. Fürdőszobáját ciszterna látta el vízzel. Beépített bútorai növelték tereinek használhatóságát. Maga Forbát is – úgy tűnik – típusnak szánta, amit csaknem azonos alaprajzzal, de a terepadottságokból adódóan az alaghoz más megoldással kapcsolt felső résszel a Bartók Béla u. 39-ben (1937) is megismételt. A lapos tető az épület háta (északi oldala) felé kissé lejt, ezzel nemcsak a csapadékvezetést oldotta meg, de a nappali szobának mint a lakás fő terének magasságát egy kevéssel megnövelte.

A Batsányi u. 15. (1936)-be épített klínkerburkolatos családi háza is a környezet, az égtáj s a használó igények tényezőinek figyelembevételével, teljes komforttal készült.

Méretében nem, csupán jellegében volt a családi háztól eltérő feladat a Mohácsra tervezett izraelita szeretetház (Eötvös u. 8., 1936). Egyszerű, terméskő lábazatos, nemes vakolatú homlokzata két, kissé előre ugró terméskő támfal közé fogva illeszkedik a földszintes házakból álló zárt utcasorba. Két bejárata között hármas ablakok adják a homlokzat ritmusát. Az előtérből iroda és beépített szekrényfalas étterem nyílik, amelyhez a kert felé terasz kapcsolódik, a szobák egy része az udvari szárnyba került.⁵⁰

1937-ben Forbát Kürschner Manó megbízásából villát tervezett a Magaslati útra, de ez a terve sem került kivitelre. Pár évvel később Kürschnerné Kalliwoda Olga Molnár Farkassal készíttetett új tervet építtette meg a Surányi út 18-ba. (1940.) Szépsége tömegének változatosságából: délre szalagablakkal felnyíló fekvő hasábnak és a hozzá nyugatról kapcsolódó zárt félhenger függőlegesének ellentétéből, minden oldalra változatos nézetet adó elrendezéséből fakad.⁵¹ Az alaprajz az építtető-használó életmódjára szabott: leghangsúlyosabb helyisége a házi hangversenyekre, társaséletre alkalmas, utcára néző szoba. A lakóhelyiségek a kert felé nagy terrasszal kapcsolódnak a természethez, a tető egy része napozóterasként hasznosított.

A Tér és Forma című folyóirat 1937. 4. száma a pécsi modern épületek között Forbát összes jelentősebb pécsi épületét közölte J. P. Oud holland konstruktivista építész méltatásával kísérve, aki Forbát villaépületeinél szembeszökőnek tartja, hogy építésük milyen súlyt helyezett az arányokra, a táji környezetbe illeszkedésre.

Forbát villaépületeinek képei között közölte a lap a Pacsirta utcai – Fodor Gyula részére épült – villát, amely formai, alaprajza alapján Forbát pécsi épületeinek legteljesebb szellemi rokona. Tervezője a tulajdonos lányának, Fodor Etelnek férje, Ernst Mittag építész, aki ugyancsak látogatta a Bauhaust, ahol Fodor Etel fényképezést tanult, s 1933-ban ugyancsak hazatért Pécsre,⁵² 1938-ig élt itt.

A bérház valójában ebben az időszakban született meg, hiszen korábban ilyen célra épült városi házak a palotákat utánozták, társadalmi különbségeket, bizonyos reprezentációt kifejező, hamis konstrukciók voltak. Fülep Lajos a Célszerűség és

művészet az építészetben című tanulmányában, amely korszakunkat lezáró, összegező tanulmányként tekinthető – nagyszerű meghatározását adja e típusnak: „tömegcikk ne legyen nem-tömegszerű, művészi, hanem technikai, különben ellene mond önmagának” . . . „A fogalmából következik, hogy technikai-absztrakt legyen, gyártmány, de az építettőtől s építőtől se lehet mást és több anyagi-szellemi befektetést kívánni, mint amennyi a célnak és rentálódásnak megfelel . . . A bérház szférája a demokratikus egyöntetűségé, a jó átlag egységé, a célszerűség technikai azonosságáé, mely a stílust hivatott pótolni . . .”⁵³

Forbát Pécssett épült bérházi belvárosi, zárt utcatorba, olykor régi ház lebontásával keletkező foghíjba épültek. Emeletenként átlag két lakást fűzött egy lépcsőházra. A Perczel u. 32. (1935) kétemeletes bérházán az udvari, déli homlokzatra kerültek a loggiák, az utcán a középtengelyben lévő lépcsőház zárt fal-síkját Szelle Stefán Henrik Család című freskója díszítette, kísérletként a társ-művészetnek az épület rendeltetését kifejező alkalmazására.⁵⁴ A Bajcsy-Zsilinszky u. 3. (1936) loggiával kapcsolt erkélyekkel tagolt kétemeletes bérház, műkö burkolatos földszintjén üzletsorral. A felső emelet feletti falfalazásban végigfutó apró szellőzőablakosor a berlini lakótelepekre 1930-ban tervezett bérházain alkalmazott megoldás ismétlése. Ezt azóta az emeletráépítés eltüntette. Az emeleti ötszobás lakásnál itt találunk pécsi bérházainál egyedül olyan megoldást, hogy harmonika-v. tolaajtókkal csaknem teljes falszélességben három szoba terét egybenyithatóvá, igények szerint bővíthetővé tette. Mai lakásviszonyainkhoz képest e pazarlóan nagy terű lakást azóta valószínűleg megosztották.

Az utca vonalától kissé visszaugrasztva, az út kiszélesítésével illesztette bele a Havas testvérek kétemeletes bérházát a József utca zárt házsorába, jó érzékkel gondolva a későbbi forgalomnövekedésből adódó igényekre és a térfal így keletkező kellemesebb arányára. (1937, Pécs, József u. 11.)

Az utca méretei a plasztikus homlokzatalakítást nem tették lehetővé, az épület hosszan elnyúló homlokzatát oldják a tágas bejáratok és a lépcsőházak íves átmenettel visszalépő üvegfal sávjai. A lakásfelosztásban, a helyiségek kapcsolódásában mutatózó ökonómia, a lakáson belüli közlekedőutak lerövidülése mind a gondos funkcióelemzésből fakadnak. A szobák tágas és megközelítőleg négyzetes méretezésénél az ésszerű szükségleteket és nem a minimáligények kielégítését vette alapul a tervező.

A városképben hangsúlyos a Rákóczi út és a Felsőmalom u. sarkán az ügyvédek nyugdíjpénztára megbízásából tervezett kétemeletes bérháza. (1937.) Az ívesen levágott sarkon az emeleteken loggiákat alkalmazott. Az udvaron a két szárny összemetsződésében a lépcsőház hengeres tornya formailag is értékes megoldás. Az előcsarnokban sgraffitós felirat örökíti meg a tervező nevét, az építés adatait és emlékeztet a hely előtörténetére, a ház építésekor lebontott „Bildstock”-ra.⁵⁵

A Pester Lloydban közölt városépítészeti írásai jelzik, hogy az emléleti munkát itthon is folytatta, s z építészet nemzetközi eseményeit figyelemmel kísérte.⁵⁶

Lakótelep-tervezői, városrendezői felfogását két, pécsi vonatkozású tervéből ítélni meg. A mai Bem u. Rákóczi út sarkán az egykor itt álló Mátyás király vendéglőről elnevezett telekre – amelyet a középkori városfal nyomvonala szel át – beépítési tervet készített.⁵⁷ Bár a városfal maradványainak műemléki bemutatására nem gondolt, javaslata ésszerűen hat: – hiszen a Rákóczi út a város egyik fő közlekedési útvonala, s a vele párhuzamos kis utca közötti teleksáv mérete a lakóházaknak a főútra merőleges elhelyezését indokolják, amely egyúttal lehetővé tenné a lakások ideális K–Ny-i tájolását. A zárt sorú beépítés helyett a korszerűbb fésűs elrendezéssel a Rákóczi út felé a városias zártságot is biztosította volna a három-

szintes bérházakat az utca vonalában összekötő üzletsorral. Tervének elutasításában a konzervativizmus győzelmét látta.

A zsidótörvények életbe lépése Forbát további munkalehetőségeit, megbízásait megátolta. Az Irányi Dániel térre szánt rendőrségi székház tervpályázatán Forbát nyertes tervét az államrendőrség megvétőzte.⁵⁸ A megyei kertváros típus-házaihoz készített díjnyertes pályatervei alapján már a részlettervezéssel is megbízták, amikor az Ipari Minisztérium megváltoztatta a döntést. Ezek a körülmények készítették Forbátot arra, hogy 1938-ban Svédországba emigráljon.

Pécs belvárosában a 40-es évek körül épült bérházak a szűk utcák miatt egyre laposabb, visszafogottabb homlokzatalakításúak. A nagy, hármasszögű francia ablakok előtt csak könnyed rácsú kis kilépőket alkalmaztak. Gyakori megoldás a sarkok íves kiképzése, vagy ferde lemeteszése ötletes formálású erkélyekkel, teraszokkal gazdagítva. (Pécs, János u., Zetkin u. sarok, bérház, Dulánszky Jenő, 1943.) Ludwig és Nendtvich tervei szerint épült bérház az Alkotmány és Sándor u. sarkán (1940), ugyanők tervezték a Rákóczi u. 73., 75. és Koller u. sarkán álló kétemeletes bérházakat (1943). Igénytelenebb külsővel, de általában jó beosztású bérházakat épített Langa Gyula a Toldi utcában, s az ő nevéhez fűződik az első pécsi társasház megépítése a Munkácsy utca 27-ben (1936.). A plasztikus homlokzatalakítás a tágasabb utcákban és inkább a 30-as évek közepére volt jellemző. A lakótér bővítésére szolgált az emeleteken az építési szabályrendelet által engedélyezett előreugró traktusok létesítése, amelyhez kétoldalt ívesen vagy szögletes erkélyeket kapcsolhattak (Ludwig Károly: Pécs, Irányi Dániel tér 4., 1935; Visy Zoltán: Pécs, Perczel u. 11., 1938.; Mohácson a Szabadság u. 16., 1942 körül.). A lakások beosztásában olykor a mély telekbeépítés miatt előálló hallhelyiség, s a konyhából nyíló cselédszoba szokványa okoz nehézséget, a közlekedőtereket növelő alaprajzot. Az 1937–44 közötti időszak bérházépítkezéseinek tervezői között említendő még Tepes Ferenc (1892–1961), Dulánszky Jenő, Tarai Lajos (1886–1973), Vargha Jenő, Haraszty Károly. Számos jó kivitelező cég, vállalkozó biztosította az építési technikai szintjét: elsősorban az országos hírnévű Marsay (Márovi) Andor (1892–1981), Turján Benő, Károlyi Emil, Hartay Jenő.

Az egyházi építészetben és az iskolaépítésben modern épületek köszönhetőek Körmeny Nándornak (1894–1969), aki nem volt ugyan pécsi, de több itteni pályázaton részt vett. Igen jó érzékkel bővítette ki Pécsen a belvárosi templomot: a török dzsámihoz kőburkolatú, lépcsősen tagolt félkörívű, zárt tömeget kapcsolva.⁵⁹ Körmeny tervezte a sikondai kat. kápolnát, amely 1937-re valószínűleg már elkészült, mert kifestéséről is szó esik. 1941-ben a kápolna belsejét tovább díszítették: „... a Körmeny Lajos (sic!) építész tervezte sikondai modern templomba Szomor László Zsolnay ezinos pirogránit oltárt készített.” A templomot Pécsi Pilch Jenő festi ki, s tervei szerint Johann Hugo üvegablakokat készit.⁶⁰

Az egykorú képeslap szerint a templom változatos tömegosztású, zömök, félbemaradt toronyszerű homlokzattal. Előtetős, páros oszlopos bejárata felett rózsablak, ettől feljebb három, egysorba rendezett íves nyílás, majd a lapos tető fölé magasodó kereszt. Igen szép volt a tájba helyezése.

A pécsi kereskedelmi iskola hosszan elnyúló építési ügyében több tervpályázat született, amelyen több-kevesebb sikerrel számos pécsi építész is részt vett: Kőszeghy Gyula, Visy Zoltán, Gosztonyi Gyula – s pályázott itt is Körmeny Nándor is. Végül Körmeny–Kőszeghy–Gosztonyi közös terveként épül fel 1942-ben a Rét utca végén a kert felé nagy, oszlopos terasszal, amelynek félkörös motívuma és a bejárati kialakítása oly jellemző a 40-es évekre.⁶¹

A vidék kisvárosaiban, nagyközségeiben a 30-as évektől kezdve középítésként iskola, templom, egészség (Stefánia)-ház épül.⁶² Ezek a szerény anyagiak és tervezőik képességei miatt sem említésre méltók, – szerkezetükben, szellemükben ritkán vesznek tudomást az építészet aktualitásairól.

Mohács az, amely igyekszik fejlődésében Pécshez felzárkózni városrendezéssel, szociális és egészségügyi építkezésekkel, szorgalmazza az OTI-kölcönt, a lakásépítést. Szabadliceumi előadásokat is szerveztek, ahová pécsi, illetve az ott megfordult budapesti előadókat is felkérték olykor előadás tartására. Molnár Farkas 1938-ban Modern építészet és magyar szellem címmel tartott Mohácson egy ilyen meghívásra előadást, amelyet pécsi előadással kapcsolt össze – ahol szentföldi tanulmányútjáról számolt be.⁶³

Visy Zoltán mohácsi munkásságáról már szoltunk, mellette a legtöbbet foglalkoztatott építész a budapesti Árkay Bertalan (1901–1971), aki a fogadalmi templom építése miatt gyakran tartózkodott a városban⁶⁴. A mohácsi rendőrség részére székházat tervezett (1936–38): szimmetrikus elrendezésű, emeletes épületet, közepesen a lépcsőzetesen visszaugrasztott téglasávok közé fogott lépcsőházi ablaksáv hangsúlyozta bejárattal.⁶⁵

Az 1937. VI. tc. életbe lépésével a mohácsi városrendezési terveknek az új törvény intézkedésének megfelelő átdolgozását is Árkay Bertalanra bízták.⁶⁶ Kévéssé ismert alkotása a mohácsi temetőbe épített ravatalozó (1936–1939), amelyről értő sorok jelentek meg a helyi újságban: „Különösen az íves nyílású, szerencsés arányú folyosó hat kellemesen. A kiemelkedő főcsarnok homlokzatán az ablakkeret szerepét betöltő kereszt forma és a nagyra méretezett kapunyílás bontja meg a modern épület jellegzetes és kívánatos egyszerűségét és dísztelenségét... A főfalán Árkayné Sztéhlo Lili üvegmozaik ablaka... a falképek Kolbe Mihály művei.”⁶⁷

A kor egyházművészetének modern, de a 40-es években előtérbe kerülő népi építészeti hagyományokhoz igazodó alkotása a mohácsi evangélikus templom (1942. Ihrig Dénes).⁶⁸

Mohács főmérnöke a tárgyalt időszakban Fehérváry István volt, akj számos építkezés művezetését is végezte, maga inkább műszaki, ipari feladatok tervezésében vett részt (vágóhidépítés, jéggyár bővítés), de bizonyára része volt abban, hogy az említett modern épületek Mohácson megvalósulhattak.

Az 1920-as évek pécsi kulturális életének az avantgarde iránti nyitottsága és szociális etosza olyan útravaló volt egy nemzedék számára, amely egy részének lehetővé tette, hogy közreműködjék az építészet aktuális problémáinak egyetemes megoldásában, az itthon maradottak pedig fogékonyan fogadják ennek eredményeit, s az „internationális építést” a helyi, táji, gazdasági, építőanyag-adottságokra adaptálva valósítsák meg.

A fényképeket készítették:

A Baranya Megyei Levéltár tervanyagáról reprodukciók: Nádor Gábor Forbát épületeiről reprodukciók a Tér és Forma 1937. 4. számából készítette az Országos Széchenyi Könyvtár.

Reprodukciók régi képeslapokról és a Tér és Forma 1937. 4. számából: Nádor Katalin (kidolgozás: OFOTÉRT).

Felvételek a házak mai állapotáról a szerzőtől, OFOTÉRT kidolgozással.

- ¹ A Bauhaus. Vál. szerk. Mezei Ottó. Bp. Gondolat Kvk. 1975.
 50. Jahre Bauhaus. Ausstellung. Veranstaltet vom Württembergischen Kunstverein, Stuttgart, 1968.
 Giedion, Siegfried: Raum, Zeit, Architektur. Zürich-München, Artemis, 1978.
 Gropius, Walter: The new architecture and the Bauhaus. London, Faber and Faber, 1935.
 Schmidt, Dieter: Bauhaus. Dresden, Verlag der Kunst, 1966.
 Winkler, Hans Maria: Das Bauhaus 1919-1933. Weimar-Dessau-Berlin und die Nachfolge in Chicago seit 1937. Verlag Gebr. Rasch et Co. Bramsche, 1968.

Magyar vonatkozású szakirodalom:

- Borbíró (Bierbauer) Virgil: A magyar építészet utolsó tíz éve = Tér és Forma, 1938.: 112-113.
 Fischer József: Az új építészet kezdetei = Műemlékvédelem, 1982. 107-
 Gábor Eszter: A CIAM magyar csoportja 1928-1938. Bp. Akadémiai Kvk. 1972.
 Groffits Gábor: Észrevételek Forbát Alfréd „A lakóházépítés új technikája” című cikkéhez. A Magyar Mérnök és Építészegylet Közlönye, 1925. 5. 17.: 91-93.
 Kubinszky Mihály: A 30-as évek építésze: In: A magyarországi művészet története. (Főszerk. Aradi Nóra) 7. köt.: Magyar művészet 1919-1945. Szerk. Kontha Sándor. Bp. Akadémiai Kvk. 1985.
 „A magyar építőművészet útja” c. ankét = Építőmunka 1934. 1. sz.: 20-24.
 Major Máté: A modern építészet szolgálatában = Jelenkor, 1962. 6.: 808-810. Jelenkor, 1967. 3.: 247-252., 1967. 4.: 345-356., 1967. 7-8.: 739-742. In: Major Máté Az építészet új világa, Bp. Magvető Kvk. 1969.: 401-414, 420-432. I.
 Merényi Ferenc: A magyar építészet 1867-1967. Bp. Műszaki Kvk. 1970.
 Mezei Ottó: A hazai Bauhaus mozgalom kezdetei = Művészet, '77. Évkönyv. Bp. Corvina, 1978.
 Mezei Ottó: A Bauhaus magyar vonatkozásai: előzmények, együttműködés és kisugárzás. Bp. Népművelési és Művelődéskutató Intézet, 1981. (Bő irodalom a jegyzetekben)
 Művészettörténeti Dokumentációs Központ Közleményei 3.: „Bauhaus” szám. (Szerk. Kampis Antal) Bp. A Múzeumok Központi Propaganda Irodája 1963.
 Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. Bp. Műszaki Kvk. 1986.
 Passuth Krisztina: Magyar művészek az európai avantgarde-ban. A kubizmustól a konstruktivizmusig 1919-1925. Bp. Corvina Kvk. 1974.
 Wechselwirkungen. Ungarische Avantgarde in der Weimarer Republik. Hgg. Hubertus Gassner, Marburg, Jonas Verlag, 1986.
² Tüskés Tibor: Az avantgarde vonzásában. Egy évtized (1915-1925) Pécs művészeti életében. A Krónika (1920-1921) repertórium. Pécs, Baranya Megyei Könyvtár, 1978.
³ Molnár Farkas: A Bauhaustól a Bauhausig = Új Szín, 1930. okt. I. évf. 1. sz.: 49-53. I. In: Kortársak szemével. Írások a magyar művészetről. Vál. és bev.: Pernecky Géza. Bp. Corvina Kvk. 1967.: 152-156.
 „Molnár Farkas szülővárosából, Pécsről hozta magával azt a szociális étoszt, mely egyéb aktivista hatásokkal telítődve, tervezőmunkája során az újfajta kollektív ember megteremtésének gondolatával fonódik össze.” = Mezei Ottó: A Bauhaus magyar vonatkozásai... Bp. Népművelési és Művelődéskutató Intézet, 1981.: 33. I.
⁴ Le Corbusier: Vers une architecture, Paris, 1922. (Új építészet felé. Bp. Corvina Kvk. 1981.) Die Wohnung für das Existenzminimum. Verlag Englert und Schlosser Frankfurt am Main, 1930. (A II. CIAM kongresszus kiállítási anyaga) A Bauhaus könyvek, Biermann, G.: Die junge Kunst in Europa, 1-2. Band Leipzig, 1925.; Forgó Pál: Új építészet, Bp. 1928.; Bor Pál: Modern villa, modern lakás = Magyar Iparművészet, 1930.: 22-23. I.

⁵ Közli Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. Bp. Műszaki Kvk. 1986.: 50. l.

⁶ Új Föld, 1927. 3. sz.

⁷ Lakótelep: Berlin, Heselhorst 1930–32.; Berlin: Siemensstadt lakóház, 1931.; Városépítési tervek Berlin Zehlendorf, Machnow. Chladow számára, városi sporttelep, lovarda, nagygarázs építése Németországban.

⁸ 1927. őszi kiállítás. ism.: Dunántúl, 1927. 12. 18.: 14. l.

⁹ Pamer Nóra: i. m.: 54. l.

¹⁰ Dulánszky Jenő: Kalenda Lóránt (1892–1972) = Pécsi Műszaki Szemle XXIII. évf. 1978. 1. sz.: 24–25. l.

¹¹ Dunántúl 1928. 3. 18.: 3. l.; Kalenda Lóránt: A pécsi városkép = Magyar Művészet 1929.: 439–441. l.

¹² Kalenda Lóránt: A pécsi városkép = Magyar Művészet, 1929.: 439–441. lásd még: Mendöl Zsuzsanna: Pécs építésze a két világháború között = Magyar Építőművészet, 1983. 2. sz.: 29–32. l. Városrendezési tervekről még: Pécsi Napló 1932. 1. 20.: 2. l. Dunántúl, 1932. 1. 17.: 3, 1932. 1. 20.: 3., 1932. 2. 7.: 4., 1932. 2. 23.: 4., 1932. 3. 2.: 3., 1932. 4. 15.: 2., 1938. 5. 5.: 5., 1933. 12. 24.: 4.

¹³ A következő emlékműveket állítják fel: Lengyel emlék – Lechner Jenő, 1931. Hősök ligete – Martinelli Jenő szimbolikus szobrot készít, a bejáratát székely kapu alkotja = Mohácsi Hírlap 1931. 6. 14.: 4.; 1931. 7. 12.: 4.; 1931. 9. 6.; 2–3. l.

¹⁴ Baranya Megyei Levéltár. Mohács m. v. képviselő testületének 1930. III. 27. közgyűlési jegyzőkönyve 34/1038/1930. – A Deák tér rendezése.

¹⁵ Tihanyi János apátplebános: Tájékoztató a mohácsi csatateri emléktemplomról, Bp. 1956. Horváth Kázmér: A mohácsi csata emléktemplomának építkezése Mohács, 1935.

¹⁶ Létrejön a CIAM (A modern építészet nemzetközi kongresszusa) magyar csoportja, a CIRPAC (Comité Internationale pour la Resolution des Problèmes de l'Architecture Contemporaine) – 1929. amely megkezdi agitációs munkáját.

50 évi állami és 20 évi pótdadamentességet engedélyez a pénzügyminiszter a várost fejesztő új házakra – meghatározott területekre, utcákra. = Dunántúl 1930. 3. 23.: 4. l.

Baranya Megyei Levéltár: A m. kir. pénzügyminiszter jelentése a képviselőházhoz a rendkívüli ideiglenes házadómentességről szóló 1929: XXIX. tc. 3. és 6. §-ai alapján eng. rendkívüli ideigl. házadómentességről. 148.645/1933. VII. a Pécs szab. kir. v. polgármesterének. 26. szám 1933. máj. 6. Dunántúl, 1933. 5. 13.: 4.

¹⁷ Kibővítik a közvágóhidat (Pécsett) = Dunántúl, 1931. 12. 30.: 3. l. „Králik Lászlónak a székesfehérvári vágóhid építésénél szerzett tapasztalatait még többször volt alkalma másol is gyűmölcsöztetni: Kecskeméten, Kispesten (1937) és Pécsett (1942).” Ez utóbbinál Farkas Sándor gépészmérnökkel együttműködve készítette terveit.” = Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. Bp. Műszaki Kvk. 1986.: 188. l.

A létesítés gondolata és szándéka 1931-ben már felvetődött. Az elkövetkező években sok pécsi pályázaton indulnak budapesti építésszek is. – Közvágóhid újjáépítéséről: Dunántúl, 1938. 2. 17.: 5.

¹⁸ Dunántúl 1930. 2. 23.

¹⁹ Dunántúl 1930. 9. 11.

²⁰ Dunántúl 1930. 10. 4.: 1. l.

²¹ Visy Zoltán: Mecseki Tüdőszanatórium tervét közli: Kubinszky Mihály: Visy Zoltán = Magyar Építőművészet 1969. 5. sz.: 54–56. l. Visy Zoltánról lásd még: Szoyka Pál: Visy Zoltán, = Pécsi Műszaki Szemle XXIII.évf. 1978. 2.: 18. l. Nehr.: Mohácsi Hírlap 1938. 7. 31.: 3. MH 1938. 8. 7.: 3. Dunántúl 1938. 7. 30.: 4.

²² Dunántúl 1930. 12. 14.: 2. l.; 1931. 2. 7.: 4. l., 1931. 3. 19.,

1931. 4. 5. Pécsi Napló 1932. 5.

14.: 1.; Mohácsi Hírlap 1940. 7. 28.: 4. l. OTI tüdőszanatórium iratanyaga Baranya Megyei Levél-

tár: 12972/1940. (1941-ből homlokzatterv, helyszínrajz, 1942-ből.) Tervezők: Brestyánszky Tibor, Králik László, Laurenszky Gusztáv építészmérnökök, Bp.

²³ Dunántúl 1930. 3. 9.: 4. 1.; 1930. 4. 16., avatás: 1930. 10. 10. Dr. Pagáts Pál: A pécsi repülés története = Pécsi Műszaki Szemle XXVII. évf. 1983. 1. sz.: 21. l.

²⁴ Dunántúl 1930. 7. 6.: 4. 1.: Kertvárosi iskola Hoffmann L. tervei alapján épült fel: Dunántúl 1931. 8. 20., 1932. 4. 1.: 4., Tér és Forma 1937. 4.

²⁵ Dunántúl 1930. 9. 20.: 5.

²⁶ Dunántúl 1931. 4. 30.: 4.; vásárcsarnok: Dunántúl 1932. 2. 25.: 3., 1932. 12. 2.: 3.; Tervek kiállítása: Dunántúl 1933. 6. 4.: 7., 1935. 6. 7.: 7.

²⁷ Nendtvich Andorról lásd: Dunántúli Napló 1964. 8. 23.: 4. DN 1969. 6. 12.: 6.; 1980. 11. 20.: 6.

Weichinger Károlyról: Dunántúli Napló 1982. 5. 12.: 6. Nagy Elemér: Weichinger Károly = Magyar Építőművészet 1982. 5.: 62. l.

A pécsi temetőkápolnáról: Dunántúl 1931. 12. 20.: 3., 1932. 3. 20.: 4., 1932. 6. 12.: 4., 1932. 7. 16.: 2., 1934. 4. 4.: 3. Gosztonyi Gyula: Pécs, a templomok városa = Magyar Építőművészet, 1941. 12., Pécsi Napló 1932. 7. 6.: 3., 1932. 7. 17.: 2.

²⁸ Az üdülőszálló tervpályázata: Dunántúl 1935. 3. 2.: 2., 1935. 3. 5.: 2., 1935. 3. 10. Baranya Megyei Levéltár 35825/935, 39830/936.

^{29–30} Baranya Megyei Levéltár 35825/935 és 39830/936. Ludwig Károly ebben az évben vált ki 12 évi közös munka után a Máróvits–Ludwig cégből, s önállósította magát. Dunántúl 1937. 3. 7.: 2. Később Nendtvichel dolgozik, lásd: Dunántúl 1935. 11. 30.: 4., 1939. 2. 17.: 5., 1941. 10. 11.: 5.

³¹ Dunántúl 1935. 2. 17.: 7., Tér és Forma 1937. 4. sz. Jajczay János: Mai magyar egyház-művészet. Bp. Révai, é. n.

³² Dunántúl 1935. 3. 28., 1935. 5. 3., 1936. 9. 20.: 7. Az épület és berendezése elemző ismertetését adja: Várnagy Péter: Gondolatok a pécsi Uránia moziról. (Kézirat. A Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Kar, Műemlékvédelmi Szakmérnöki Szak – feladataként készült dolgozat 1985.) Az Uránia – megépültek az ország első, hangosfilm vetítésére tervezett mozija. Bútorait Breuer Marcel tervezte, az ide készült csőszékekből néhány darab ma a pécsi Janus Pannonius Múzeum tulajdonában van. A mozi belsőjének festészeti díszítését Gebauer Ernő készítette.

³³ A szakirodalom tervezőjét vagy nem említi, vagy pontatlanul hozza. Forbát Alfréd pécsi munkáiról összeállított listájában (Mendől Zsuzsa tulajdonában) említi, hogy 1936-ban tervet készített a pécsi izr. hitközség számára: szeretetház és kultúrház tervet készített, de az nem valósult meg. Madas József: Pécs belváros telkei és házai Pécs 1978.: 496. oldalán írja: Schweizer József: A pécsi izraelita hitközség története Bp. 1966. című munkára hivatkozva: „1939. A hitközség szeretetházát megnyitották. Terveze Forbát Andor.” Forbát Arnold építésünk apja, mint tehető pécsi polgár valóban nagy összeggel támogatta a szeretetház építését. A Baranya Megyei Levéltár Polgármesteri iratanyagában 43149/38. sz. 1939-ben készült terven Hegedüs Ármin (1869–1945) budapesti építész van tervezőként feltüntetve.

³⁴ Tér és Forma 1933. 10. sz. Dunántúl 1933. 7. 13.: 7., Dunántúl 1934. 3. 30.: 3.

³⁵ Dunántúl 1935. 12. 1.: Dulánszky Jenő munkásságáról: Szakonyi Lajos: Dulánszky Jenő = Pécsi Műszaki Szemle 1983. 2. sz. 24. l., Kő Kálmán: Vezetők. Pécs, Várady, 1947.: 40–42. l.

³⁶ Mohácsi hősi emlékmű = Dunántúl 1934. 5. 2.; Harkány tükörfürdő terve: Dunántúl 1934. 4. 25.; Harkány, Gyógyüdülő: Dunántúl 1934. 5. 16.; Magyar Építőművészet, 1984. 4.: 14. Dunántúl, 1933. 6. 21.: 4.

³⁷ D. 1935. 10. 20.: 5., Tér és Forma, 1937. 4. sz.

³⁸ Mohácsi kórházbővítés, tüdőpavilon: Mohácsi Hírlap 1936. 1. 26.: 1., Dunántúl 1936. 3. 31.: 1., 1937. 2. 6.: 3. Siklói kórházbővítés: Dunántúl 1937. 2. 10.: 3., 1937. 12. 8.: 5. Siklós, eü. gondozóház: Dunántúl 1937. 10. 20.: 4.

³⁹ Dunántúl 1937. 10. 10.: 2., 1943. 5. 30.: 2., 1943. 6. 1.: 5.

⁴⁰ Gosztonyi Gyula (1904–1962) Róla: Szigetvári János: Gosztonyi Gyula = Pécsi Műszaki

Szemle 1978. 3. sz.: 19. l. Nagyharsány: Dunántúl 1936. 5. 30.: 3. Pécs, megyeri kertvárosi templom: Dunántúl 1941. 1. 31.: 4. 1944. 7. 9.: 5. Gosztonyinak jelentős az irodalmi, szakírói munkássága is: a pécsi műemlékekre vonatkozó kutatásai. 1944-től haláláig külföldön élt.

⁴¹ Hoffmann Lászlóról: A Magyar Ipar Almanachja. Bp. 1929.: 280. l. Családjáról, nagyapja Hoffmann Károly asztalos: Dunántúl, 1934. 9. 23.: 4. Tér és Forma, 1937. 4. Mendöl Zsuzsa: Pécs építésze a két világháború között = Magyar Építőművészet, 1983. 2.: 29–32.

⁴² Dunántúl 1930. 5. 25.: 9., 1931. 7. 31.: 3.

⁴³ Tér és Forma, 1937. 4. sz.

⁴⁴ Dunántúl 1937. 4. 8., és Baranya Megyei Levéltár: 37903/936. A terv kelte: 1939. Dunántúl, 1939. 1. 6.: 5.

⁴⁵ Dunántúl, 1938. 5. 15.: 3., Gosztonyi: Pécs, a templomok városa MÉ 4 12. s.

⁴⁶ Új Szín, 1930. okt. I. évf. 1. sz. 49–53. l.

⁴⁷ Dunántúl 1935. 1. 4.: 7., 1935. 1. 5.: 5.

⁴⁸ Lásd Forbát által összeállított lista pécsi munkásságáról.

⁴⁹ Dunántúl, 1935. 9. 11.: 4.

⁵⁰ Mohácsi Hírlap 1938. 6. 5.: 4. Itt a tervező neve nincs föltüntetve, csak a Forbát által adott listából és abból a közlésből, hogy e terve megépült – azonosítottuk.

⁵¹ Molnár Farkasról lásd: Ifj. Janáky István: Molnár Farkas = Magyar Építőművészet, 1967. 5.: 54–59. l. Mezei Ottó: Molnár F. (Kézirat). Dunántúli Napló, 1981. 2. 11.: 3. Molnár Farkas munkái 1923–1933. Moholy Nagy László előszavával. Új építés 1.

⁵² Baranya Megyei Levéltár: 30871/1934. Fodor Gyula postaműszaki főigazgató nyaralója: Csononika dűlő 1. Alaprajz, kép azonos Tér és Forma 1937. 4.: Fodor Etelről és Ernst Mittagról lásd: Wechselwirkungen. Ungarische Avantgarde in der Weimarer Republik. Jonas Verlag, Marburg, 1986.: 571. l. (1933–1939-ig Pécsen élt férjével, Ernst Mittaggal.)

⁵³ Fülep Lajos: Célszerűség és művészet az építészetben = Építészet, 1944. IV. köt. 1. füzet. In: Fülep Lajos: Művészet és világnézet. Bp. Magvető Kvk. 1976.: 342–365.

⁵⁴ Tér és Forma, 1937. 4.: 96–97. Forbát Alfrédéről lásd: Passuth Krisztina: Forbát Alfréd = Magyar Építőművészet, 1973. 2.: 50–51., Nekrológ: Művészet, 1972. 9.: 12., Magyar Nemzet, 1972. jún. 10. Mendöl Zsuzsa: Forbát Alfréd (kézirat). Major Máté: Az építészet új világa. Tanulmányok, Bp. Magvető Kvk. 1969. 410–414. l.; Forbát, Bauhaus Archiv, Darmstadt, kat. 1969. Mezei Ottó: A Bauhaus magyar vonatkozásai... Bp. Népműv. Int. 1981.

⁵⁵ Madas József: A pécsi Budai Külváros telkei, házai és utcái. Adatgyűjtemény. Pécs, 1985. I. köt.: 458.

Dunántúl, 1937. 3. 14.: 4., 1937. 3. 28.: 3.

⁵⁶ Forbát Alfréd: A CIRPAC 1936. évi összejövedele La Sarrazban = Tér és Forma, 1937.: 13. l. 1933–1937-ig városépítészeti cikkek a Pester Lloyd-ban.

⁵⁷ Tér és Forma 1937. 4.: 88. l.

⁵⁸ „A pécsi rendőrpalotát 1940 tavaszán adják át rendeltetésének. Tervező: Ludwig Károly” = Dunántúl, 1939. 7. 29.: 3. Tervpályázat az épületre: Dunántúl, 1937. 1. 22.: 5., 1937. 1. 24.: 4. A megyeri kertvárosba az OTI megbízásából készített háztípusokat kiállításon mutatták be. (Dunántúl 1938. 3. 6.: 5. Itt közölték az építőiparosok elnökének nyilatkozatát a tervekről: „A háztípusok kitűnőek. Ezeknek magas oromfalas teteje alkalmas arra, hogy a család növekedésével a tetőtér is kevés költséggel kihasználtsék az oromfal mellett fekvő manzard szobával, s a padláslépcső alaprajzi elrendezése azt lehetővé is teszi. Különösen sikerültek ebből a szempontból a kétszobás sorházaknál Forbát Alfréd tervei... A másfél szobás sorház típusnál a Ludwig–Nendtvich-féle terv s Károlyi Antal tervei felelnek meg a legjobban. Az egyszobás típusnál ismét a Forbát-féle terv.”... „A jó típusok megszerzésével az új lakástelep problémája nincs megoldva... már a tervek kifrásánál is tekintettel kellett volna lenni az üzemtechnikai szempontokra: az alkatrészek szabványosítására, ami az olcsó előállítás szempontjából éppoly lényeges, mint a nyugodt, egységes esztétikai összhatás. Végül lényeges feladat lesz a típusok összehangolása, tájolása és jó elhelyezése a beépítési tervben...)

Ide tartozik a lakótelep számára szükséges melléküzemek: óvoda, gyerekjátsszótér, piac elhelyezése . . . Így születhetne meg az egységes kertváros, ellentétben a gyárvárosi és Ispitaljai tervszerűtlen parcellázásokkal.”

⁵⁹ Dunántúl, 1939. 3. 9.: 4., 1939. 8. 23.: 4., 1939. 11. 5.: 3. 1940. 9: 9: 10: 3: Gosztonyi Gyula: Pécs, a templomok városa = Magyar építőművészet, 1941. 12. sz.

⁶⁰ Dunántúl, 1937. 8. 1.: 8.; 1941. 5. 21.: 3.

⁶¹ Dunántúl, 1938. 7. 31.: 5., 1940. 3. 19.: 3., 1942. 5. 21.: 5. Králik László, Ludwig Károly, Nendtvich pályatervét megvásárolták (pécsi kereskedelmi iskola 1938-as tervpályázaton).

⁶² Siklós, iskola, 1930. = Dunántúl, 1930. 6. 17. Komló: 1936, iskola; 1937: templom; 1939: kultúrház. Tervezőjük: Irsy László és Kapmáry Gusztáv – népieskedő, historizáló pártázatos = Dunántúl, 1939. 12. 5.: 5. Komlói iskola képét lásd: Szeghalmi Gyula: Dunántúli vármegyék, Bp. 1938.: LIII. tábla.

⁶³ Dunántúl: 1938. 10. 30.: 5., és Mohácsi Hírlap 1938. 12. 18.: 2.

⁶⁴ Pusztay László: Árkay Bertalan = Magyar Építőművészet, 1972. 5. sz. 60–61. l.; Dercsényi Balázs: Árkay Aladár, Bp., Akadémiai Kvk. 1967.

⁶⁵ Dunántúl, 1937. 2. 7.: 7. Mohácsi Hírlap 1938. 3. 13.: 3.

⁶⁶ Mohácsi Hírlap 1938. 8. 7.: 1.

⁶⁸ Mohácsi Hírlap 1936. 12. 20.: 2., 1937. 7. 8.: 6., 1938. 4. 10.: 2. 1939. 10 1: 1., 1939 12. 10.: 3.

⁶⁸ Evangélikus templomok, Bp., Atheneum, 1944.: 229–230. l.

SZOCIALISTA REALISTA ÉPÍTÉSZEK BARANYÁBAN 1951–1954

„– Pszt – felelte titokzatosan a doktor, – felejtük azt a kort, jobb arról nem beszélni. Még mindig fülük van a falaknak.”

(Krudý Gyula: Aki a Szent Koronát elásta)

„Az építészet nem tartozik a művészetek közé, csak egészen kis része tartozik a művészetekhez, a síremlékek és az emlékművek általában. Mindaz, ami valamilyen célt szolgál, kizárandó a művészetek köréből.”

(Adolf Loos)

„Az építészet az összes művészetek közül a legszimbolikusabb nyelvet használja: itt semmit sem neveznek a saját nevén, minden motívumnak sokféle jelentése van, sok forma szolgál mások helyettesítésére és függ össze szorosan a többivel... Mégis az építészet az a művészet, amely a legmaradandóbb tükre életünknek.

(Alpatov)

„A szocialista realista művész nem törődik azzal, hogy szüklátókörűséggel vádolják, vallja, hogy egy igazság van a világon és ez a szocializmusért harcoló nép igazsága.”

(Szimonov)

„A világegyetem végtelen, tehát nem tud hová tágulni, az ilyesmi csak burzsoá, sőt fideista áltudósok fejében fordulhat meg.”

(Zsdánov)

Egy történész írta valamikor könyve dedikációjaként – A történész hatalmasabb az Istennél is, mert amit az Isten sem tehet meg, ő arra is képes, hogy a múltat változtassa meg!

A múlt, a közelmúlt, – 30–35 év még nem történelmi távlat, de az események még élő tanúi bizonyosságul szolgálhatnak arra, hogy a megítélés változó. A vád és az ítélet, tehát a megszövegezés és az eredmény kikerülve a gyűjtőpontból az évek múltán árnyaltabb lesz, esetleg csak árnyékosabb, vagy fényesebb.

Jól tudjuk, hogy az építés az ember, a társadalom egyik legősibb tevékenysége, ami évezredek történelmi emlékeit, egyfajta szellemi és technikai eredményt

láthatóan hagyja maga után. Ez az eredmény generációk munkája, – művészi fokon, vagy tisztos mesterségbeli hozzáértéssel, társadalmi elhivatottsággal, vagy gazdasági céllal a mindenkori műszaki tudásszinten valósult meg.

Ma hazánkban több mint félmillióan vannak azok, akik élethivatásul, vagy kenyérkeresetül az építőipar, építőanyagipar valamelyik szakmáját választották. Az elmúlt 40 év építőipara volt az, amit egyetlen gazdasági cél, társadalmi, politikai átalakulás, arcformálás sem tudott nélkülözni, mert az eredmények bizonyítékaihoz szükség volt az építők közreműködésére. Velük születtek meg az új városok, új gyárak és formálódtak át a települések. Ez a gazdasági eredmény egyben politikai hatású is, mert a megvalósult értékek a változtatható elméleteknél is többnek bizonyultak. Így érthető, hogy a hatalom gyakorlója a beleszólás jogával a biztos eredmény tudatával a végeredményt sajátmagának tudja be szinte kizárólagosan.

Építészeti és építészeti kultúra ma már egyet jelent. A műemlékek védelme, a népi építészeti megbecsülése, a települések egyedi arculatának megőrzése ma már természetes és az elmúlt korokat kifejező építészeti alkotások kritikával, vagy kritika nélküli elfogadása szinte kötelező. Egy-egy épület, mint látvány, vagy tartalom, környezet alakító, illetve környezet védő. Elképzelhetetlen ma már a vérre menő vita, vagy ledorongolás, ami az eklektikát, szecessziót, neobarokkot, modernizmust védte vagy támadta. Korokat, társadalmat pontosan rajzoló nemcsak körvonalazó biztos támpontok ezek, amik ugyan néma anyagok, de fájoan sebesülni is tudtak egy géppuskasorozat, vagy becsapódó akna nyomán, de jobban beszélnek a saját korokról, mint egy korabeli színdarab, vers, vagy társadalmi regény.

És hogy vagyunk a szocialista realista irányzat megítélésével?

A lenini elmélet szerint a társadalmi rendszerek felépítményei a művészeti ágazatok. Egy-egy rendszerhez meghatározott irodalmi, képzőművészeti, építészeti irányzat járul, azt kifejezi, reprezentálja. A társadalmi rendszerek változása magával hozza a felépítmény változását is. Az osztálytársadalmak építészete a rabszolgaságtól a hűbéruralmon át a polgárság kapitalista építészete a mindenkori uralkodó osztály igényei szerint alakult. Kézenfekvő és törvényszerű, hogy a szocializmust építő munkásosztály, mint a hatalom birtokosa a saját maga számára formálja művészetét, építészét is.

A szocialista realizmus irodalmi és képzőművészeti alkotásai még a kapitalista társadalmi rendben, annak szorításában az osztályharc fegyvereként születtek. A szocialista realista építészeti – legalábbis amit ennek neveznek – erős ráhatással, szinte a kötelességszerű erőszakolt változtatással csak a munkásosztály hatalmi pozícióba kerülése után a tényleges építés – a forradalmi változások anyagba rögzített „emlékműveiként” jöhettek létre.

És mint minden elhatározást, elvet, törvényt, vagy törvénytértést, meg kellett fogalmazni. A pontos definícióval nem lehetett adós a hatalom, amit később jel-szónak, zászlófeliratnak lehetett használni, vagy a megfogalmazó nevének hallatára ütemes tapsal lehessen egyetértést kifejezni.

„– A szocialista realista építészeti tartalmában szocialista, formájában nemzeti.”
(J. V. Sztálin)

De amíg ez a megfogalmazás kifejecesedett hosszú volt az út.

Mint jól tudjuk az októberi forradalom előtt a cári Oroszország építészete nem sokban különbözött Európa egyéb népeinek építészetiétől. A városokban eklektikus, majd szecessziós építészeti formakincse szolgálta ki a feudális és nagyburzsoá osztály építészeti ízlését.

A 30-as évek elején beindult a nagy építkezések korszaka. Az akkori nyugati

új építészet a Bauhaus szelleme, nemhogy követőket talált, de meghívták a mestereket alkotó munkára. A német Ernst May vezérletével egész városokat terveznek meg és fel is építik azokat, Magnitogorszk és Kuznyeck a példa rá. (E csoportban dolgozott Weiner Tibor is, aki majd később a magyarországi Sztálinváros eszmei tervezője lesz.) Le Corbusier pedig a Centroszajuzt tervezi meg és terve megvalósul 1929-ben Moszkva közepén.

A modernista épületek, illetve a felfogás ellenérvése a szovjet társadalomban irányított volt-e, vagy a tényleges megvalósulás silánysága váltotta-e ki azt, nehéz eldönteni. A kritikus hang ez volt, ahogy azt Major Máté 1951-ben a „Zűrzavar a mai építészetben” c. vitáiratában összegezi:

– „A sivár, a csupasz, silány kivitelű málló vakolatú házak falanszter rendje az új városokban igen nagy felháborodást váltott ki a múlt hatalmas és hatásos alkotásait ismerő és csodáló széles tömegekben és a cári egyetemek akadémikus szellemében képzett építészeiben, illetőleg a már ezek által nevelt első szovjet építészgenerációban. Ez a felháborodás teljesen jogos volt és következményei teljes mértékben érthetőek.”

Az értékelés pozitív iránya az úgynevezett „új eszmei tartalommal áthatott alkotásokra” vetült. Már az 1923-ban felépült Első Összorosországi Mezőgazdasági Kiállítás együttese, Zsoltovszkij terve, az épületeken alkotó szellemben használta fel az orosz és a külföldi klasszicista építészet hagyományait. A fa szerkezetekben eredeti műszaki módszereket alkalmazott.

A Lenin Mauzóleum 1924-ben épült meg, Scsuszev akadémikus terve szerint. A kompozíció egyszerűsége, anyagmegválasztása, egyszersmind síremlék is és az egész nép ünnepi tribünje, szervesen illeszkedik a Vörös tér építészeti képébe. Minden, ezután következő eszmei tartalmat megkövetelő építészeti alkotás ellenében jó példa lehetett volna arra, hogy zárt kubusokkal is lehet hatásosan, környezetbe illően, ám mégis uralkodó arhitektúrát alkotni.

A „Szovjetek Háza” pályázatának elbírása 1932-ben a továbbiakban minden vitát, vagy eltévelygést kizárt, mert Sztálin által elfogadott Zsoltovszkij klasszicizáló terve alapján az Építési Tanács határozata egyben olyan döntés volt, ami közel 25 évig meghatározó lett a szovjet építészetre.

„– Az építészeknek anélkül, hogy valamely meghatározott stílushoz szegődnének arra kell törekedniök, hogy az új módszereket és a *klasszicista* építészet legjobb módszereit is felhasználják, ugyanakkor a korszerű építési technika vívmányaira támaszkodjanak. –”

A szovjet építészet irányítását és ellenőrzését stílus és ideológia szempontból elősegítette a Párt Központi Bizottságának az irodalmi és művészeti szervezeteknek átszervezéséről 1932-ben hozott határozata. Ez az ország összes építészeti erőit egységes alkotó szervezetbe a Szovjet Építészek Szövetségébe tömörítette, a korábbi csoportokat és társaságokat felszámolta.

1934-ben megalapították a Szovjet Építészeti Akadémiát.

Itt, most nem cél bemutatni azt a gigászi építőtevékenységet, ami az utolsó békeévekben, majd a Honvédő Háború győztes befejezése utáni újjáépítés és építés mennyiségi és minőségi termése volt, csak azt a politizáló megfogalmazást kell elismételni, ami besúlykolva az agyanka kötelezően vezette a tervezők kezét.

– „A modernizmus tüntetően egyforma a világ minden részén, hivalkodik, hogy egyetlen szál sem fúzi a világ egyetlen nemzetéhez sem, s mivel egyetlen népnek sem sajátja, mindentől egyaránt idegen és olyan idegen marad is örökre a népek számára, mint maga a kozmopolitizmus. A modernista építészet tartalmát tekintve a haladó kapitalizmus szószólója, formájában pedig dekadens kozmopolita.”

Ezzel szemben a szovjet építészet „tartalmában szocialista, formájában nemzeti.”

Ha a szocialista tartalmat nem, de a nemzeti formákat joggal számon kérhetjük e példákon, mert ez nem más, mint későn szültett eklektika.

Ideológia, elvek, útmutatások, homlokzati receptek habarcsnál erősebb kötéanyaggal hatották át az építészetet, egészen 1954-ig, amikor az akkori főtitkár bíráló szavaira a rárakott díszekkel együtt lekoptak a szólamok is.

De mi történt Magyarországon?

– „Szállításainkon éhínség, fegyvervakhit és kolera dúlt” –

és itt állunk, széthullva, tétován, sohanemvolt új, nagy és komoly feladatok előtt. Nemcsak gyárat kell építenünk, műhelyeit a jövődjőlétnek, nemcsak házakat, lakások ezreit, méltó otthonul a méltóbb embereknek . . . de előbb magát az építésügyét kell kibontanunk.

Ezekkel a mondatokkal kezdődik Major Máté 1946-os felhívása a magyar építészekhez, kollégáihoz.

A feladat adott volt. Romos városok, romos ország, sérült házak, sérült lelkek, – de az építészeti ideál – különböző módokon megvalósításra várt. Politika mentesen, vagy politizálva, a köz érdekében vagy egyéni érdekből, de mindenképpen a szervezett újjáépítésre törekedve a változtatás szellemében.

Az 1948–49-es évek, a fordulat éve, az első Hároméves Terv sikeres végrehajtása után nagy építési tevékenység kezdődött meg országszerte. A megtervezett épületállomány a háború előtti nyugati építészetben is látható és elismert formavilágban készült, ebben a politikailag ugyan szembenálló csoportok is egyetértettek.

1948-ban kezdődött az állami tervező intézetek felállítása, amikor is az eddig magánpraxist folytató építészeket tervező műtermekbe tömörítve, egyrészt az intenzív nagy feladatok egyetlen végrehajtható módját teremtették meg, másrészt az építészeti eszmei kérdések egységes irányítását, – mondhatnánk harcát – el lehetett indítani. Az 1949-es évben kezdődött meg a kozmopolita befolyás elleni küzdelem. Majd az 50-es évek elején a szovjet példa nyomán a szocialista realista építészet megvalósítása is napirendre került.

Az úgynevezett „nagy építészeti viták” 1951 áprilisában zajlottak. Az érdekelt építészekon kívül Lukács György is meghívást kapott. Horváth Márton elnökölt és a pódiumon helyetfoglalt Révai József a kultúrpolitika irányítója. Major Máté, mint „alperes”, Perényi Imre, mint „felperes” szerepelt.

Perényi Imre „Nyugati dekadens áramlat a mai építészetben” című vitaindító felszólalásában a tennivalókat így fogalmazta meg:

- „1. Tisztázni kell építészetünk elméleti kérdéseit. (...)
2. Ki kell alakítani az építészeti kritikát. (...)
3. Meg kell javítani, aktivizálni kell a Képző- és Iparművészek Szövetsége Építőművészeti Szakosztályának tevékenységét. (...)
4. Rendet kell teremteni az építészeti oktatás és az építészeti továbbképzés területén. (...)
5. Meg kell szervezni a marxizmus-leninizmus szemléletének megfelelően építészeink rendszeres átnevelését. (...)

6. Biztosítani kell a tervezőintézeteken belül a fiatal építészcaderek továbbfejlődését. (...)
7. Fel kell tární és ki kell értékelni a magyar építőművészeti hagyományokat. (...)
8. Folyóiratokban, könyvekben, előadásokban ismertetni és népszerűsíteni kell a Szovjeunió építészetének elméletét és gyakorlatát. (...)
9. Meg kell alakítani az építőművészet legfőbb tudományos fórumát: az Építészeti Akadémiát vagy a Tudományos Akadémia építőművészeti osztályát. (...)
10. Ezen program betetőzéséül kíméletlen harcot kell folytatni az építőművészet egész területén a kozmopolita, a nyugati behatás ellen (...)"

A nagy építészeti vita után lázas munka indult el a magyar építészet világában. A tervező intézetekben és a Műegyetem építész karán egyaránt.

Az első következmény a Magyar Építőművészek Első Országos Kongresszusának összehívása volt. A cél: nagy nyilvánosság előtt az építészek együttese nyilvánítsa ki véleményét és határozza el további tennivalóját.

A kongresszus eseményei 1951 október végén zajlottak le ünnepélyes keretek között. A hely jelkép volt, a Polláck Mihály alkotta, és a „haladó hagyománynak” nyilvánított klasszicista Nemzeti Múzeum dísztermében gyűlt össze az akkori építész társadalom színe-java. A megnyitó előadó Kardos György volt, a Kongresszus elnöke, aki az építészeti vita idején a klasszicizmus dicséretének szószólója volt, evvel felhívta magára az illetékesek figyelmét és rövid három év alatt a valamikori elnyomott, ismeretlen, de szorgalmas műegyetemi Művészettörténeti Tanszék docenséből egyetemi professzor, az újonnan szervezett (rövid életű) Építőipari Műszaki Egyetem rektora és az Építőművész Szövetség első elnöke lett.

A vita és a kongresszus után szinte azonnal az arhaizáló, eklektikus tervezői gyakorlat, és ennek eredményeképp ennek kivitelezése indult meg.

Kedves Rákosi elvtárs!

Forró szeretettel köszöntjük a Magyar Építőművészek Szövetségének nevében batvanadik születésnapja alkalmából.

A magyar építőművészet a Párttól, Rákosi elvtárstól kapta az első segítséget, az első iránymutatást. Ennek köszönhető, hogy építőművészetünk kikerült az imperialista-kozopolita irányzathból és megindult a szocialista-realista magyar építészet megvalósításának útján.

Építőművészetünk fejlődésének legjelentősebb állomása az Építőművészek Első Országos Kongresszusa volt. Ekkor határozták el a magyar építőművészek, hogy életre hívják a Magyar Építőművészek Szövetségét. Útjukat és feladataikat a Párt iránymutatása alapján a következőkben jelölték meg:

Fel kell szabadítanunk a magyar építészetet az imperialista nyugat dekadens építészetének romboló hatása alól.

Meg kell ismernünk a Szovjetunió élen járó építőművészetét és annak gazdag tapasztalatait értékesíteni kell saját szocialista-realista építészetünk kialakításában.

Fel kell tárnunk a magyar építészet haladó hagyományait és úgy ennek, mint a világ haladó építészetének tanulságai alapján ki kell alakítanunk az új magyar szocialista tartalmú nemzeti építészetet.

Eddigi munkánkról megállapítható, hogy a Kongresszus óta a magyar építé-
szet a pozitív kísérletezés útjára lépett.

E fejlődési folyamat kezdetén, fiatal Szövetségünk működésének első hónap-
jaiban nem adhatunk más ajándékot szeretett Rákosi elvtársunk hatvanadik szü-
letésnapjára, mint néhány képet építőművészetünk legfrissebb alkotásaiból és azt a
fogadalmunkat, hogy minden erőnkkel és tudásunkkal, Pártunk útmutatását kö-
vetve, elősegítjük a szocialista-realista építőművészet, építészettörténet, építész-
elmélet marxista-leninista világnézet alapján való kialakulását. A Szovjetunió
építészelméletének és gyakorlatának tanulmányozását és népszerűsítését.

Jobb alkotásaink magukon viselik még a kezdet nehézségeinek nyomait. De
ugyanakkor – úgy érezzük – tanúskodnak arról a becsületes szándékról, arról a
komoly erőfeszítésről is, amellyel építőművészeink a feladat megközelítéséhez és
megoldásához hozzáfogtak.

Talán még nagyon szerény ajándék a magyar nép szeretetéből és lelkesedésé-
ből formált és küldött tízezernyi ajándék között, de forró szeretetből és mélyen
érező lelkesedésből fakadt.

Kedves Rákosi elvtárs!

E hatvanadik születésnapon a Magyar Építőművészek Szövetsége minden
építőművész nevében hosszú életet, sok-sok alkotó, teremtő esztendő-t kíván. Kí-
vánjuk, hogy a Szovjetunió és a nagy Sztálin elvtárs nyomdokain vezesse a Pártot
s a dolgozó magyar népet a szocializmus építéséért és a béke megvédéséért folyta-
tott nagyszerű harcban.

Szeretett Rákosi elvtársunk hősiességéből, állhatatosságából merítünk erőt,
hogy a magyar építőművészetet a Szovjetunió építőművészetéhez hasonlóvá tudjuk
fejleszteni.

Budapest, 1952. március hó 9-én.

Benkhard Agost
a Szövetség elnökségének
tagja, az É. M. VII. Fő-
oszt. vezetője

Dr. Kardos György
a Szövetség elnöke

Perényi Imre
a Szövetség MDP. aktiva
vezetőség titkára

(A Magyar Építőművészek Szövetsége Rákosi elvtárs 60-ik születésnapja alkalmából a magyar építő-
művészek legújabb alkotásaiból összeállított ajándékalbuma üdvözlő sorai.)

Az akkori politikai helyzetben, amikor nemcsak a gazdasági élet, de a szel-
lemi élet is irányított, (sőt egyenirányított) volt, az „új világ építése”, a gigantikus
célok meghatározása, az eszme töretlensége, az egység és az azonosulás jelszavai
mellett természetesnek tűnt, hogy a Fentről jött irányítás egyértelmű és csak
„bölcös” lehet.

Az 50-es évek elején a kül- és belpolitika alakulása, a hidegháborús hangulat
és a mindenáron való belső osztályellenség keresése (és természetesen megtalálása
és megsemmisítése) nehéz légkört és még nehezebb gazdasági helyzetet teremtett.
Ez az építészetben a takarékoság fokozott kötelezővé tett parancsában jelentke-
zett. Megjelentek az úgynevezett „CS” lakások (csökkentett értékű lakások, fürdő-
szoba nélkül, egy darab hidegvizes kiöntővel ellátva, mint komfort fokozattal), a
hőn óhajtott klasszicizmusból ellesett, vagy vágyva leutánczott formák csak silány
vakolat díszekké váltak, habarcsból húzott ablak keretekké, amit egy-két tél ned-

vessége alaposan leáztatott. A részletek és az építészeti tagozatok megtervezett finomsága a silány anyag és a még silányabb munkavégzés miatt eltorzult. Az építészeti stílus már nemcsak egymásközt suttagó szakmai berkekben, de hangosan is a „szoc.-real” pejoratív jelzővé lett.

Mégis több év után ismét bejárva az 50-es évek megvalósult együtteseit a ma szemléletével és tapasztalatával amikor az iparosított, kivitelező centrikus építészet termékei csírájában fojtották meg az úgynevezett építőművész gondolkodást a szoc.-reálról elmondhatjuk,

hogy, az volt az utolsó stílus jeggyel nevezhető építészeti korszak hazánkban, (hogy a formát hol kereste és jól alkalmazta-e most ne kérdezzük)

hogy a politikai hatalom az építészek kezébe adott egy megkívánt megvalósítandó irányzatot, amire példa még nem volt a magyar építészettörténetben, de ez mivel kényszerű volt egyesek kariervágyból, mások „úgyis mindegy” rutinból, de nem meggyőződésből csinálták, (mint ezt igazolja az, hogy az első intő szóra, adandó alkalommal napok alatt eltűnt a rajzasztalokról)

hogy a városépítési kompozíciós elveket, a rávezetést, a tengelyt, alá-főlé rendeltséget, mi a jelentős és mi nem, – tehát maradandó értékeket tudott produkálni. (Ezt követő sivár, bütüktől harsogó lakótelepeink, ebből semmit nem tanultak.)

hogy léptékben, ez a kézműves jellegű megvalósítás valószínű eredménye, alkalmazkodott illeszkedett a város arculatához. (A léptéktelen gigantómániás toronyházak vidéki városainkban már a következő jóvátehetetlen hibája volt.)

1954 tavaszán az Építőművészek második közgyűlésén már kritikus hangnem is elhangzott egyenlőre óvatos felszólalásokban és nyilatkozatokban a kialakult építészeti körkép ellen.

A moszkvai nagy építészeti plénumon elmondott Hruscsov beszéd közismertté válása után 1955 elején igen éles fordulatra került sor a magyar építészetben, ami a szoc.-real építészeti irányzatot, annak gyakorlati megvalósítását megkérdőjelezte főleg formái és takarékosági szempontból. Így a korszerűsítést, a takarékoságot, az új elvekhez való már megszokott igazodást abban látták, hogy az elkészült tervek építésük közben leegyszerűsíteni parancsolták. Így e lecsupaszított, megtépázott tervek, – sok-sok elvi vita és szócsata emlékeit, már a vakolt díszes architektúra nélkül építették meg, ami a legrosszabb kritika volt arra, ami megtörtént az elmúlt öt évben.

Úgy igaz, hogy témánk Baranya megyei szocialista-realista építészet, mégis azt, hogy ez a stílus irányzat e térségben létezhett indokolni kellett az országos helyzettel, illetve annak jóval előbbi előzményeivel, ami a Szovjetunióban történt, – ma már nincsenek városállamok, akik kultúrájukat, építészetüket maguk határozták meg és egy-egy nagy egyéniség akár városa politikájában, akár a művészeti életben maradandót alkotott. Ma a gazdasági élet, a politikai kiállás országon belül azonos, egyedül a földrajzi hely, a történetiség és az értékelhető emlékek rangsorolnak. Ha ezekhez hű tud maradni a város, úgy egyéni arca marad, ha nem, menthetetlenül azonosul a többivel. Sajnos az irányított építészet dogmatikus, más-tól eredő egyenruhákban gondolkodott, amit a nem tisztázott fogalomzavar még össze is kuszált.

1950. augusztus 17-én jegyezte be az Építésügyi Minisztérium a tervező vállalatok sorába a Pécsi Tervező Vállalatot. Evvel vette kezdetét a szervezett helyi állami tervezés.

Pécs a két világháború között jelentős európai építészeti kultúrát képviselt. Forbát Alfréd és Molnár Farkas családi háza a Mecsek oldalán, Nendtvich Andor

Pécsett gyakorló építész városi lakóházai és középületei a modern építészet megvalósult értékei.

A megalakult Pécsiterv-nél Nendtvich Andor, Keresztfalvi Artúr építészek, Eötvös Gusztáv építőmester a helyiek képviselői voltak. Az iroda fejlődésével fiatal építészek, befejezve tanulmányaikat itt helyezkedtek el. Többségük Kotsis Iván tanítvány, így építési elkötelezettségük természetesen a modern felfogás volt.

E szellemben nem sokáig próbálkozhattak működni, mert a budapesti építészeti vita, majd az építész kongresszus eredményei kötelezően hatottak vidékre is.

Az eszmét terjeszteni kellett, így tárgyalt Perényi Imre a Pécsiterv akkori első igazgatójával Zoltán Lászlóval, és a főmérnökével Bálint Jánossal az új irányzat gyors bevezetéséről. Pécsett volt klasszicista hagyománya, a Piatsek által tervezett és nagyrabecsült egyetemi könyvtár, de az itt dolgozó Nendtvich Andor is alapjában műemlék pártoló volt.

Meghívták Kardos György professzort konzultálni egy moszkvai magyar kiállítási pavillon tervpályázata ürügyével. Ő a formák világában fantáziadús és igen alapos stílus ismeretével órák alatt a vázlatok sokaságát rajzolta fel, ami nemcsak a pályázat díját, egy hónapos moszkvai kiküldetést jelentett Bálint Jánosnak, hanem induló formakincset is adott a beinduló tervezési munkákhoz az iroda stílus átképzésre hajló építészei számára.

Pécs-Meszesi új városrész a bányászok számára, majd Komló az egyik épülő szocialista városunk tervezési munkájának többsége a vállalat munkája lett. A közvetlen baranyai Hidas, Siklós településeken kívül Tolna és Somogy megye is a vállalat tervezési vonzáskörébe tartozott.

Budapesti tervező irodák a nagyobb léptékű, főleg várostervezéssel összefüggő munkákban, mint társak, vagy önálló munkavégzők voltak. Így az ÁÉTV az A/1 laktanya tervét készítette. Egyik tervezője Bálint János volt, aki e munka kapcsán került pécsi ismeretségbe, majd főmérnöki kinevezéssel letelepedett a városban.

Komló beépítési tervét a VÁTI, a főtér középületeit jobbra a KÖZTI tervezte.

A szoc. real legelső megnyilvánulásai e területen is nyomon követhetők. A már építés alatt lévő modern felfogású házakra ablakkeretézéssel próbálták az arhitektonikus díszítést ráaplikálni. Példák erre a komlói kökényösi kockaépületek. Ahol erre már nem volt mód, mint a sztálinvárosi adaptált ún. „nagy bivaly”-nál, vagy a pécsi Jókai utcai csepeli élmunkás ház-nál, azt elrettentő példaként emlegették, mint a behatolt kozmopolitizmus éktelenkedő példányát. Furcsa visszássága az építészeti sorsnak, hogy pár év múlva ugyanez úgy fordult visszájára, hogy az épülő szoc. real házak homlokzati díszreit kellett, szintén felsőbb parancsra lecsupaszítani. Példa erre a pécsi Jókai utca 32-36-os lakóház.

De 1953-ban már építészeti kiállítást is rendezett a vállalat, ahol nagyrészt még terv formájában, de néhány felépült házzal is bizonyította a megszabott stílus irányzat melletti elkötelezettségét.

Mik voltak e tervekre jellemzőek?

Természetesen hagyományos téglaeépületek voltak, egyszerű alaprajzzal, magastető megoldással. A lakások nagyrésze kötelező típus terv volt, amire homlokzati alternatívát lehetett javasolni, de az alaprajzok kötöttek voltak m²-ben és szobaszámban is. Olyan lakóépületek, mint a jobbra kőfalazattal, léccorláttal készült tájbaillő első komlói házak, amelyeket Zoltán László tervezett, – már nem készülhettek, mert nem hordozták magukon a „realista” stílus jegyeket.

Melyek voltak a kívánatos stílus jegyek?

Ezek:

műkö, vagy vakolattal képzett ablak, ajtó keretek, tagozatos fő és osztópárkányok, bejáratok hangsúlyozása, oszlopos, vagy féloszlopos megoldással, esetleg csak kiemelt keretézéssel.

timpanonos középrizalitok,

erkélykorlátok műkö ballusztterrel, vagy kovácsolt vasráccsal,

tetőablakokkal hangsúlyozott bejáratok,

kiemelt, vagy ritmikus homlokzati tagoltság,

megjelenik az úgynevezett „bell etage”, a kiemelt szint hangsúlyozása,

(igaz, hogy néhány esetben a homlokzati ritmus úgy kívánta meg, akkor a WC, vagy a konyha ablak kapta meg a hangsúlyos keretézést.)

Elmondhatjuk, hogy Baranyában inkább bizonyos fokú mértéktartás jellemezte a stílust. Alig alig találkozunk klasszicista oszloprenddel, hiányzik a bombasztikus nagy elemek használata is, inkább a józan copf építészettel van rokonság. Igaz, hogy a népi építészet elemeinek átvétele is csak itt-ott látható, inkább a romantikus múlttal barátkozó szellem fedezhető fel.

Az akkori, de ma is, elismert példa az MDP, ma MSZMP székháza volt, amelyet Nendtvich Andor tervezett, Kappéter István (kaposvári, de az időben Pécssett dolgozó építésszel).

Külsőben, belsőben mértéktartóan részletgazdag, arányos épület.

A pécsi Kossuth Lajos utcai akkori nevén „Nagy Csemege” üzlet belső építész tervezője Németh Imre volt. A képzőművészettel való helyes kapcsolat bizonyítására Gebauer Ernő neves pécsi festőművész freskó fríze díszíti a belső teret.

A Pécsi Tervező Vállalattá idővel kialakult akkori kis iroda építészei az 1952–55-ös években a ma szemével nézve a következő jelentősebb munkákat készítették el, amelyek a szocialista realista építészet emlékeiként hatnak:

(Névsor szerinti felsorolás és a munka megnevezése)

Bálint János A/1 laktanya (társszerző)

Pécs-Meszes beépítési terve (társszerző)

Pécs-Meszes „CS”-lakások.

Cserna Sándor Komló Dávidföld lakások,

Komló „C”-terület lakások

Karsai Tibor Pécs-Meszes lakóházak,

Kaposvári Tanítóképző Iskola (társszerző)

Fetter Antal Harkányi laktanya (ez volt az első szoc-reál épület Baranyában)

Határőr laktanyák

Kovács Béla Komló kökönyösi lakások, iskolák, üzletek,

Pécs-Meszes kockaházak

Pécs, Jókai út 32–36. (Kollár Győző fejezte be Kovács Béla halála után)

Siófoki iskola

Balatonfenyvesi iskola

Pécs-Meszes Főtér épületei

Meszesi autóbusz végállomás

Köves Emil Pécs, Kisfaludi utca SZTK-rendelő

Pécs-Meszes lakóépületek

Pécs, Postás bölcsőde (nem épült meg)

Kopári Dénes Pécs-Gesztényes tanítói lakás

Máté Pál Pécs-Meszes városrendezési terv (társszerző)

Nagyatádi fürdő

- Móra Gyula Pécs-Meszes lakóépületek
 Pécs-Meszes általános iskola
 Komlói sportpálya sportöltözője (teljesen átépült)
 Pécs, Széchenyi akna bányászfürdő és porta (Szigetvári János tervfeladatának kiviteli terve)
 Kaposvári tanítóképző iskola (társszerző)
 Pécsiterv irodaháza (programterv a Rózsakert helyére)
- Nemecz József Komló Kökönyös bölcsőde
- Nendtvich Andor MSZMP székháza
 Belvárosi műemlék rekonstrukciók (pl.: Tichi ház a Jókai téren)
- Németh Imre Pécs, Nagy Csemege
 Pécs, Bem utcai csemege
 Belsőépítészeti munkák Komlón, Meszesen az üzletekben, középületekben
- Szigetvári János Pécs-Meszes lakóépületek
 Pécs, Dugonics utcai 75 fh. óvoda
 Pécs, Széchenyi akna bányászfürdő vázlatterve
- Szóke Gyula Szekszárd, Babits Mihály Gimnázium (társszerző)
- Vass Béla Pécsbányatelepi pártház
 Hidasi bányászfürdő
 Pécs Vasas víztorony
 Pécs, Czinderi utcai MŰM tanulóotthon (lebontották)
 Hidasi bányászlakások
- Zoltán László Komlói lakások
 Budapesti építészek, akik e területen terveztek:
- Zöldi Emil (KÖZTI)
- Ivánka András (KÖZTI) (munkatárs)
 Komló főterén a Tanácsháza postával,
 Béke Szálló
 Pártszékház
 Széntröszt irodaház
 Komlói főtér beépítési javaslata, (amikor a keleti oldalon is kétemeletes huszártornyos épület állt volna)
- Szrogh György (KÖZTI) Komló, SZTK rendelőintézet.
 A városrendezési terveket a VÁTI készítette Komlóra. Dénesi Ödön, Kisléghy István, Simányi Frigyes, Lux Kálmán, Ilonczai Nándor, Tessényi György.
 Weichinger Károly, a Műszaki Egyetem professzora pályadíjnyertes típus-épületének homlokzatával épült meg Pécssett a Kolozsvár utcában egy lakóház.
 Az 1953-as évben az általános közérzet rosszbodott. A kevesebbet érő fizetést és a hiánycikkek nem lehetett sokáig jelszókkal pótolni. A bevezetett takarékosági intézkedések az épületek minőségére is erősen kihatottak és ahogy lenni szokott inkább a szakmai, mint a gazdasági ellentéteket vitatták. A Dunántúli Napló napilapban a korábbi irodalmi vitát követően építészeti vitát indítottak. (A teljes anyag a mellékletben van.)
 A nyitó cikket Köves Emil írta. Ebben felvázolta a szocialista realista stílus fő jellemvonásait. Idézte az akkor közismertté vált meghatározást: „a szocialista realista építészet tartalmában szocialista, formájában nemzeti.” Azt fejtette ki, hogy a régi épületek tartalmukban nem lehettek szocialisták, így az új épületek e vonatkozásban nem, hanem formájukban, külső megjelenésükben kell, hogy megszerezze a környezetükkel azt a kapcsolatot, amely beilleszkedésüket biztosítja. Az a kívánság, hogy nemzeti sajátosságokat is tartalmazzanak, nem zárja ki,

hogy legteljesebben beilleszkedjenek a város hangulatába. A nemzeti forma nem jelenthet népieskedő, mézeskalácsos ornamentikájú álnemzeti stílustörekvést. Az új a magyar táj és szellem kölcsönhatásából születhet. Nem fejezhető ki valamilyen – az egész országban alkalmazható – formajegyekkel, hanem egy olyan sajátos magatartás, amely építőtevékenységünk közben megnyilvánul az építésben, visszatükrözve, építési formába öntve népünk, szülőföldünk, szűkebb hazánk, vidékünk sajátosságait. A helyi vonásokat a mediterrán jellegben, a zárt, kimondottan városias beépítésben, a szűk, kanyargós utcákban, kis terekben, szinte egymásra torlódott házakban látta, amely lehiggadt, leegyszerűsödött, józan, kedves provinciális kisbarokk. Megállapította, hogy eddig nem sikerült ezeket az elveket követni. A tervezők a klasszicista kompozíciós elvek mellett átvettek néhány jellegzetes formaalakítást is, amelyet sablonosan alkalmaztak és ez a sematizálásba torkollott. A helyes út a műemlékek, a városkép beható megismerése, a helyi jelleg kiemelése.

A vita többi résztvevője nagyrészt a lakások beosztásával, vagy kivitelezői hiányosságokkal foglalkozott. Kifejezték, hogy a házak legyenek szépek, de ez a tervezők, a szakemberek dolga.

E vitából lassan kiderült, hogy könnyebb volt az elvek meghirdetése, mint a gyakorlati megvalósítás, mert a használati érték többet ér az oszlopféjes homlokzatnál.

És, ha most visszatérünk a tanulmány első mondatához, mégegyszer megkérdezve lehet-e, szabad-e a történelmet megváltoztatni? Igen, szabad, mert mára 30 év után, beleszámítva azt a mindent egy szempontból megítélő építési korszakot, amit a szocreal óta átéltünk, netán részesei is voltunk, ahol a mennyiségi mutatók, a technológiai előbbrevalóság kiszorította az építési gondolkodást, azt a korszakot, amikor stílust, elvont, de mégis ábrázolható elveket lehetett, sőt kellett vitatni, ma már pozitív megvilágításban látjuk. A postmodern építészettel csak ott rokon, hogy a csak kubusokká meztelenedett funkcionalizmust támadta politizálva, a győztes mindenbe beleszóló iparságtevő hatalmi szóval és helyette tévútra csalogató múltat idéző formakincset parancsolt, megfélemlítve arról, hogy az épületek elsőrendű követelménye az, hogy használati tárgyak legyenek és ne a bámulat tárgyai.

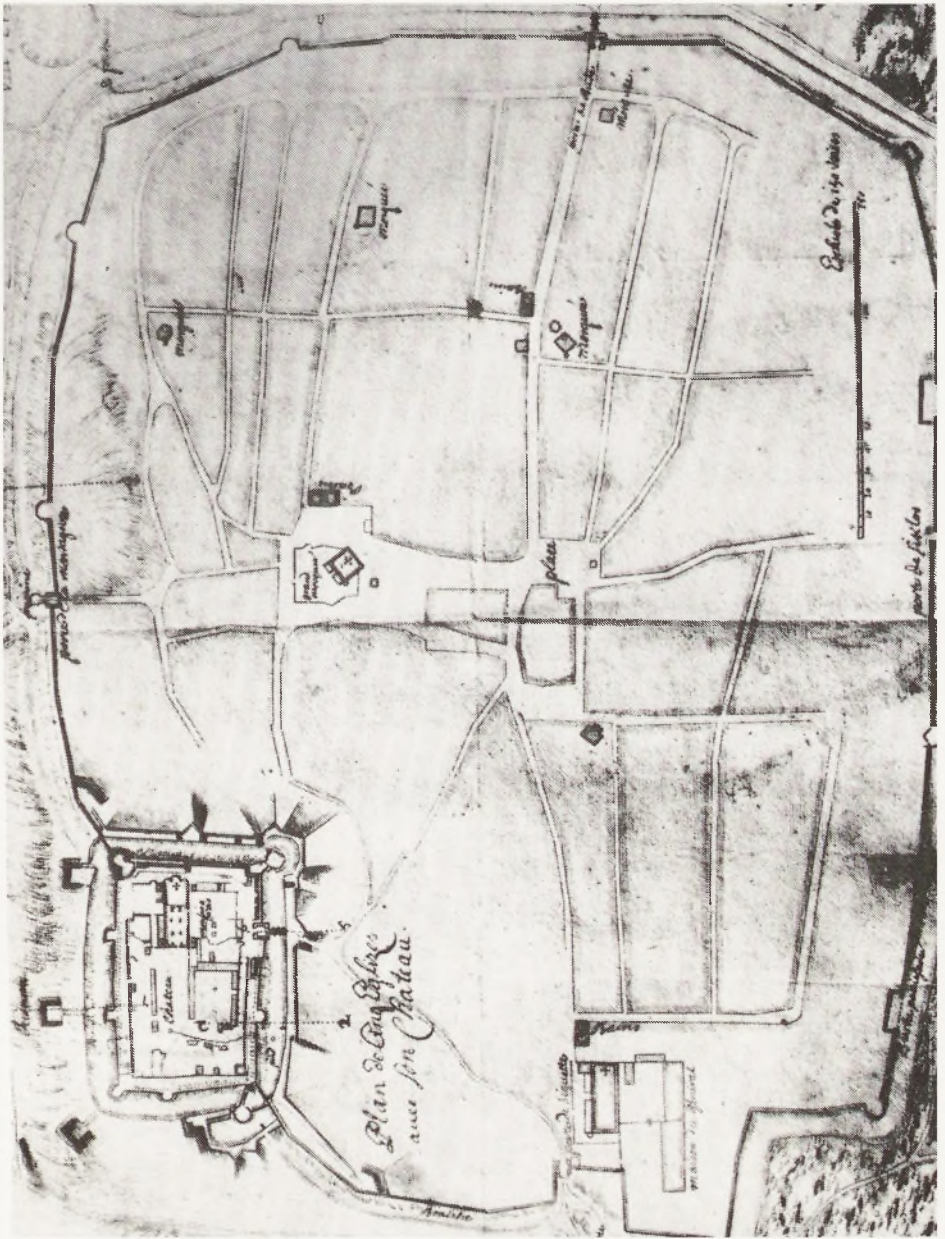
Szókratész azt mondta Arisztóposznak

– „a házon a szépség és alkalmasság, tehát a jóság azonosak . . .”

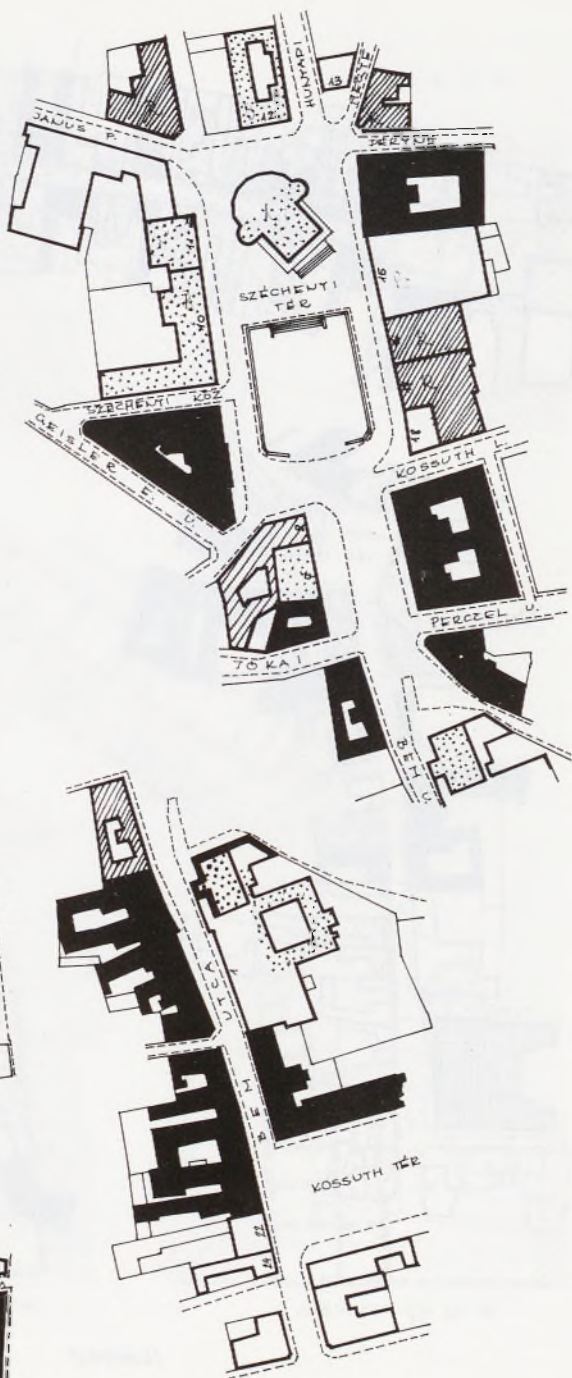
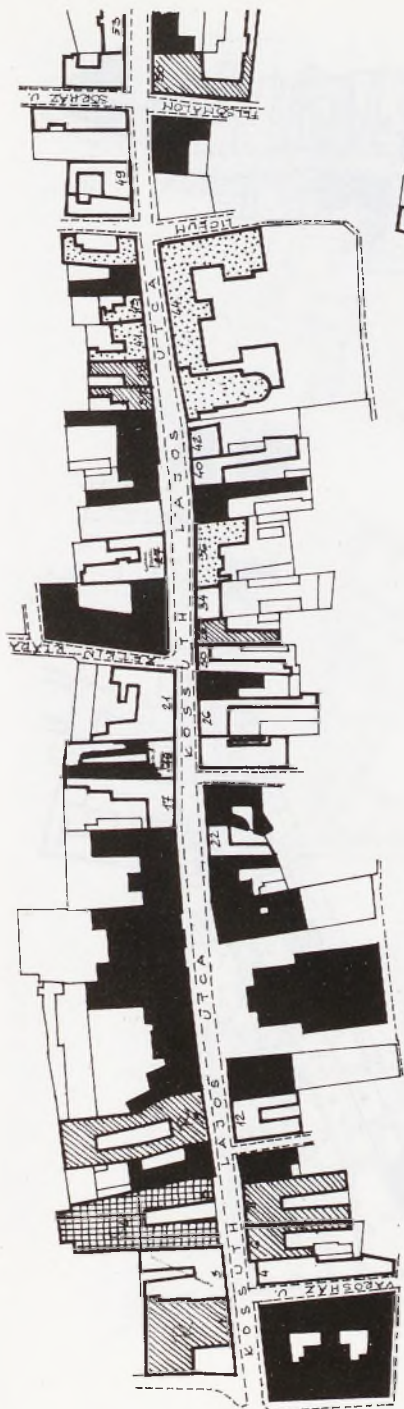
Mi tehát a teendő? Jó házakat kell csinálni. Szép házakat kell csinálni. De hát lehet-e betonból új renaissancet csinálni?

ILLUSZTRÁCIÓK

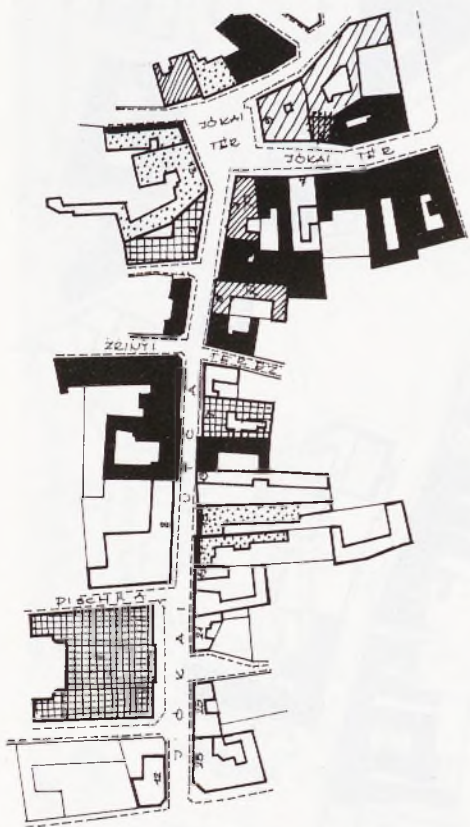
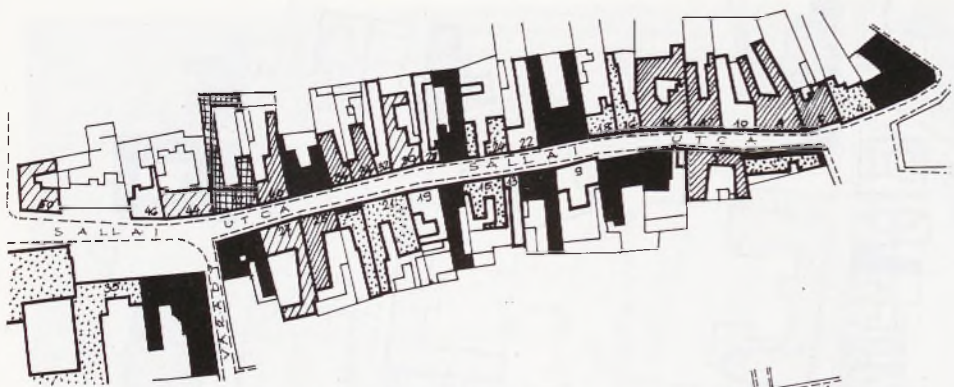

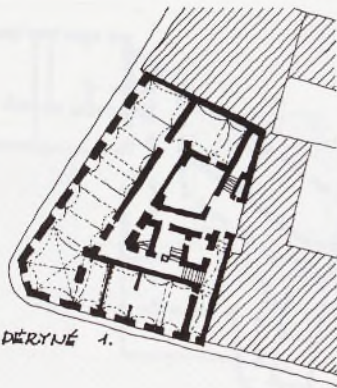
Häy Péc térképe

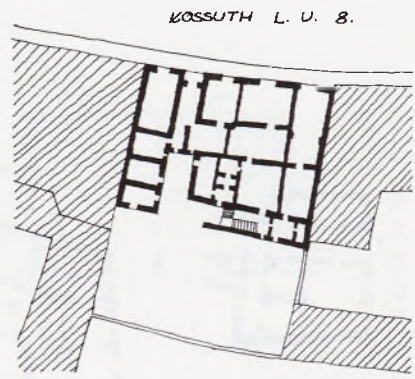
(Levárdy)

(Levárdy)

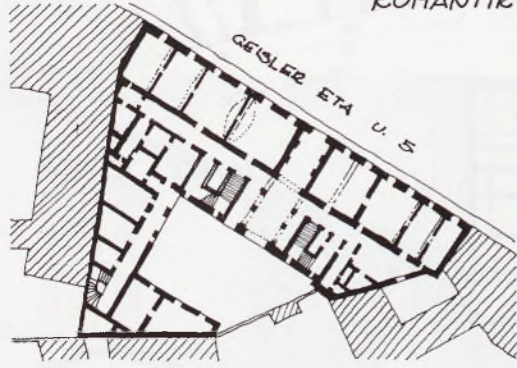

DERYNÉ 4.

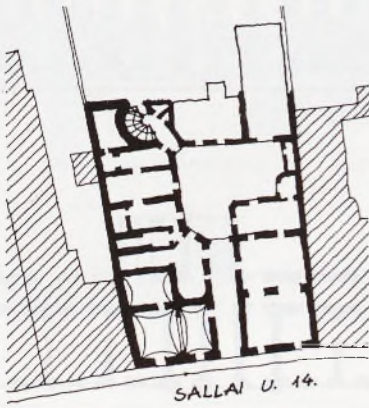

KOSSUTH L. U. 8.

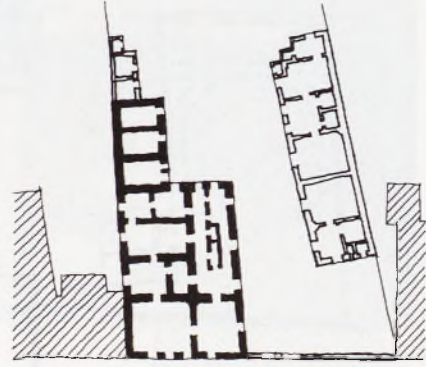
ROMANTIKUS HÁZAK

GEFISLER ETA U. 5

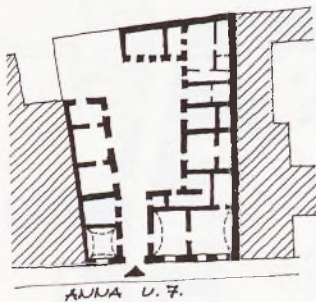
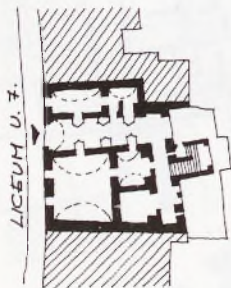

SALLAI U. 14.

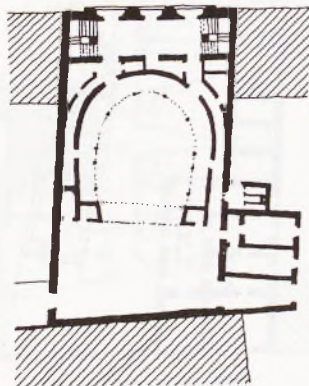
DISCHKA Gy. U. 8.

(Levárdy)

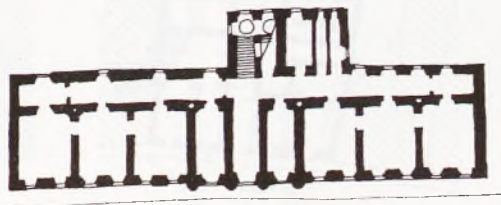

PIATSEK JÓZSEF MŰVEI

VOLT NEMZETI SZÍNHÁZ

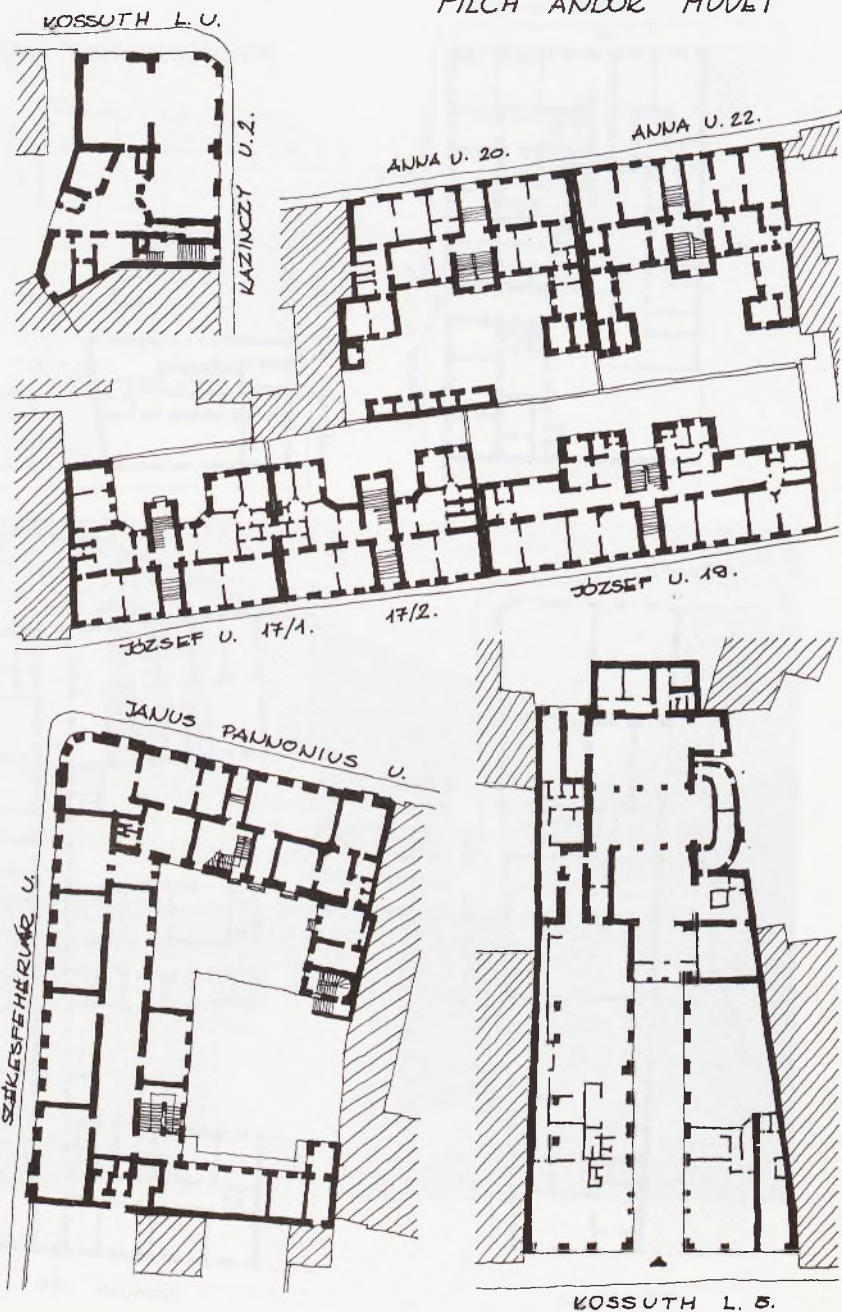

LICEUM LEONARDO DV. U. 3.

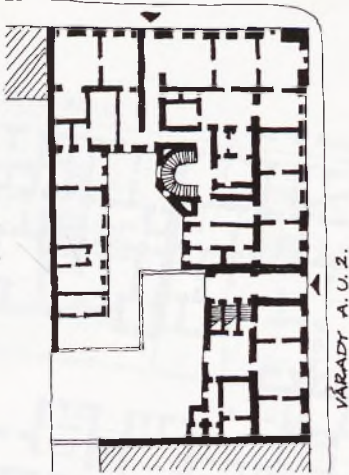
(Levárdy)

PILCH ANDOR MŰVEI

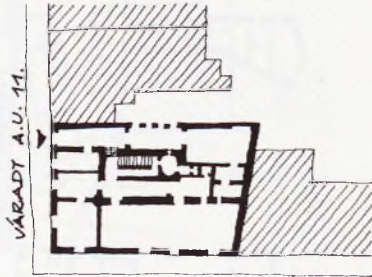

(Levárdy)

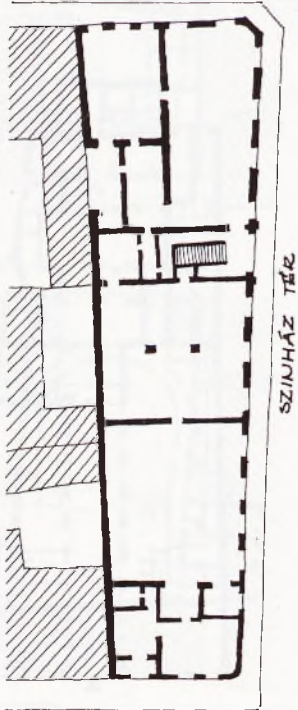
SALLAI U. 33.

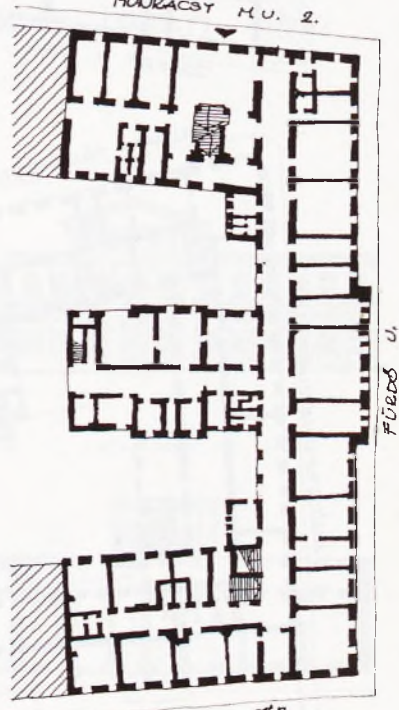
SCHLAUCH IMRE MŰVEI

KOSSUTH L.U. 14.

MUNKÁCSY M.U. 2.

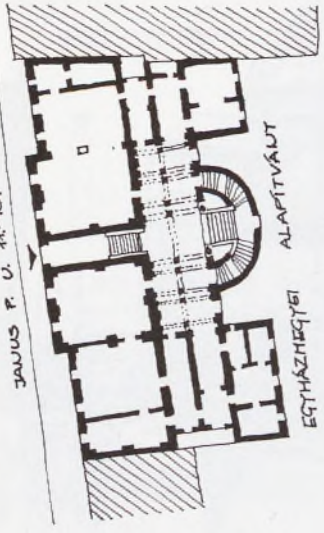

PERCZEL U.

KOSSUTH TÉR

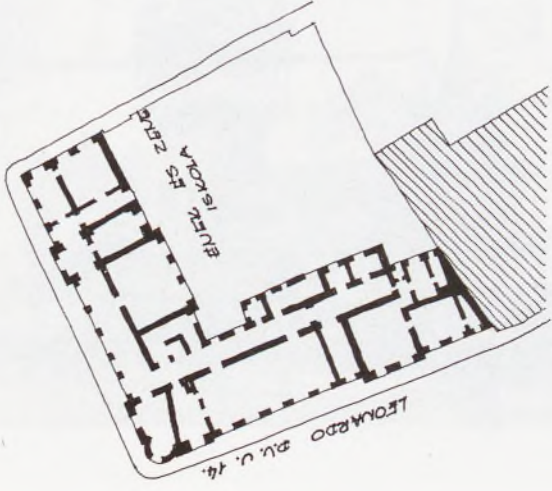
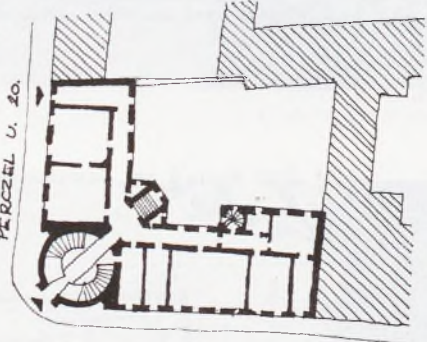
(Levárdy)

JAVUS F. U. 11-13.

ALAPTÍVÁLAT
EGYHÁZHEGYSÉI

KERESKEDELMI KAMARA
PERCEZEL U. 20.

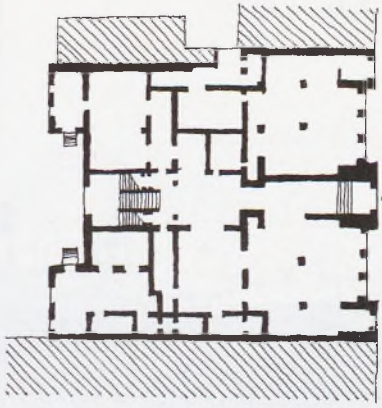

BURZSA ZALA

LEONARDO PL. U. 14.

KIRSTEIN ÁGOSTON MŰVEI

(Levárdy)

NEYZETI CASINO
KOSSUTH L. U. 18.

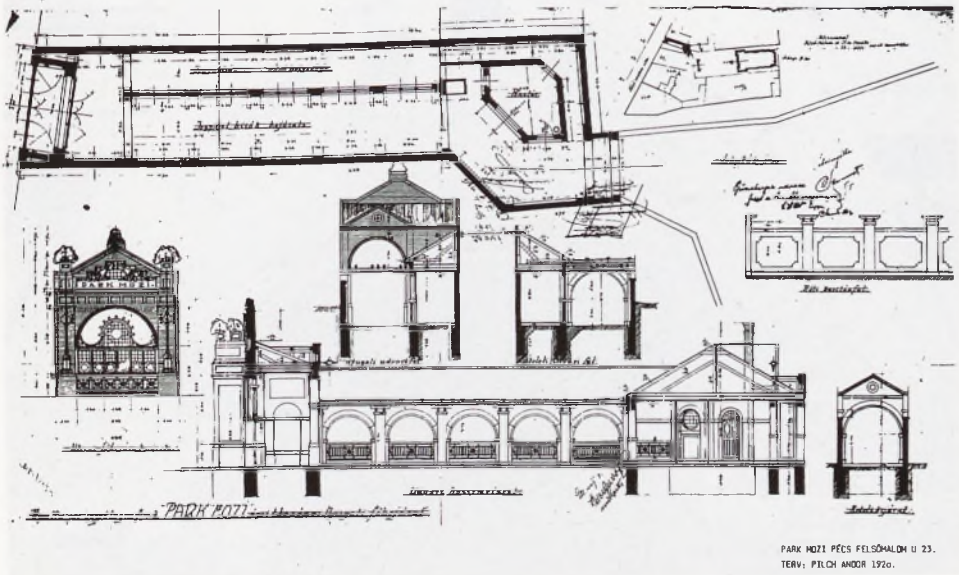
(Weiler) Pécsi országos kiállítás

— APOLLÓ "PROJEKTGRAPH" ÉPÍTÉSE PÉCSÉT —

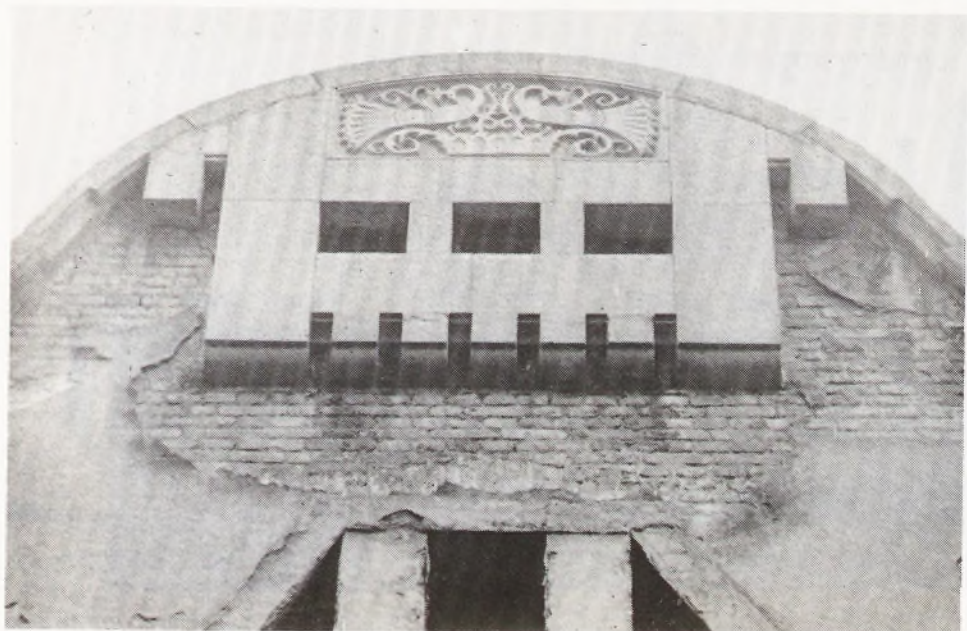
APOLLÓ PROJEKTGRAPH PÉCS PERCEL U. 22.
 TERV: SIEGL SZIGRID ÉS ENGLERT Bp. 1912.
 KIVITEL: KÁROLYI EMIL 1913.
 BŐVÍTÉS: 1930. AST EDE ÉS TÁRSAI
 BŐVÍTÉS: 1942. KIVITEL: IFJ NEDVICH ANDOR

(Weiler) Pécs, Apollo projektograph, ma Kossuth mozi, 1912.

PARK MOZI PÉCS FELSŐALOM U 23.
 TERV: PELCH ANDOR 1920.

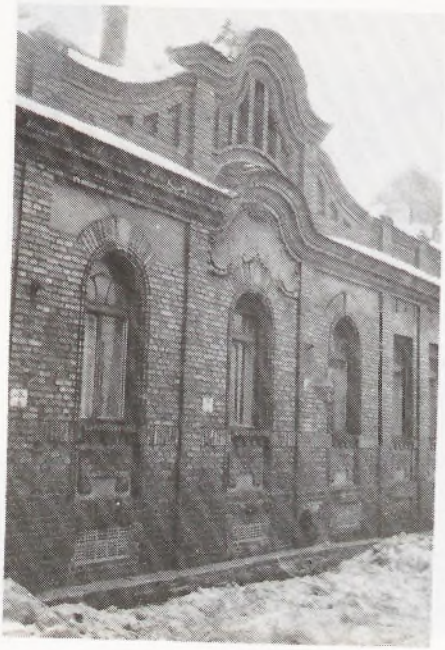
(Weiler) Pécs, Park mozi, 1920

(Weiler) Pécs, Fürdő utca 3.

(Weiler) Pécs, Fürdő utca 3.

(Weiler) Pécsi Könyvnyomda.

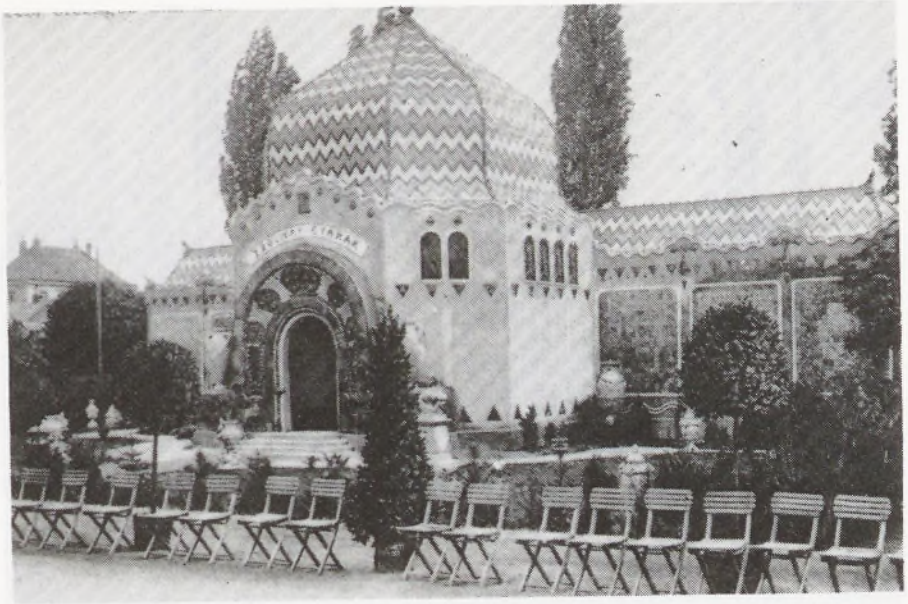
(Weiler) Lakóház, ma Mártírok útja 6.

(Weiler) Schlauch-villa telepe, ma Szabadság utca

(Weiler) Pécsi országos kiállítás

(Weiler) Pécsi országos kiállítás

(Weiler) Pécsi országos kiállítás

(Weiler) Pécsi országos kiállítás

Pécsi országos kiállítás.

Erdészeti pavilon

Pécsi országos kiállítás.

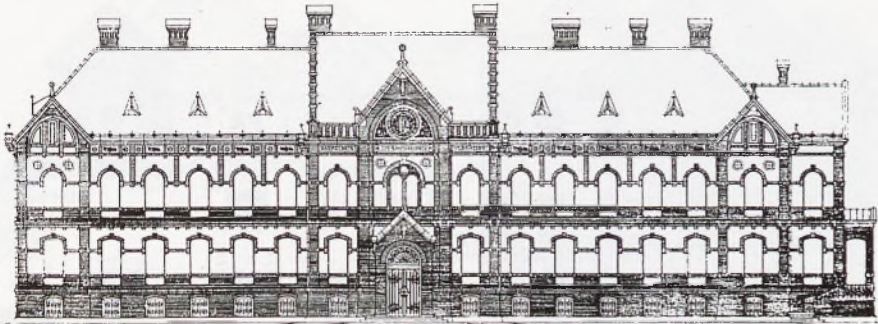
Mezőgazdasági pavilon

(Weiler) Pécsi országos kiállítás

Magyar királyi állami gyermekmenhely
Pécsen.

Többszint.

Többszint.

A KIRÁLYI ÁLLAMI GYERMEK
MENHELY KIVÉTELÉSE

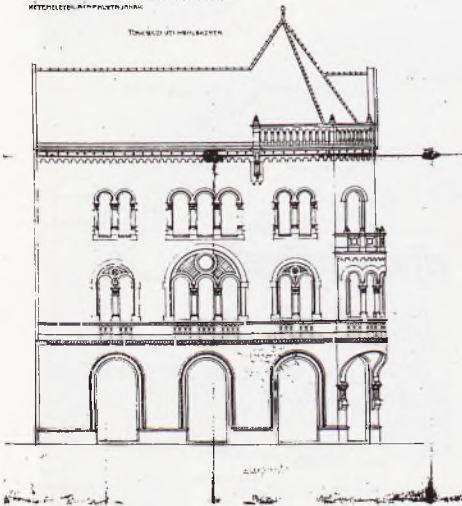
E. C. 1904

GYERMEKKÓRHÁZ, VOLT MAGYAR KIR. ÁLLAMI
GYERMEKMENHELY
TERV: CZIEGLER GYÖZÖ 1904.

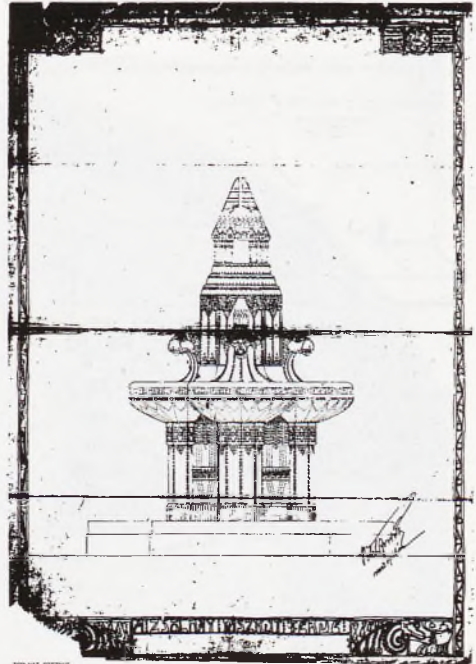
(Weiler) Pécs, Magyar Kir. Áll. Gyermekmenhely, ma Gyermekkórház, 1904

MEGNEVEZÉS: ZSOLNAY LAKÓHÁZ, IRÁNYA ÉS MÉRÉSEI, ÉPÍTÉSÉNEK
KÉTSZÉKES-TERVEZÉSE.

TÖBBSZINTES ÉPÍTMÉNY

ZSOLNAY LAKÓHÁZ PÉCS 1900 HÁZ U. NA RÁKÓCZI ÚT 28.
TERV: FELCH ANDRÁS

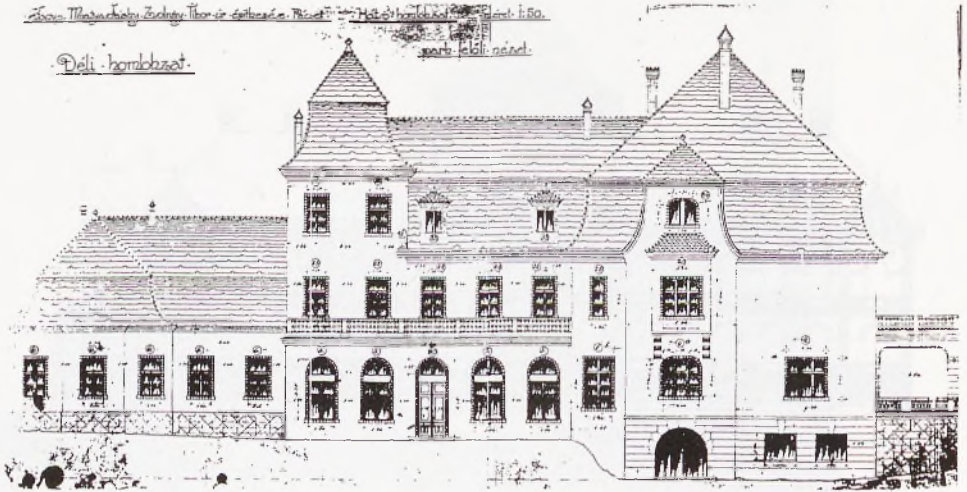
ZSOLNAY DÍSZKÚT
TERV: FELCH ANDRÁS 1912.
FELÁLLYTATÁS: 1930.

(Weiler) Pécs, Zsolnay lakóház, ma Rákóczi út 28.

(Weiler) Pécs, Zsolnay díszkút, 1912

Magyar Kir. Állami Bábaképezde Pécs - Magyar Kir. Állami Bábaképezde Pécs - 1908

Déli homlokzat.

ZSOLNAYAK NYÁRI HÁZA PÉCS
FELSŐVÁMHÁZ U. 72. TERV: SZIKORSZKY FÁDÉ 1914.

(Weiler) Pécs, Zsolnayak nyári háza, ma DOZSO Művelődési Központ, 1914

... A PÉCSI M. KIR. ÁLLAMI BÁBAKÉPEZDE ...

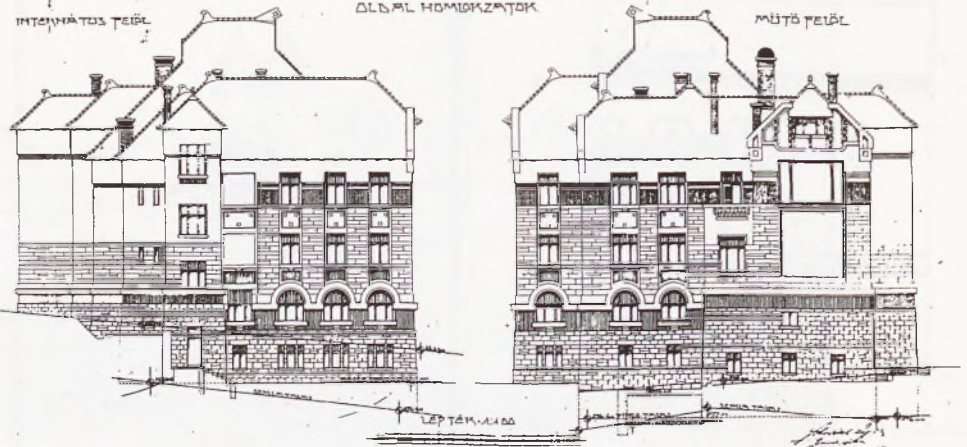
A PÉRPÜLET KIVITELT TERVE...

SCHODITSCH LAJOS

INTÉLMÉNYES FELŐL

OLDAL HOMOKZATOK

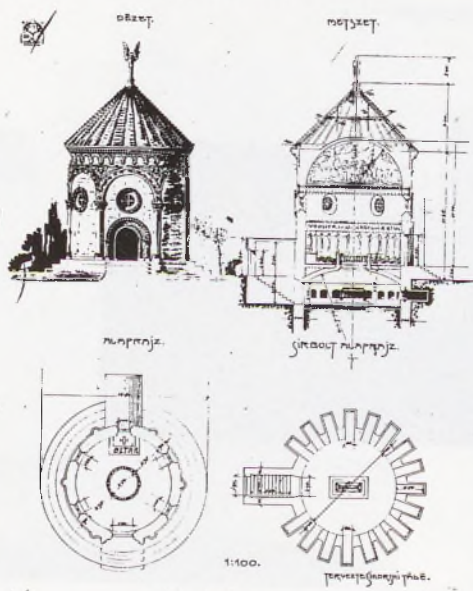
MŰTŐ FELŐL

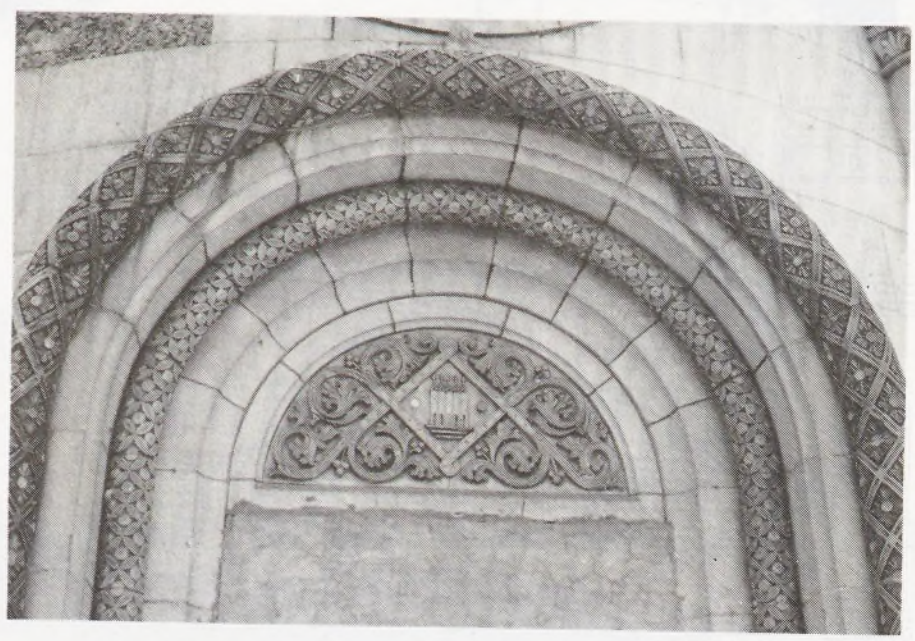
PÉCS MAGYAR KIR. ÁLLAMI BÁBAKÉPEZDE
TERV: SCHODITSCH LAJOS Bp. 1908.

(Weiler) Pécs, Magyar Kir. Áll. Bábaképezde, ma POTE Szülészeti Klinika, 1908

ЗСОЛНАЙ СІМБАЛІКІНКА ТАРУВІЦЯ.

ЗІДАНІЙ НАЧЕРКА
 ІВАНІ СІМБАЛІКІНКА ІВАНІ
 КИЇВІ, 1902-1903.

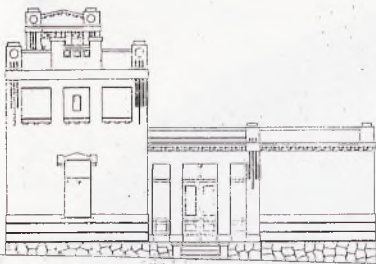
(Weiler) Pécs, Zsolnay mauzóleum, 1902-1903

Pécs. M. Kir. Dohánygyár.

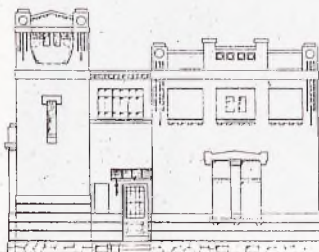

PÉCSI M. KIR. DOHÁNYGYÁR.

NYUGAT FELŐLI NÉZET.

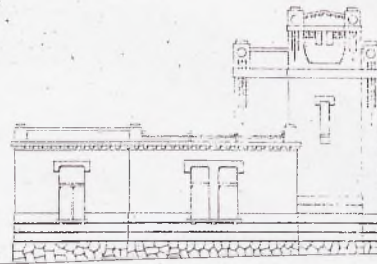

ÉSZAK FELŐLI NÉZET.

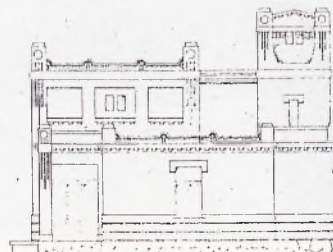

MELLÉKÉPÜLET.

KELET FELŐLI NÉZET.

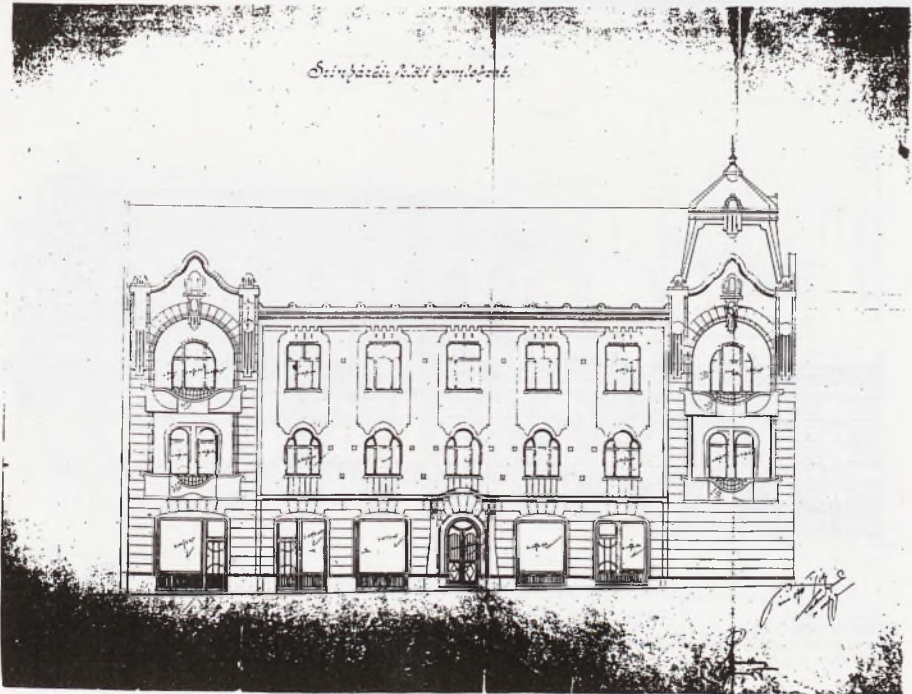
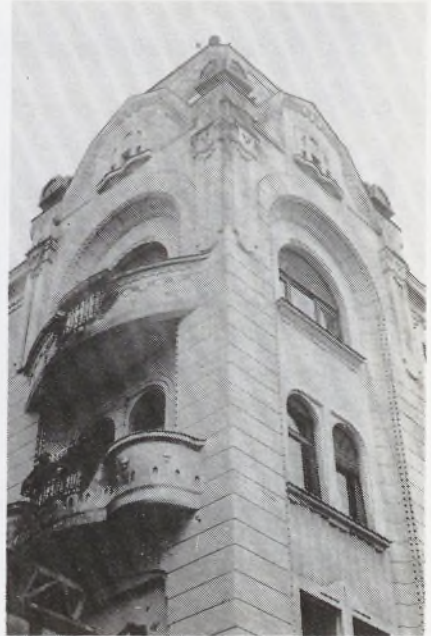

DÉL FELŐLI NÉZET.

MAGYAR KISÉRTŐ DOHÁNYGYÁRÉÉKI MŰTEREM PÉCSI DOHÁNYGYÁR
TERV: ERDL LUDS ÉP. 1908.
KIVITELI FÉLTERVEK ÉS ÉPÍTÉS 1908-1910.

(Weiler) Pécs, Dohánygyár, 1908

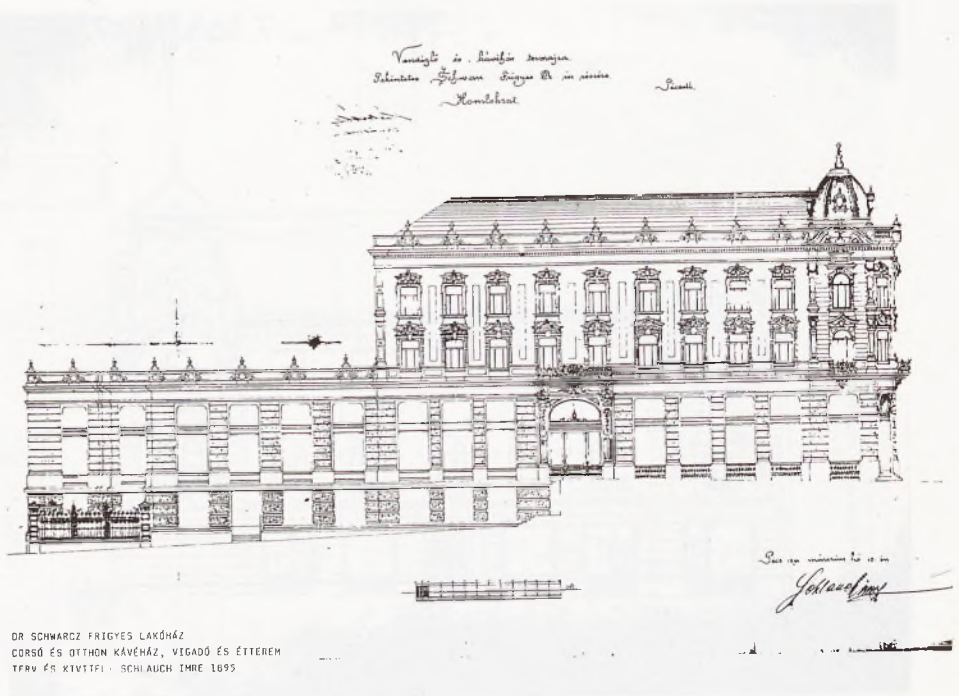

(Weiler) Pécs, lakóház, Szimbázy tér 3., 1911

A Julián Egyesület fiuinternátusa és tanoncotthona, Pécs

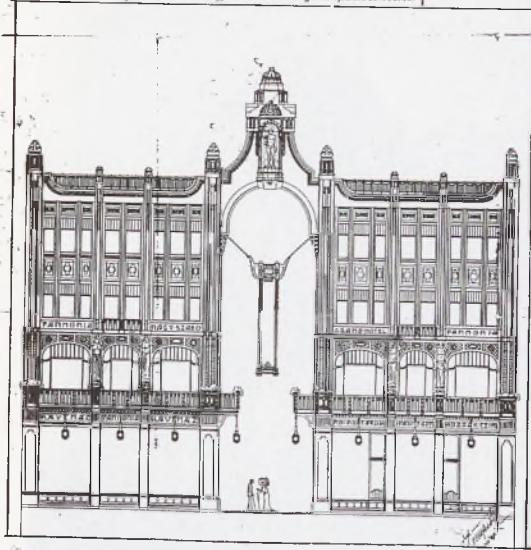

(Weiler) Pécs, Julian Egyesületi bázis, ma POTE Gyermekklinika

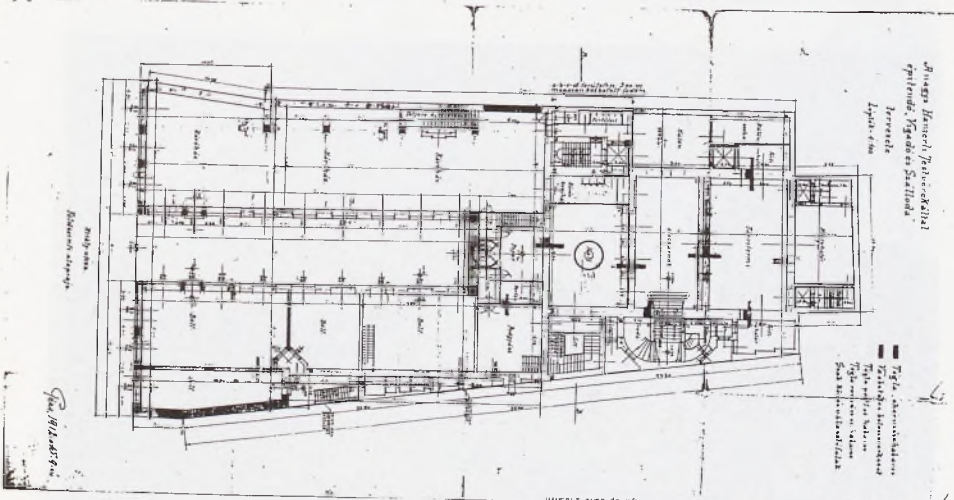

(Weiler) Pécs, Corso kávéház, 1895

Magyarország MÁRCSÉLYI 1910 ÉS KÁROLYI 1910 ÉS SZÁLLÓJA /PANNONIA/

HAMERLI IMRE ÉS KÁROLYI : VIGADÓ ÉS SZÁLLÓJA /PANNONIA/
 PÉCS KOSSUTH LAJOS U. 3.
 TERV: PILICH ANDOR PÉCS 1912.
 VASBETONSZERK. TERVE OBRIST VILMOS Bp. 1912.
 KIVITEL: JÁNLUSZ GYULA
 HASZNÁLATI ENGEDÉLY SZÁMA: 0138/1916.

HAMERLI IMRE ÉS KÁROLYI : VIGADÓ ÉS SZÁLLÓJA /PANNONIA/
 PÉCS KOSSUTH LAJOS U. 3.
 TERV: PILICH ANDOR PÉCS 1912.
 VASBETONSZERK. TERVE OBRIST VILMOS Bp. 1912.
 KIVITEL: JÁNLUSZ GYULA
 HASZNÁLATI ENGEDÉLY SZÁMA: 0138/1916.

(Weiler) Pécs, Pannonia szálloda, 1912

(Weiler) Pécs, Leőwey Gimnázium

(Weiler) Pécs, MÁV Igazgatóság

(Weiler) Pécs, MÁV Igazgatóság

Takarékpénztár.

Pé

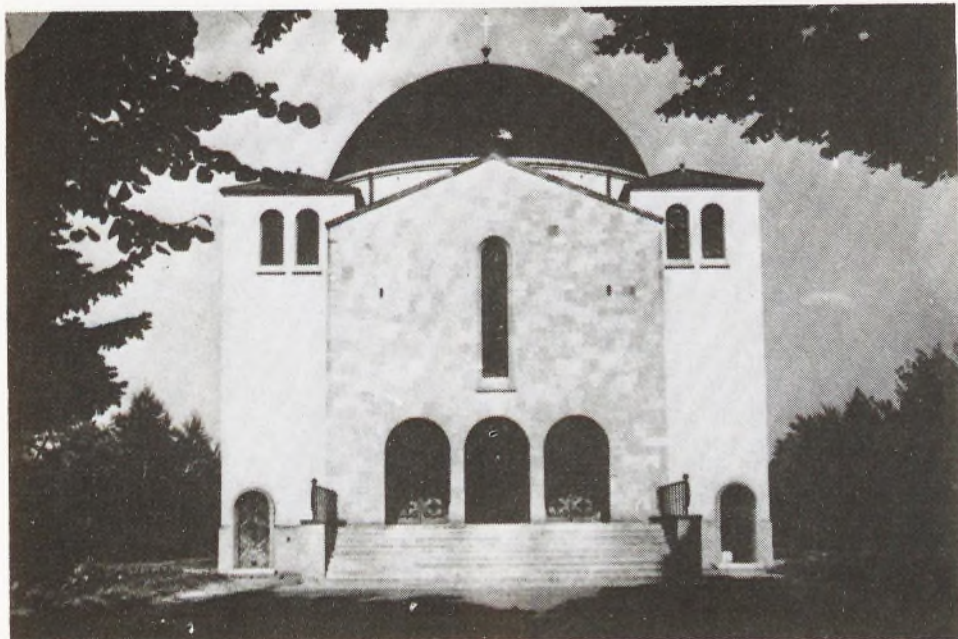
(Weiler) Pécs, Takarékpénztár, ma irodabáz

Pécs

M. Kir. Honvéd Hadapródiskola

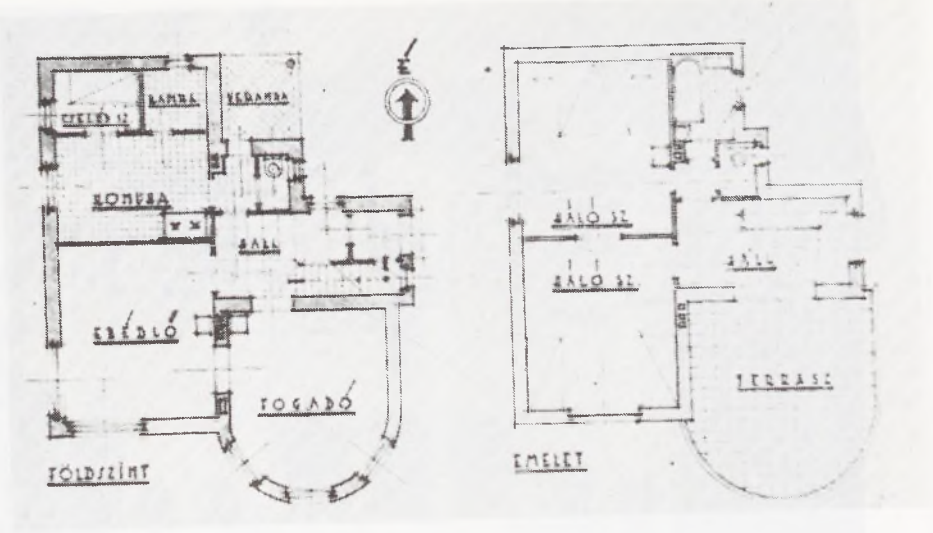
(Weiler) Pécs, M. Kir. Honvéd Hadapródiskola

(Mendől) Pécs, Temetőkápolna, 1932-34

(Mendől) Pécs, Mecsek üdülőszálló, 1935

(Mendöl) Pécs, Barsányi u. 10, 1936

(Mendöl) Pécs, Mentőállomás, 1935

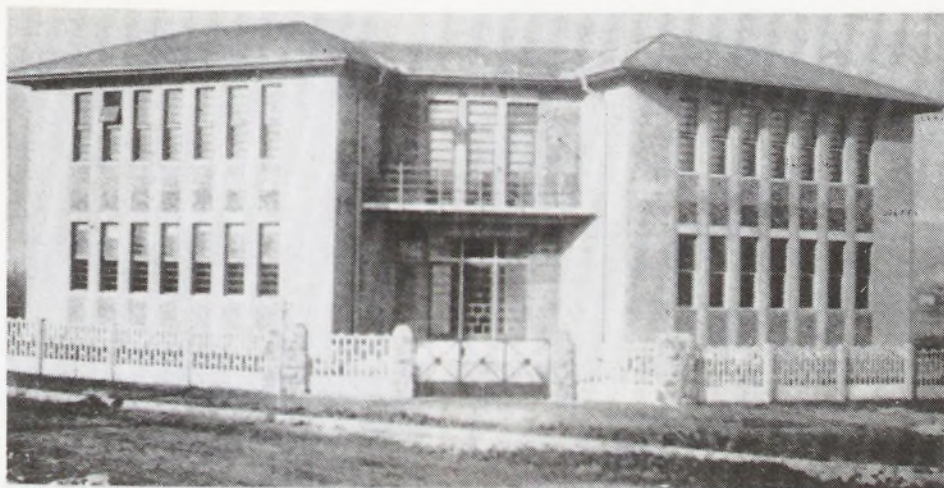
(Mendöl) Harkány, Gyógyüdülő, 1934-35

(Mendöl) Mohács, László közkórház tüdőpavilon, 1936-37

(Mendöl) Pécs, Damjanich u. 15, 1931

Tervezte: Hoffmann László.
Kivitel: Gadó és Kristóf (Pécs)

(Mendöl) Pécs, Kertvárosi iskola, 1932

(Szigetvári) Pécs-Meszés

(Szigetvári) Pécs-Meszes

(Szigetvári) Pécs-Meszes

(Szigetvári) Pécs-Meszes

(Szigetvári) Komló

TARTALOM

Előszó - - - - -	3
Levárdy Ferenc–Levárdy Henrietta: Pécs historikus építésze - - - -	5
Weiler Árpád: A századforduló építésze és a szecesszió Pécsen és Baranyában	24
Mendöl Zsuzsanna: A modern építés térhódítása Pécsen és Baranyában - -	52
Szigetvári János: Szocialista realista építészet Baranyában 1951–1954 - -	69
Illusztrációk (melléklet)	

20,— Ft

